

Komt allen tezamen

*Een onderzoek naar de mogelijkheden tot participatie van
humanistisch geestelijk verzorgers in kerstvieringen bij de
Nederlandse krijgsmacht en de mogelijkheden om deze vieringen op
humanistische wijze invulling te geven*

Masterscriptie Universiteit voor Humanistiek

Auteur: Celesta van Berkel

Begeleidster: Hans Alma

Meelezer: Peter Derkx

Nuenen, maart 2010

“Je moet het eigenlijk zien als een bos bloemen, hè, dat al die veelkleurigheid maakt dat het een heel mooi boeket is, waarbij best iedereen zijn eigen identiteit mag hebben...”

Inhoud

Voorwoord	4
Ter inleiding	5
• Inleiding	5
• Probleemstelling	6
• Onderzoeksopzet	6
• Opzet van mijn scriptie	9

DEEL 1

1. De Dienst Humanistisch Geestelijke Verzorging bij de Nederlandse Krijgsmacht	10
• De geschiedenis	10
• De structuur van de Dienst Humanistisch Geestelijke Verzorging	11
• De taken van de Dienst Humanistisch Geestelijke Verzorging	11
• Zes primaire processen	12
2. Humanisme en de humanistische identiteit	13
• Spanningen	13
• Drie levensbeschouwingen: geen grenzen, maar dialoog	13
• De humanistische identiteit	15
• Bronnen en rituelen van het humanisme	16
3. Vieringen en bezinningen van de Diensten Geestelijke Verzorging bij de Nederlandse Krijgsmacht	17
• Notitie Erwin Kamp ‘Samen werken, samen vieren’	17
• Nota met betrekking tot vieringen en bezinningen bij de Diensten Geestelijke Verzorging bij de Nederlandse krijgsmacht	19

• Uitgangspunten voor vieringen vanuit de RKGV	21
• Uitgangspunten voor vieringen vanuit de PGV	22
• Uitgangspunten voor vieringen vanuit de HGV	22
• Vergelijking notitie Erwin Kamp en de nota rondom vieringen	23
• Voorlopige conclusie	25

DEEL 2

4. Respondenten over beleid, samenwerking en spanningen	27
• Het beleid volgens de respondenten	27
• De verhouding tussen staf en werkvloer	28
• Samenwerking op de werkvloer	30
• Samenwerking rondom kerst	31
• Spanningen (en eventuele oplossingen)	33
• Voorlopige conclusie	35
5. Respondenten over de HGV te midden van de andere denominaties	37
• Bezinning vs. kerkdienst	38
• Positionering en profilering	39
• Gezamenlijkheid	40
• Voorlopige conclusie	41
6. Respondenten over de vraag van de militairen en het aanbod van de GV	43
• Behoeftte van de militairen	43
• Behoeftte van de militairen op uitzending of aan boord en het aanbod van de GV	44
• Toegankelijkheid viering	45
• Voorlopige conclusie	47

DEEL 3

7. Kerst inhoudelijk	49
• De ontwikkeling van het kerstfeest: van het begin tot heden	49
• De radiotoespraken	52
• Humanisten en kerst – de radiotoespraken	53
• Humanisten en kerst – de respondenten	54
• Humanisme en kerst – overige bronnen	55
• Voorlopige conclusie	56
• Kerstthema's en invulling – de radiotoespraken	56
• Kerstthema's en invulling – de respondenten	59
• Kerstthema's en invulling – overige bronnen	61
• Voorlopige conclusie	63
8. Conclusies en aanbevelingen	65
Samenvatting	68
Literatuurlijst	69
Bijlagen	71
• Richtlijnen en uitgangspunten met betrekking tot vieringen en bezinningen bij de DGVK	
• Topic list interviews	
• Kerstthema's	
• Ideeën voor het vormgeven van een kerstviering	

Voorwoord

Na het behalen van mijn Vwo-diploma begon ik aan de Universiteit voor Humanistiek. Acht en een half jaar heb ik op deze universiteit doorgebracht. Ik heb een leuke en leerzame tijd achter de rug, maar ik ben toch erg blij dat hier eindelijk het eindproduct van mijn studie ligt. Na zes en een half jaar gestudeerd te hebben en twee (erg) leerzame stages te hebben gelopen, kon ik er niet meer omheen: mijn scriptie moest worden geschreven. De laatste twee jaar van mijn studie werden dan ook in beslag genomen door het denken over, bezig zijn met en het schrijven over “kerstvieringen door HGV’ers bij defensie”. Hoewel onderzoek doen niet mijn sterkste kant is, heb ik - een aantal momenten daar gelaten - niet met tegenzin aan mijn scriptie gewerkt. Ik ben zelf tevreden met het resultaat en ik hoop dat de (H)GV’ers die bij defensie werkzaam zijn er iets aan hebben!

Dit voorwoord wil ik ook gebruiken om mensen te bedanken die er, op welke manier dan ook, voor gezorgd hebben dat mijn scriptie uiteindelijk is geworden tot wat het nu is. Met het risico om mensen te vergeten (excuses daarvoor bij voorbaat) wil ik sommige mensen hieronder toch nader noemen.

Ik wil ten eerste mijn respondenten bedanken. Zonder hen had ik deze scriptie niet kunnen schrijven. Bedankt dat ik een stukje van jullie kostbare tijd mocht gebruiken voor mijn interviews. Daarin heb ik veel interessante inzichten opgedaan rondom het onderwerp van mijn scriptie. Bedankt voor de vriendelijke, enthousiaste, meelevende, serieuze en soms grappige gesprekken en mailtjes. Ik hoop jullie zeker nog ooit te zien!

Ook mijn begeleidster en mee-lezer hebben een belangrijke bijdrage geleverd aan mijn scriptie. Bedankt voor de adviezen, kritische aantekeningen en gesprekken die hebben gemaakt dat mijn scriptie uiteindelijk deze vorm heeft gekregen.

Dank aan de mensen van het Humanistisch Archief die me wezen op het materiaal dat er was en die me op andere manieren hielpen en motiveerden.

Mijn oud-tutorgenoten wil ik bedanken voor de waardevolle gesprekken, de gezelligheid, de steun op de momenten dat het nodig was en de fijne tijd op de UvH die ik mede dankzij hen heb gehad. Ook tijdens het schrijven van mijn scriptie kon ik met allerlei vragen en problemen bij hen terecht.

Verder wil ik nogmaals alle mensen bedanken die ik voorafgaand aan, tijdens of na mijn stage bij defensie heb ontmoet. Zonder mijn stage en zonder deze mensen had ik er nooit voor gekozen om dit thema tot onderwerp van mijn scriptie te maken. Speciale dank aan Carine, die me op het idee van dit thema heeft gebracht.

In de tijd dat ik bezig was met mijn scriptie, had ik niet altijd evenveel tijd voor andere belangrijke dingen. Daarom wil ik mijn vrienden bedanken voor hun geduld en het feit dat ze accepteerden dat ik hun misschien even wat minder vaak zag dan normaal. Bedankt ook voor de steun en de gesprekken over mijn scriptie (of soms juist niet, ter afleiding).

Ik wil ook Willy van de Berg bedanken voor zijn hulp met hoofdstuk 7 en Henk Spijkers voor het printen en inbinden van mijn uiteindelijke scriptie.

Tenslotte wil ik mijn ouders bedanken voor het feit dat ze mijn studie mogelijk hebben gemaakt. Bedankt voor het aanhoren van mijn leuke en minder leuke verhalen tijdens het studeren en het luisteren naar mijn geklaag (en soms mijn enthousiasme) tijdens het schrijven van mijn scriptie. En uiteraard wil ik mijn vader ook bedanken voor het vele corrigeren!

Ter inleiding

Inleiding

In de periode september 2007 tot en met maart 2008 heb ik stage gelopen bij defensie, specifiek bij de humanistisch geestelijke verzorging van de mijnendienst in Den Helder. In mijn stageperiode heb ik echter ook veel met andere geestelijk verzorgers (dus op andere plaatsen en bij andere legeronderdelen) meegelopen, waardoor ik een vrij breed beeld heb gekregen van het werk van (humanistisch) geestelijk verzorgers bij de Nederlandse krijgsmacht. Het is een interessante, veelzijdige wereld en het leek me al snel leuk om 'iets met defensie' te doen in de vorm van een scriptie. In een gesprek met een collega van mijn stagebegeleider ontstond een idee, namelijk de invulling van het kerstfeest en de kerstviering door een humanistisch geestelijk verzorger.

Er bestaan op verschillende gebieden irritaties tussen (sommige) geestelijk verzorgers van de verschillende denominaties (katholieken, protestanten, humanisten). Dit komt onder meer naar voren in discussies rondom Kerst en Pasen. Hoewel er bijvoorbeeld een beleid is voor de volgorde van uitzending, zijn sommige katholieken en protestanten van mening dat zij het monopolie hebben op de kerst- en paastijd. Humanisten hebben volgens hen niets te doen met die 'christelijke' feesten. Een ander voorbeeld is een kerstviering waar volgens sommige katholieke en protestante geestelijk verzorgers geen humanistisch geestelijk verzorgers bij aanwezig mochten zijn, laat staan dat ze een rol mochten spelen in de inhoudelijke organisatie.

Het leek me interessant te onderzoeken in hoeverre er wel een mogelijkheid is voor humanistisch geestelijk verzorgers om te participeren in en invulling te geven aan een kerstviering, met behoud van hun humanistische identiteit. Bovendien wilde ik via mijn onderzoek bekijken of het mogelijk was om een bijdrage te leveren aan de hantering van bovenstaande problemen.

Probleemstelling

Vraagstelling

- (a) 'Bestaat de mogelijkheid voor humanistisch geestelijk verzorgers bij de Nederlandse krijgsmacht om te participeren in het kerstfeest en/of een kerstviering en onder welke voorwaarden?
- (b) Als humanistisch geestelijk verzorgers in de Nederlandse krijgsmacht participeren in het kerstfeest en/of een kerstviering, hoe kunnen zij hier dan inhoudelijk vorm aan geven, met behoud van de humanistische identiteit?'

Doelstelling

Met mijn onderzoek wil ik enerzijds een bijdrage leveren aan de hantering van de problemen die, rondom de participatie van de humanistisch geestelijk verzorgers bij een kerstviering, leven tussen de verschillende denominaties van de geestelijke verzorging bij de Nederlandse krijgsmacht. Ik wil proberen meer kennis te genereren met betrekking tot de visie op (kerst)vieringen van humanistisch geestelijk verzorgers en de verhoudingen tussen de verschillende denominaties op het gebied van deze vieringen. Wellicht dat dit uiteindelijk kan zorgen voor een verbeterde samenwerking en voor minder problemen met betrekking tot de participatie van humanistisch geestelijk verzorgers rondom (onder andere) het vieren van kerst. Anderzijds wil ik adviezen formuleren met betrekking tot de invulling van het kerstfeest en/of de kerstviering door de humanistisch geestelijk verzorgers bij de Nederlandse krijgsmacht, met behoud van hun humanistische identiteit.

Ik heb bewust deze beide kanten belicht, omdat het één niet praktisch zinvol is zonder het andere te onderzoeken. Je kunt wel onderzoeken hoe een humanistisch geestelijk verzorger inhoud kan geven aan een kerstviering, maar als daar in de praktijk niets mee kan gebeuren, heb je daar weinig aan. Andersom kun je wel onderzoeken hoe een humanistisch geestelijk verzorger kan participeren, maar dat heeft weer weinig zin als er daarna geen humanistische invulling bestaat voor de kerstviering.

Onderzoeksopzet

Ik heb negen respondenten geïnterviewd over dit thema, waarvan zeven humanistisch geestelijk verzorgers, één katholiek geestelijk verzorger en één protestant geestelijk verzorger. Ik heb lang getwijfeld of ik niet meer confessionele respondenten zou moeten interviewen, maar aangezien ik maximaal tien interviews kon afnemen, heb ik de verdeling uiteindelijk zo gelaten. In mijn scriptie heb ik telkens vermeld als het om de mening van mijn katholieke en/of protestante respondent ging. Ik heb daarbij ook aangegeven dat hun mening niet per se de mening van hun confessionele collega's hoeft te zijn. Bij de selectie van de humanistische

respondenten heb ik rekening gehouden met een aantal aspecten zoals: geslacht, aantal jaar werkzaam bij defensie, voormalige en huidige werkplaats(en) en voormalige en huidige legeronderdeel / legeronderdelen. Ik heb gestreefd naar een zo groot mogelijke variëteit om een zo veelzijdig mogelijk beeld te krijgen van de door mij onderzochte problematiek. Ik vond het van belang om juist de mensen op de werkvloer te interviewen omdat zij degenen zijn die in hun werk direct met dit onderwerp te maken hebben. In de interviews ben ik enerzijds ingegaan op de problemen tussen de geestelijk verzorgers van de verschillende denominaties met betrekking tot kerstvieringen. Anderzijds ben ik ingegaan op de visie van de humanistische respondenten op kerst en, daaruit volgend, op hoe zij zelf denken aan een kerstviering invulling te kunnen geven met behoud van hun humanistische identiteit. Ik wilde onderzoeken of en in hoeverre de humanistisch geestelijk verzorgers in de praktijk aanvullingen of opmerkingen hebben met betrekking tot de inzichten die ik uit mijn andere bronnen heb gehaald en wat dat betekent voor de huidige situatie.

In eerste instantie wilde ik open interviews houden, maar uiteindelijk heb ik mijn methode aangepast en de respondenten geïnterviewd aan de hand van vooraf geformuleerde vragen. Dit heb ik gedaan omdat de informatie die ik nodig had voor mijn onderzoek vrij concreet was en ik er daarom beter specifiek naar kon vragen. Wel heb ik de interviews “open” gehouden in die zin dat ik respondenten alle ruimte heb gegeven om naar eigen inzicht en behoefte uit te wijden over bepaalde vragen of onderwerpen. Dat is overigens ook de reden dat ik, hoewel ik uitging van min of meer vaste vragen, het wel erg van belang vond om face-to-face-interviews te houden in plaats van bijvoorbeeld een vragenlijst via internet. Door mijn interviews op deze interactieve manier te houden heb ik gesprekken met de respondenten gehad waarbij ik kon doorvragen en hen kon uitdagen nog meer te vertellen over het onderwerp van mijn scriptie. Het gevaar van een vragenlijst zou mijns inziens zijn dat de antwoorden op de vragen te kort en bondig blijven, terwijl voor mijn scriptie juist de dieper liggende antwoorden van belang zijn. In bijlage 2 is de topic list van de interviews te vinden.

Het stellen van min of meer vaste vragen heeft het analyseren van de interviews ook gemakkelijker gemaakt. Daardoor waren de gegevens van de verschillende respondenten goed met elkaar te vergelijken. Aan de hand van de vragen die ik in mijn interviews had geformuleerd, heb ik een lijst van categorieën gemaakt. Ik heb daarna per interview fragmenten geordend naar categorie. Zo ontstonden teksten waarin per categorie en per respondent aangegeven kon worden wat iemand met betrekking tot het onderwerp van de betreffende categorie in het interview had gezegd. Die teksten heb ik vervolgens samengevat en met elkaar vergeleken, waardoor ik uiteindelijk per categorie een onderdeel van mijn scriptie kon schrijven op basis van mijn interviewgegevens. Die stukken kon ik vervolgens weer vergelijken met de andere bronnen die ik had. In mijn scriptie is aan de hand van de noten terug te vinden welke categorieën ik gehanteerd heb om mijn interviewgegevens te ordenen.

Ik had de bedoeling om, naast de interviews, mijn vraagstelling te gaan onderzoeken aan de hand van (wetenschappelijke) literatuur. Na lange tijd gezocht te hebben naar relevant materiaal, bleek er zeer weinig informatie over mijn onderwerp beschikbaar te zijn. Aan de ene kant was dat een uitdaging, want op deze manier kon ik nieuwe informatie verzamelen

door middel van het houden van interviews en kon ik dus echt vernieuwend bezig zijn. Aan de andere kant bleef het feit dat ik erg weinig materiaal had om mijn interviewgegevens mee te vergelijken. Toen ik echter al enige tijd met mijn onderzoek bezig was, werd er door de Dienst Geestelijke Verzorging van de Krijgsmacht een nota uitgebracht met als onderwerp ‘Vieringen en bezinningen bij de DGVK’. Aan deze nota kon ik mijn interviewgegevens wel toetsen en daarom werd het één van mijn belangrijkste bronnen. Door middel van het vergelijken van mijn interviewgegevens met de nota kon ik onderzoeken hoe praktijk en beleid zich tot elkaar verhouden.

Door de nota is het karakter van mijn onderzoek veranderd. Eerst wilde ik de nadruk leggen op het inhoudelijke gedeelte en vooral literatuur bestuderen en analyseren met betrekking tot de historie van het kerstfeest, het hedendaagse kerstfeest en de culturele achtergronden van het kerstfeest. Aan de hand daarvan wilde ik onderzoeken wat voor mogelijkheden een humanistisch geestelijk verzorger heeft voor de invulling van een kerstviering. Daarnaast wilde ik ingaan op de samenwerking rondom kerst tussen de verschillende denominaties. Gedurende mijn onderzoek realiseerde ik me echter steeds meer dat ik wel onderzoek kon doen naar de invulling van kerst door humanistisch geestelijk verzorgers, maar dat daar in de praktijk alleen iets mee kon gebeuren op voorwaarde dat er ook mogelijkheden waren om te participeren. Daardoor kwam de nadruk van mijn onderzoek meer te liggen op dat gedeelte van mijn vraagstelling.

Naast de nota is een andere belangrijke bron de uitgeschreven toespraken van radio-uitzendingen getiteld “Het woord van de week”. Deze uitzendingen heb ik gebruikt op advies van een medewerker van het Humanistisch Archief. De toespraken dateren van 1948 tot 1973. Hoewel ze dus enigszins gedateerd zijn, zijn ze bruikbaar als historische bron naast het door mij via interviews verzamelde materiaal in het kader van het beantwoorden van mijn vraagstelling. In het hoofdstuk over de inhoudelijke kant van het vieren van kerst ga ik dieper in op de achtergrond van deze radio-uitzendingen. Ik heb van alle jaargangen de toespraken uit de periode rondom kerst gelezen en genoteerd wat ik uit elke toespraak kon gebruiken in het kader van mijn onderzoek. Nadat ik dat had gedaan, kon ik de gegevens onderverdelen in twee thema’s. Het eerste thema betreft de vraag of kerst door humanisten gevierd kan en mag worden en het tweede, wat bredere, thema gaat over de manier waarop humanisten invulling kunnen geven aan het vieren van kerst. In hoofdstuk 7 staan de resultaten van deze analyse.

Een andere bron die ik in hoofdstuk 7 gebruik zijn recentere kersttoespraken van humanistisch geestelijk verzorgers. Deze toespraken heb ik voor een deel op internet gevonden, een ander deel heb ik gekregen van de humanistisch geestelijk verzorgers zelf. Ik heb op verschillende manieren geprobeerd nog meer recente toespraken te verzamelen, maar ik heb helaas niet veel reacties gehad op mijn mondelinge en schriftelijke vragen daarnaar. Aan de hand van de toespraken die ik wel had, heb ik geprobeerd een goede afspiegeling te geven van de onderwerpen waar de recentere kersttoespraken zoal over gaan.

Opzet van mijn scriptie

In het eerste hoofdstuk van mijn scriptie licht ik in het kort toe hoe de DHGVK tot stand is gekomen en hoe deze dienst zijn plek heeft binnen de organisatie van defensie. In het tweede hoofdstuk ga ik wat dieper in op de positie van het humanisme te midden van de christelijke levensbeschouwingen. Daarna geef ik een beschrijving van een notitie van raadsman Erwin Kamp, tegenwoordig werkzaam als Staffunctionaris Inhoudelijk Beleid bij de DHGVK en van de nota over vieringen die door de DGVK is uitgebracht. Aan de hand daarvan zal ik in het tweede gedeelte van mijn scriptie, met behulp van mijn interviewgegevens en enkele andere bronnen, proberen meer duidelijkheid te geven over de huidige stand van zaken wat betreft de participatie van humanistisch geestelijk verzorgers rondom het vieren van kerst en aangeven wat er eventueel misgaat en anders zou kunnen. In het derde gedeelte zal ik dan meer ingaan op de inhoudelijke kant van het vieren van kerst door humanistisch geestelijk verzorgers.

DEEL 1

1. De Dienst Humanistisch Geestelijke Verzorging bij de Nederlandse Krijgsmacht

De geschiedenis¹

In juli 1946 vroeg J. P. van Praag, één van de grondleggende figuren in het Humanistisch Verbond en het moderne humanisme in Nederland, aan de minister van defensie Fiévez om de oprichting van een Dienst Geestelijke Verzorging in de Nederlandse krijgsmacht voor buitenkerkelijken. Dit verzoek werd afgewezen, omdat de minister het Humanistisch Verbond niet gelijkwaardig vond aan een kerk. Pas in 1964 besloot minister Visser dat humanistisch raadslieden tot de kazernes mochten worden toegelaten voor een proefperiode van drie jaar. De pas opgerichte dienst kreeg te maken met onbegrip en tegenwerking; er ontstonden bijvoorbeeld spanningen tussen de humanisten en hun confessionele collega's. De problemen werden in hoofdzaak veroorzaakt door onbekendheid met het humanisme. Er moest veel werk worden gestoken in voorlichting over het gedachtegoed en de opvattingen van de Dienst Humanistisch Geestelijke Verzorging. Vanaf de oprichting heeft de Dienst Humanistisch Geestelijke Verzorging bij de Krijgsmacht zich moeten bewijzen. Zij heeft veertig jaar gestreden voor erkenning en tegen vooroordelen en misvattingen, tegen onwil en onbegrip. Het was een strijd om het voortbestaan en om uitbreiding van het aantal raadslieden.

In 1964 waren er slechts vier humanistisch raadslieden. Dat aantal werd langzaam uitgebreid tot elf (1970). De werkdruk onder de raadslieden was hoog: ze moesten meer militairen bedienen dan hun confessionele collega's en waren veel reistijd kwijt omdat ze grote rayons moesten bestrijken. Met veel moeite werd het aantal raadslieden in 1977 uitgebreid tot achttien. Uiteindelijk werden er, onder leiding van minister van Justitie Hirsch Ballin, in 1989 drie criteria opgesteld om een verdeelsleutel per denominatie vast te stellen, waaronder de behoefte van de militairen en de omvang van het zendend genootschap. Tegenwoordig zijn er 38 humanistisch raadslieden werkzaam bij defensie.

Bezuinigingen aan het eind van de 20^e eeuw zorgden ervoor dat de Diensten Geestelijke Verzorging werden ingekrompen. Desondanks was een positief effect van de bezuinigingen een verbeterde samenwerking tussen de raadslieden en hun confessionele collega's: door de bezuinigingen moesten de Hoofden van Dienst in 1999 verhuizen naar een gezamenlijk pand in Den Haag. Doordat ze dichterbij elkaar zaten, gingen ze op een andere manier en intensiever samenwerken. Daardoor ontstond ook een grotere belangstelling voor een inhoudelijke vergelijking van de diensten.

De Dienst Humanistisch Geestelijk Verzorging werkt tegenwoordig nauwer samen met de confessionele collega's, heeft haar eigen plaats in de krijgsmacht en is er niet meer uit weg te denken. De verschillende diensten (de DGVK) werken nauw samen en hebben een gedeelde

---

¹ Onderstaande hoofdstuk is gebaseerd op de boeken: Brabers, 2006 en Brabers en Kuijman (red.), 2004.

verantwoordelijkheid voor professioneel passende geestelijke verzorging voor iedere militair, waarbij de dienst HGV uitgaat van het principe: “Samen doen wat samen kan, apart wat apart moet.”² Toch is er nog veel te doen op dit gebied en is het moment om tevreden achterover te leunen vooralsnog niet aangebroken.

De structuur van de Dienst Humanistisch Geestelijke Verzorging

Bedrijfsmatig valt de DHGVK onder het cluster ‘Defensie Personele Diensten’ van het Commando Diensten Centra (CDC). De dienst wordt aangestuurd door de hoofdkrijgsmachtraadsman (HKRM). Deze werkt op het bureau van de diensten geestelijke verzorging in Den Haag samen met de katholieke, protestante, joodse, hindoeïstische en islamitische geestelijke verzorging. De HKRM wordt bijgestaan door bureau bedrijfsvoering en door vier (humanistische) staffunctionarissen. Bedrijfsmatig legt de HKRM verantwoording af aan de commandant van het CDC, inhoudelijk doet hij dat aan het Humanistisch Verbond.³

De taken van de Dienst Humanistisch Geestelijke Verzorging

De taak van de humanistisch geestelijk verzorger binnen de Nederlandse krijgsmacht is het leveren van humanistische geestelijke verzorging, in Nederland en tijdens uitzendingen. De geestelijke verzorgers ondersteunen mensen bij het vinden van hun eigen antwoorden op (levens)vragen, bij het opnieuw vinden van een verhouding van zichzelf tot de werkelijkheid.⁴ Mart Vogels omschrijft de taken van de DHGVK als volgt: “De Dienst Humanistisch Geestelijke Verzorging is voortdurend beschikbaar om, overal in de krijgsmacht waar daar vraag naar is en mede in het kader van het streven van Defensie naar hoogwaardige personeelszorg en nazorg, vanuit de humanistische levensbeschouwing, geestelijke begeleiding en zorg te leveren bij levensbeschouwelijke en ethische vragen en -nood; de organisatie van advies te dienen op de terreinen van welzijn en ethiek en mogelijkheden te scheppen voor de beleving van de levensovertuiging.”⁵

Van groot belang voor de mogelijkheid om het werk als humanistisch geestelijk verzorgers te doen binnen de krijgsmacht is de vrijplaatspositie. Geestelijk Verzorgers zijn niet in de hiërarchie geplaatst en hoeven geen inhoudelijke verantwoording af te leggen over de inhoud van het werk anders dan aan het hoofd van dienst en het zendend genootschap, het Humanistisch Verbond.

---

² Van Dorp, 2005.

³ Informatiebrochure DHGV, 2007, p.3.

⁴ Website Humanistische Alliantie, *Dienst Humanistisch Geestelijke Verzorging in de Krijgsmacht*.

⁵ Vogels, 2004, p.48.

Zes primaire processen

Het werkdomein van de humanistisch geestelijk verzorger laat zich beschrijven in zes 'primaire processen':

1. Individuele begeleiding van personeel, relaties en veteranen bij levensbeschouwelijke en zingevingsvragen.
2. Begeleiden van groepen, waaronder het geven van GV-lessen en bijeenkomsten en GV-conferenties.
3. Houden van bezinningsbijeenkomsten en toespraken.
4. Gevraagd en ongevraagd adviseren van leidinggevenden en werkgroepen omtrent ethische, communicatieve en organisatorische processen rond (on)macht, met het oog op een humaan werkklimaat, een zelfreflexieve organisatie en vanuit het belang van het geestelijk welbevinden van het personeel.
5. Communiceren van het professioneel profiel, in de zin van aanwezig zijn op de werkvloer, bekendheid geven aan de taakuitoefening, deelnemen aan officiële activiteiten en communiceren in de media.
6. Handhaven van het professioneel profiel door middel van intervisie, supervisie, scholing, deskundigheidsbevordering, het schrijven van jaarverslagen enz.⁶

Met betrekking tot mijn onderzoek zijn van deze primaire processen drie processen met name van belang, namelijk het houden van bezinningsbijeenkomsten en toespraken, het communiceren van het professioneel profiel en het handhaven ervan.

Tot zover in het kort de geschiedenis, de structuur en de taken van de DHGVK, als achtergrondinformatie ten behoeve van een beter begrip van de rest van dit onderzoek.

---

⁶ Informatiebrochure DHGV, 2007, p.5.

2. Humanisme en de humanistische identiteit

In mijn onderzoek hebben we te maken met drie verschillende Diensten Geestelijke Verzorging: de Humanistisch Geestelijke Verzorging, de Rooms Katholieke Geestelijke Verzorging en de Protestante Geestelijke Verzorging. De levensbeschouwelijke achtergrond van de verschillende diensten speelt een grote rol in de problematiek rondom samenwerking tijdens kerstvieringen. Hoewel de drie diensten op bepaalde gebieden overeenkomstige ideeën en waarden hebben, op basis waarvan samenwerking goed mogelijk is, is er ook sprake van verschillen waaruit bepaalde spanningen voortkomen. In dit hoofdstuk wil ik kort de positie van de humanistische dienst te midden van de christelijke diensten schetsen. Daarmee kan wellicht wat meer duidelijkheid ontstaan ten aanzien van de problematiek rondom samenwerking tussen de verschillende diensten.

Spanningen

Al vanaf het moment dat de Dienst Geestelijke Verzorging voor buitenkerkelijken werd opgericht, zijn er spanningen tussen de humanisten en de confessionele collega's. Deze spanningen werden volgens toenmalig hoofdredacteur Lips voornamelijk veroorzaakt door onbekendheid met het humanisme.⁷

De spanningen zijn in de loop van de tijd minder geworden, maar ze bestaan nog wel degelijk. Er is nog steeds weerstand vanuit sommige confessionelen jegens de humanistische collega's en andersom. Men moet samen met de Geestelijk Verzoorgers van andere denominaties proberen om de spanningen die er nu bestaan zoveel mogelijk te beperken en van daaruit tot een goede samenwerking te komen. Daarbij in ogenschouw nemend dat er verschillen bestaan tussen de denominaties, maar juist op basis daarvan zou samenwerking plaats moeten kunnen vinden. Men zou elkaar niet in de weg moeten staan. Veeleer is het van belang dat men elkaar aanvult, omdat men uiteindelijk toch hetzelfde doel nastreeft, namelijk het welzijn van de cliënt.⁸

Drie levensbeschouwingen: geen grenzen, maar dialoog

De belangrijkste overeenkomst tussen de drie diensten is dat zij alle drie een levensbeschouwelijke achtergrond hebben op basis waarvan de geestelijk verzorgers van die bepaalde dienst werken. Alle drie de levensbeschouwingen voldoen aan de volgende kenmerken:

- een leer van zijn en welzijn (een complex van opvattingen die veelal betrekking hebben op de aard van de werkelijkheid en de plaats van de mens daarin);

---

⁷ Brabers, 2004, p.14.

⁸ Van Berkel, 2008, p.2.

- zij kennen ‘dragers’ van de levensbeschouwing die in meerdere of mindere mate in groepen en/of organisaties door die opvattingen met elkaar verbonden zijn;
- zij kennen enigerlei vorm van ritueel (symbolische handelingen die in een relatief vaste volgorde ter gelegenheid van voor het individu of de groep belangrijke gebeurtenissen worden verricht).⁹

Ondanks het feit dat het alle drie levensbeschouwingen zijn, zijn ze in theorie duidelijk te onderscheiden van elkaar. In de praktijk is dat echter minder ongecompliceerd. Begrippen als humanisme en religie zijn pluriform.¹⁰ Daarom moet men proberen niet langer te denken in termen van “religie versus humanisme”. In de praktijk is het trekken van scherpe grenzen tussen de humanistische en christelijke denominaties niet vol te houden.¹¹ Bij vragen rondom zingeving verschillen de antwoorden van humanisten en christenen ook niet noodzakelijk van elkaar.¹² Daarbij zijn er veel humanistische waarden die ook door bijvoorbeeld katholieken kunnen worden onderschreven en andersom.¹³ Volgens Ineke de Vries, directeur van het Humanistisch Verbond, moet men dus juist in dialoog met elkaar gaan en daarbij uitgaan van het gemeenschappelijke doel van iedere levensbeschouwing en religie, namelijk het streven naar het goede.¹⁴ Op grond daarvan en op basis van respect kan men zoeken naar samenwerkingsverbanden.

In dit kader formuleert Peter Derkx twee humanistische uitgangspunten die een minimale kern vormen van alle varianten van humanisme:

- *Iedere levensbeschouwelijke positie is mensenwerk.* Dit houdt onder meer in dat er geen absolute kennis mogelijk is over de (aard van) de werkelijkheid. Waarden en zin zijn inzet van menselijk zoeken. Dit beginsel heeft te maken met de erkenning van twijfel en feilbaarheid.
- *Alle mensen horen elkaar als gelijke te zien en te behandelen.* Niemand is in een betere positie dan een ander en daaruit volgend kan niemand bepalen hoe een ander moet leven. Die vrijheid en verlegenheid gelden voor iedereen.¹⁵

Door deze uitgangspunten behoudt het humanisme het eigen gezicht, maar wordt het niet in exclusieve zin afgebakend van andere levensbeschouwingen.¹⁶ Het humanisme is een open levensbeschouwing die ruimte geeft aan wat anders en onbekend is en wat de eigen dominante waarden ter discussie stelt.¹⁷ Daaruit volgt dat het humanisme open moet zijn naar andere levensbeschouwingen.¹⁸ Het humanisme is, volgens Hans Alma, geen

---

⁹ Cliteur en Van Houten (red.), 1993, p.213.

¹⁰ Ibidem, p.171.

¹¹ Ibidem, p.214.

¹² Alma, 2008, p.314.

¹³ Cliteur en Van Houten (red.), 1993, p.214.

¹⁴ De Vries, 2005, p.4.

¹⁵ Derkx, 2008, p.63-64 en Alma, 2008, p.319.

¹⁶ Alma, 2008, p.319.

¹⁷ Ibidem, p.321.

¹⁸ De Vries, 2005, p.4.

“levensbeschouwing met gesloten grenzen”, maar juist een “platform voor dialoog tussen mensen die zich in de twee bovengenoemde uitgangspunten kunnen vinden of daar tenminste respect voor kunnen opbrengen”.¹⁹

Peter Derkx heeft het over “inclusief humanisme”: het humanisme is een levensbeschouwing die inhoudelijk niet alleen te vinden is buiten godsdiensten en religies, maar ook daarbinnen. Het humanisme kan naast of tegenover andere levensbeschouwingen staan, maar het kan ook een variant van een (al dan niet religieuze) levensbeschouwing vormen. Zo zullen sommige christenen geen humanist zijn, maar sommige ook wel.²⁰

Op de website van het HV wordt dat nog een keer benadrukt: “Iedereen die waarden als zelfbeschikking, gelijkwaardigheid, verantwoordelijkheid, verdraagzaamheid, solidariteit, redelijkheid en rechtvaardigheid uit de grond van zijn hart erkent, kan zich humanist noemen.” Met deze stelling zegt het HV dus eigenlijk dat deze waarden juist niet exclusief voor het humanisme zijn. Het humanisme kan ook vorm krijgen binnen andere levensbeschouwingen.²¹

De humanistische identiteit

Mijns inziens is het waarschijnlijk dat de oorzaak van de spanningen tussen de verschillende diensten nog steeds (deels) ligt in het feit dat het humanisme, en dus ook het werk van een humanistisch geestelijk verzorger, te onbekend blijft voor sommige collega's van de Geestelijke Verzorging en anderen in vergelijkbare vakgebieden. Een belangrijke taak van de humanistisch geestelijk verzorgers is dus te zorgen voor bekendheid en voor het helder maken van hun identiteit. Het gaat hier over één van de primaire processen: het communiceren van het professioneel profiel. Volgens de voormalige Stafffunctionaris Inhoudelijk Beleid van Defensie, Hugo Remmers, ligt daar ook de zwakte, en de uitdaging, van de DHGVK.²² Het lijkt me dus zaak om die uitdaging zo snel mogelijk aan te gaan. Op basis daarvan kan dan de samenwerking tussen de confessionelen en de humanisten wellicht worden verbeterd.²³

Het is moeilijk een definitie te geven van ‘dé humanistische identiteit’. Een zeer karakteristiek uitgangspunt van het humanisme is in ieder geval dat men uitgaat van de mens en zijn capaciteiten. Het menszijn wordt centraal gesteld en men laat zich niet leiden door een mogelijk bestaan van god(en) of iets bovennatuurlijks.²⁴ Er is geen humanistische kerk, geen centraal heilig boek en er zijn weinig tot geen traditionele humanistische rituelen.²⁵ Het humanisme gaat uit van een positief mensbeeld. Dit betekent echter niet dat mensen alleen maar goed zouden zijn. Binnen het humanisme ziet men de mens als een waardig en ethisch

---

¹⁹ Alma, 2008, p.319.

²⁰ Derkx, 2008, p.62.

²¹ Alma, 2008, p.313.

²² Aantekeningen voorlichting Hugo Remmers tijdens college Geestelijke Begeleiding: Organisatie en Beleid, 2008.

²³ Van Berkel, 2008, p.12.

²⁴ Gasenbeek en Winkelaar, 2007, p.58.

²⁵ Ibidem, p.7.

wezen dat tot slechte maar ook tot goede daden in staat is.²⁶

Bronnen en rituelen van het humanisme

In vergelijking met religieuze tradities lijkt het humanisme qua bronnen een enigszins “schrane” levensbeschouwing. Het ontbreekt het humanisme bijvoorbeeld aan traditie in die zin dat er geen samenhangend geheel van teksten en verhalen bestaat waar men op terug kan grijpen. Daarbij beschikt het in mindere mate dan andere levensbeschouwingen over een eigen symbooltaal, heilige plaatsen en verhalen over mystieke ervaringen. Bovendien is de rituele component binnen het humanisme tamelijk sober. Dat wordt bij belangrijke gelegenheden als probleem onderkend: er is duidelijk wel behoefte aan ritueel, ook bij de humanisten. Het gebrek aan traditie maakt het echter niet eenvoudig met deze problematiek om te gaan.²⁷

Wel bestaan er andere (culturele) bronnen waar humanisten uit kunnen putten op het gebied van literatuur, beeldende kunst, film en muziek. Ook kan men teruggrijpen op toonaangevende personen (en hun ideeën) in de geschiedenis van het humanisme.²⁸ Daarmee lijken humanisten juist flexibeler te zijn en meer mogelijkheden te hebben dan religieuzen.

---

²⁶ Ibidem, p.60-61.

²⁷ Cliteur en Van Houten (red.), 1993, p.215.

²⁸ Alma, 2008, p.315.

3. Vieringen en bezinningen van de Diensten Geestelijke Verzorging bij de Nederlandse Krijgsmacht

Notitie Erwin Kamp ‘Samen werken, samen vieren’

In 2007 is er naar aanleiding van een kerstviering een conflict ontstaan waarin één van de humanistisch geestelijk verzorgers betrokken was. Hem is vervolgens via een dienstopdracht verboden nog verder samen te werken in een kerstviering. In juli 2007 heeft raadsman Erwin Kamp, op persoonlijke titel, een notitie geschreven over ‘Samen werken, samen vieren’. Deze notitie is specifiek gericht op de kerstviering. De vraagstelling waar hij vanuit ging, luidt: “Is het wenselijk en mogelijk dat geestelijk verzorgers van verschillende levensbeschouwelijke tradities werkzaam binnen de krijgsmacht op 24 december gezamenlijk voorgaan tijdens een kerstviering voor militairen en hun thuisfront?”

Ten tijde van het tot stand komen van deze notitie bestond de nota over vieringen bij de DGVK alleen nog in conceptvorm. In dit conceptadvies aan de Hoofden van Dienst werd samen vieren op voorhand verboden. Er werd geen afweging gemaakt van argumenten tegen of voor samen vieren. Volgens Erwin Kamp bestond de indruk dat er naar een uitkomst werd toegeschreven. Hij vond de opbouw van het concept onhelder en de inhoud wollig.

In zijn notitie geeft Erwin Kamp zijn eigen argumenten tegen en voor het samen vieren van kerst. Hij formuleert vervolgens ook drie voorwaarden waaraan voldaan moet worden wil men op een goede manier kerst met elkaar kunnen vieren.

Volgens hem zijn er drie argumenten aan te voeren *tegen* het samen vieren van kerst:

- Door het samen vieren zou het onderscheid tussen de verschillende levensbeschouwelijke tradities vervagen. Zo kan verwarring ontstaan m.b.t. de identiteit van de verschillende geestelijk verzorgers en maakt het niet meer uit wie wat vanuit welke traditie vindt en zegt. Christenen die kerst vieren, hebben bijvoorbeeld behoefte aan een voorganger die in hun eigen traditie staat, die de taal spreekt en die rituelen uitvoert die bij de traditie horen.²⁹
- Kerst is per definitie een christelijk feest: men viert met kerst al tweeduizend jaar lang de geboorte van Jezus Christus. Mensen die niet in God en Jezus Christus geloven, hebben niets te zoeken op een kerstviering.³⁰
- Uit religieuze overwegingen. Volgens een interpretatie van de Bijbel en op aangeven van hoge kerkleiders is het uitermate onwenselijk om met ongelovigen kerst te vieren. Zij ontkennen immers het bestaan van God en Jezus Christus of twijfelen hier op z'n minst aan. Dit betekent indirect een afwijzing van het bestaan van de enige en eeuwigdurende waarheid. Ongelovigen verdienen het dus niet om samen met

---

²⁹ Kamp, 2007, p.2.

³⁰ Ibidem.

Christenen kerst te vieren.³¹

Erwin Kamp noemt ook drie argumenten *voor* het samen vieren van kerst:

- Kerst wordt over de hele wereld ook gevierd door mensen die niet gelovig zijn. Kerst is een onderdeel geworden van de westerse cultuur en is voor velen een familiefeest. Niemand kan het alleenrecht op het vieren van kerst claimen. Historisch gezien is het kerstfeest heidens.³²
- De krijgsmacht is een publieke organisatie en geen kerk. In Nederland kennen we de scheiding tussen kerk en staat: de overheid bemoeit zich inhoudelijk niet met levensbeschouwing, zij creëert slechts de voorwaarden waaronder mensen die kunnen belijden. Zodra de overheid hier geld en middelen voor beschikbaar stelt, is het gerechtvaardigd deze middelen gelijk over de verschillende levensbeschouwelijke groeperingen te verdelen.³³
- Door het samen vieren van kerst leven geestelijk verzorgers voor hoe mensen vredelievend met elkaar om kunnen gaan. Het samen vieren van kerst is een unieke mogelijkheid om te laten zien dat, met respect voor ieders eigen identiteit, ruimte aan elkaar wordt gegeven en dat het streven naar wereldvrede, licht en hoop op een betere wereld universeel is.³⁴

Aansluitend noemt hij nog drie voorwaarden waar volgens hem aan voldaan moet worden om überhaupt een antwoord op de eerder genoemde vraagstelling te krijgen. Ervan uitgaande dat er gezamenlijk gevierd kan worden, moet men zich, om dat in de praktijk ook te kunnen doen, volgens Erwin Kamp houden aan de volgende 'regels':

- Niet claimen. Er mogen geen claims worden gelegd op de kerstnachtviering van 24 december: claims leggen of het alleenrecht opeisen zet de dialoog op slot.³⁵
- Welwillendheid. Er moet welwillendheid zijn om samen kerst te vieren. Er moet een basishouding zijn waarbij de geestelijk verzorgers aanvullend op elkaar zijn en elkaar niet beconcurreren. Er kunnen argumenten worden gegeven waarom men kan en mag samenwerken. Als er echter niet de wil is om samen te vieren, houdt het op.³⁶
- Respect: er moet vanuit de verschillende levensbeschouwingen over en weer respect zijn, in woorden en in daden.³⁷

---

³¹ Ibidem, p.2.

³² Ibidem, p.2.

³³ Ibidem, p.3.

³⁴ Ibidem, p.3.

³⁵ Ibidem, p.4.

³⁶ Ibidem, p.4.

³⁷ Ibidem, p.4.

Nota met betrekking tot vieringen en bezinningen bij de Diensten Geestelijke Verzorging bij de Nederlandse Krijgsmacht

In februari 2009 is er een nota uitgebracht getiteld “Nota Vieringen en bezinningen Diensten Geestelijke Verzorging bij de Krijgsmacht”. Deze nota is tot stand gekomen vanwege de verschillen van inzicht die zich hebben voorgedaan met betrekking tot liturgische plechtigheden, ceremonies en andere feestelijke gelegenheden.³⁸ Dit leidde tot onenigheid en verkeerde beeldvorming en schaadde de onderlinge samenwerking en het imago van de diensten.³⁹ Om te zorgen dat dit soort situaties voortaan in goede banen wordt geleid, hebben de Hoofden van Dienst een commissie in het leven geroepen. Deze commissie heeft een document geschreven met enkele richtlijnen aangaande vieringen en bezinningen. De nota is goedgekeurd door de Hoofden van Dienst.⁴⁰

In het voorwoord van de nota wordt door de gezamenlijke Hoofden van Dienst benadrukt dat, in een complexe organisatie als de Diensten Geestelijke Verzorging, goede samenwerking op de werkvloer van levensbelang is. Dat geldt zeker als het gaat om gevoelige zaken zoals kerkdiensten, ceremoniën, gebedsmomenten, bezinningsbijeenkomsten en dergelijke. Om de samenwerking verder te bevorderen leek het de Hoofden van Dienst zinvol een document te laten opstellen dat enkele algemene uitgangspunten en vuistregels aangeeft en de gezichtspunten van de verschillende diensten verwoordt.⁴¹

In de nota komen de drie diensten samen tot enkele richtlijnen en uitgangspunten met betrekking tot vieringen en bezinningen bij de DGVK, die ik hieronder zal samenvatten. In bijlage 1 heb ik de volledige tekst opgenomen.

- Elke geestelijk verzorger heeft, onder bepaalde voorwaarden, het recht op het organiseren van levensbeschouwelijke of religieuze bijeenkomsten.
- Het is van belang dat er collegiale ondersteuning is in plaats van concurrentie.
- Met name als er sprake is van “verzwarende omstandigheden” op existentieel of levensbeschouwelijk gebied, moet er ruimte gecreëerd worden voor het organiseren van een levensbeschouwelijke of religieuze activiteit.
- Betrokkenen moeten te allen tijde goed geïnformeerd worden over het karakter van de georganiseerde activiteit.
- Men moet de vrijheid hebben om zelf te kiezen voor een levensbeschouwelijke of religieuze activiteit; men mag niet verplicht worden om ergens aan deel te nemen.
- In het kader van kennismaking mag wel een specifiek levensbeschouwelijk of religieus aanbod worden gedaan, mits men helder is over het karakter van deze activiteit.

---

³⁸ Kronemeijer, 2009.

³⁹ Velema, Kronemeijer en Remmers, 2008, p.3.

⁴⁰ Kronemeijer, 2009.

⁴¹ Velema, Kronemeijer en Remmers, 2008, p.2.

- Religieuze en levensbeschouwelijke noden en behoeften moeten zoveel mogelijk worden gehonoreerd.
- Naar buiten toe moet gezamenlijk(heid) worden gecommuniceerd.⁴²

Hiernaast formuleren de diensten gezamenlijk nog een stuk getiteld ‘Samen vieren, samen voorgaan’:

Of een bezinnende activiteit, viering, ceremonie, kerkdienst etc. gezamenlijk kan worden aangeboden hangt volgens de nota af van een aantal factoren: de soort activiteit, de context van de activiteit, de genodigden en de betrokken geestelijk verzorgers.⁴³

Als het om een activiteit gaat die bedoeld is voor een specifieke denominatie is de geestelijk verzorger van die specifieke denominatie ‘proceseigenaar’ van de aan te bieden activiteit en zullen geestelijk verzorgers van andere denominaties zich terughoudend moeten opstellen. Met andere woorden: tijdens specifiek denominatiegebonden aangelegenheden is de geestelijk verzorger van die specifieke denominatie primair verantwoordelijk voor de activiteit die wordt aangeboden en hoeft hij of zij niet samen te werken met geestelijk verzorgers van andere denominaties.⁴⁴

Als algemene regel geldt dat hoe meer er sprake is van het centraal stellen van de eigen denominatie of geloofsinhoud, hoe meer er sprake dient te zijn van keuzevrijheid van de deelnemers en hoe minder inhoudelijke samenwerking tussen de Diensten Geestelijke Verzorging vereist is, zolang men elkaar maar in praktisch opzicht de ruimte geeft.⁴⁵

Tijdens bezinnende activiteiten die gekoppeld worden aan militaire activiteiten (met een min of meer verplicht karakter) moeten geestelijk verzorgers zich terughoudend opstellen voor wat betreft het uitdragen van hun eigen denominatie. Het bezinnende element staat dan centraal en niet de eigen denominatieve levensbeschouwing. In de aangeboden activiteit dient de geestelijk verzorger zoveel mogelijk rekening te houden met het multi-levensbeschouwelijke karakter van de doelgroep.⁴⁶

Tot zover het algemene gedeelte van de nota. Men lijkt als drie gezamenlijke diensten de hierboven genoemde richtlijnen en uitgangspunten overeengekomen te zijn. Na dit algemene gedeelte worden echter nog drie bijlagen (één per denominatie) aan het stuk toegevoegd. Wat hiervan in het kader van de nota het doel is, wordt mijns inziens niet duidelijk. Er wordt met de nota een poging gedaan tot formulering van een gezamenlijk standpunt, wat daarna weer deels ontkracht wordt, doordat elke dienst er ook nog zijn eigen visie op wil geven. Om mijn beschrijving van de nota compleet te maken wil ik hieronder toch kort ingaan op de specifieke uitgangspunten van de katholieke, protestante en humanistische denominatie.

---

⁴² Ibidem, p.6-8.

⁴³ Ibidem, p.8.

⁴⁴ Ibidem, p.8.

⁴⁵ Ibidem, p.8.

⁴⁶ Ibidem, p.8.

Uitgangspunten voor vieringen vanuit de RKGV

Matthijs Kronemeijer, wetenschappelijk medewerker van de RKGV, wil volgens eigen zeggen met zijn bijlage de samenwerking tussen de verschillende Diensten Geestelijke Verzorging niet frustreren, maar juist bevorderen. Bij vieringen is het nodig dat er zichtbaar en voelbaar respect is voor elkanders fundamentele overtuigingen en voor de vrijheid van godsdienst als fundament van de GV.

Hij geeft aan dat sommige van de hieronder genoemde uitgangspunten wat star kunnen overkomen, maar dat is eigen aan regels, vindt hij. De praktijk van het vieren is echter veel lichter, veel ruimer en vrijer dan de regels zouden kunnen suggereren.

Omdat ik niet te zeer wil ingaan op de katholieke inhoud van vieringen, noem ik hieronder alleen de uitgangspunten die iets te maken (zouden kunnen) hebben met hetgeen ik wil onderzoeken.

- De RKGV is te allen tijde ondergeschikt aan de Kerk en de Krijgsmachtbisschop (of namens hem de Krijgsmachtaalmoezenier).
- De vieringen van de RKGV hebben een publiek karakter: ze staan in principe open voor alle belangstellenden en zijn laagdrempelig van opzet. Er kunnen wel beperkingen worden gesteld in de wijze waarop niet-katholieken in de viering participeren en in zeer uitzonderlijke gevallen kan het mogelijk zijn dat aan enkelingen wordt gevraagd van deelname af te zien.
- Sommige tijdstippen zijn voor de RKGV bijzonder van belang om een viering te kunnen houden. Dit zijn in het bijzonder de zondag en de hoogfeesten Pasen, Pinksteren en Kerstmis. Op deze dagen is de behoefte onder militairen en burgerpersoneel om een kerkelijke viering bij te wonen het grootst (mede omdat dit als een religieuze verplichting geldt).
- Voor liturgische vieringen is niet alleen de viering zelf relevant (dat wil zeggen: het liturgisch schema dat wordt gevolgd), maar ook de plaats waar deze wordt gehouden, het gebouw en een eventueel programma vooraf of achteraf. Dit mag geen elementen bevatten die strijdig zijn met de geest van de viering. Dit heeft te maken met de bijzondere aard van liturgische taal. Het gebouw en de situatie kunnen de viering verrijken maar er ook afbreuk aan doen.
- Geestelijk verzorgers vertegenwoordigen primair hun zendende instantie. Daarnaast kunnen zij in sommige gevallen optreden als vertegenwoordigers van de DGV. Dat laatste betekent echter niet dat ze daarmee namens een andere dan hun eigen zendende instantie optreden, of namens een andere geloofsrichting. Ze kunnen hoogstens de geloofsbeleving van anderen faciliteren, zodat deze hun eigen normen kunnen volgen. Om dit op een goede manier te kunnen doen is onder meer grondige kennis van deze normen noodzakelijk.
- Men kan de pluraliteit van opvattingen die in de DGV is vertegenwoordigd, zien als een kans en een rijkdom. Onder ideale omstandigheden werkt de aanwezigheid van

een veelheid van opvattingen, overtuigingen en spirituele praktijken stimulerend voor geestelijk verzorgers en medewerkers van de DGV om zo hun eigen religieuze c.q. levensbeschouwelijke loyaliteiten te onderzoeken en te verdiepen.

Uitgangspunten voor vieringen vanuit de PGV

Volgens Arjen Velema, legerpredikant, is het niet vrijblijvend als krijgsmachtpredikanten voorgaan in kerkdiensten. Kerkdiensten zijn geen “open religieuze bijeenkomsten”, hoe open een kerkdienst ook is. Het gaat in een kerkdienst niet primair om wat mensen verlangen, maar om wat de kerk wil (de opening naar God).

Vanuit de PGV is het niet passend wanneer humanistisch raadsliden meedoen aan kerkdiensten. Wel zijn zij er van harte welkom.

Volgens hem bestaan er geen algemeen geestelijk verzorgers: hij of zij neemt altijd de eigen traditie mee. De pastorale identiteit van de GV'er is van fundamenteel belang, ook in gemeenschappelijke bijeenkomsten.

Men moet respect hebben voor de overtuiging van de andere diensten (hoewel hij die formulering eigenlijk te mager vindt).⁴⁷

Uitgangspunten voor vieringen vanuit de HGV

De Dienst Humanistisch Geestelijk Verzorging wil volgens Hugo Remmers, voormalig staffunctionaris inhoudelijk beleid, bijdragen aan een menswaardige en reflectieve, morele krijgsmacht, waarin het geestelijk welzijn van militairen centraal staat. Ten behoeve hiervan worden bijvoorbeeld bezinningsbijeenkomsten aangeboden. Doorgaans hanteren humanistisch geestelijk verzorgers geen protocol voor een bezinningsbijeenkomst. Zij willen de ‘bezinnende activiteit’ afstemmen op en met de aanwezigen.⁴⁸

Het humanisme heeft geen rijke traditie van vaste, steeds terugkerende rituelen. Omdat rituelen soms wel van belang zijn, proberen humanisten ten dele vanuit tradities, anderzijds vanuit een eigen invulling, tot rituelen te komen die ervaringen in het leven extra betekenis kunnen geven. Rituelen zullen per individu en per situatie van elkaar verschillen, terwijl er toch vaststaande ingrediënten in te ontdekken zijn. Men kan ook gebruik maken van universele symbolen en handelingen, zoals het branden van een kaars, een moment stilte of het luisteren naar muziek.

Humanistisch geestelijk verzorgers interpreteren het woord ‘viering’ anders dan religieuze geestelijk verzorgers. Humanisten willen ook de in Nederland bekende feestdagen vieren. Echter niet zozeer vanuit een religieuze of spirituele overweging, maar bijvoorbeeld als aanleiding om stil te staan bij levensbeschouwelijke en existentiële thema's.

---

⁴⁷ Ibidem, p.16.

⁴⁸ Hier hebben de religieus georiënteerde geestelijk verzorgers soms moeite mee. Zij zijn van mening dat een niet-kerkelijk dan wel niet-gelovig persoon geen viering kan organiseren voor kerkelijk / gelovig georiënteerde mensen en dat daarmee levensbeschouwelijke grenzen worden overtreden.

In het humanisme staat het respect voor ieders levensbeschouwing hoog in het vaandel. Dat betekent bijvoorbeeld dat een niet religieuze humanist tijdens zijn bezinningsbijeenkomst een moment stilte vraagt voor diegene die een gebed op prijs stellen.

Tijdens bezinnende activiteiten van humanistisch geestelijk verzorgers spelen humanistische waarden als bijvoorbeeld zelfbeschikking, autonomie en verbondenheid een rol. Verbondenheid, betrokkenheid, medemenselijkheid, tolerantie en respect voor andersdenkenden zijn dan ook centrale noties binnen de humanistische traditie.⁴⁹

Vergelijking notitie Erwin Kamp en de nota rondom vieringen

In zijn notitie over het gezamenlijk voorgaan bij kerstvieringen door GV'ers van verschillende denominaties bij defensie uit Erwin Kamp zijn kritiek op de conceptnota over vieringen die er op dat moment ligt. Zijns inziens is deze onhelder en worden er geen goede argumenten genoemd tegen of voor het samen vieren. De door hem gegeven voor- en tegenargumenten worden mijns inziens wel duidelijk geformuleerd. De notitie gaat heel duidelijk alleen over de voor- en tegenargumenten en de voorwaarden voor het gezamenlijk vieren van kerst door GV'ers van verschillende denominaties bij defensie. Hoewel de nota in principe voortkomt uit hetzelfde conflict als de notitie wordt het daarin allemaal wat breder getrokken. Toch is het wel mogelijk en zinvol om beide documenten met elkaar te vergelijken. Hieronder zal ik de belangrijkste punten noemen:

- Erwin Kamp noemt als argument voor het samen vieren van kerst dat GV'ers van alle levensbeschouwingen bij defensie een gelijkwaardige behandeling zouden moeten krijgen. Hiermee bedoelt hij ook dat alle GV'ers evenveel recht hebben op het vieren van een voor hen belangrijk feest. In de nota wordt ook gezegd dat elke geestelijk verzorger het recht heeft op het organiseren van levensbeschouwelijke of religieuze bijeenkomsten. Dit op voorwaarde dat betrokkenen vrijwillig kunnen deelnemen, dat de rechten van andere diensten, de onderlinge samenwerking van de DGV en het imago daarvan niet worden geschaad en dat GV'ers zich houden aan de richtlijnen van hun zendende instantie. In beide documenten wordt dus in feite gezegd dat elke GV'er recht heeft op het vieren van kerst, al is dat in de nota aan wat meer voorwaarden gebonden.
- Volgens de nota is het van belang dat er collegiale ondersteuning is in plaats van concurrentie. Ook Erwin Kamp benoemt dit in zijn notitie. Hij vindt een voorwaarde voor het samen vieren van kerst dat men welwillend moet zijn en elkaar niet moet beconcurreren. In de nota wordt ook aangegeven dat het van belang is dat de DGV als eenheid wordt gezien: het beconcurreren van collega's schaadt het imago van de DGV. Erwin Kamp noemt in het verlengde hiervan dat men respect moet hebben voor elkaar. Bovendien vindt hij dat men als GV'er een voorbeeldfunctie heeft naar buiten toe wat betreft de samenwerking. Samenvattend vinden de schrijvers van beide documenten dat GV'ers van verschillende denominaties op een goede manier met

---

⁴⁹ Velema, Kronemeijer en Remmers, 2008, p.18-19.

elkaar moeten omgaan. Ook in de uitgangspunten van de drie verschillende denominaties komt respect voor de ander en zijn overtuigingen expliciet naar voren.

- Erwin Kamp geeft als tegenargument voor samen vieren dat het onderscheid tussen de verschillende levensbeschouwelijke tradities vervaagt en dat verwarring kan ontstaan over de identiteit van de verschillende GV'ers. In de nota wordt dit nergens expliciet onderstreept. Wel moet men volgens de nota duidelijk zijn over het levensbeschouwelijke karakter van een viering of bijeenkomst naar het (eventuele) publiek. Duidelijkheid over identiteit lijkt dus bij beide van belang.
- Of een bezinnende activiteit of viering gezamenlijk kan worden aangeboden hangt volgens de nota af van een aantal factoren: de soort activiteit, de context van de activiteit, de genodigden en de betrokken geestelijk verzorgers. Het is opvallend dat Erwin Kamp het in zijn notitie over niet één van deze factoren heeft. Daaruit zou je kunnen interpreteren dat deze factoren dus niet van belang zijn in zijn afweging of er samen gevierd kan worden of niet.
- Volgens de uitgangspunten die worden genoemd door de wetenschappelijk medewerker van de RKGV is de RKGV te allen tijde ondergeschikt aan de Kerk en de Krijgsmachtbisschop. Aangezien Erwin Kamp in zijn notitie zegt dat sommige christenen kerst alleen een christelijk feest vinden en dat het volgens sommige Bijbelinterpretaties en kerkleiders onwenselijk zou zijn om kerst samen met ongelovigen te vieren, zou men zich kunnen afvragen of de nota dus zegt dat katholieken en (bijvoorbeeld) humanisten samen geen kerst mogen vieren.
- Met name als er sprake is van “verzwarende omstandigheden” op existentieel of levensbeschouwelijk gebied, moet er volgens de nota ruimte gecreëerd worden voor het organiseren van een levensbeschouwelijke of religieuze activiteit. Van deze omstandigheden is bijvoorbeeld sprake als een activiteit een “verplichtend” karakter heeft voor de gelovige. Verderop in de nota wordt ook nog gezegd dat, als het gaat om een activiteit die bedoeld is voor een specifieke denominatie, de GV'er van die denominatie ‘proceseigenaar’ is van de aan te bieden activiteit en dat de andere GV'ers zich in zo'n geval terughoudend moeten opstellen. De vraag is of hiermee wordt gezegd dat kerstmis dat “verplichtende karakter” heeft en of het vieren van kerst specifiek bedoeld is voor katholieken en protestanten. Want vooral in het laatste geval zou het dan zo kunnen zijn dat in feite wel het alleenrecht wordt geclaimd op het vieren van kerst. Dit gaat in tegen één van de voorwaarden die volgens Erwin Kamp het samen vieren van kerst mogelijk maken.

Voorlopige conclusie

De notitie van Erwin Kamp is op persoonlijke titel geschreven en niet in het openbaar uitgebracht. Het is een korte uiteenzetting van zijn voor- en tegenargumenten wat betreft het gezamenlijk vieren van kerst. Gezien de extra voorwaarden die hij geeft, kan geconcludeerd worden dat hij er van uit gaat dat het gezamenlijk vieren van kerst mogelijk moet zijn.

Bij het vergelijken van de conceptversie van de nota en de definitieve nota valt nog op dat in een stuk over kerst (door RKGV en PGV) en wereldhumanismedag (door HGV) in de definitieve versie van de nota de zin “tijdens dat soort momenten is het niet wenselijk dat GV’ers samen voorgaan” is geschrapt. Daarmee lijkt de definitieve nota nog iets minder sturend en minder strikt te zijn dan het conceptadvies, hoewel ik ook in het concept geen expliciete uitspraken kan vinden over het verbieden van samenwerking. Het is zelfs zo dat de katholiek wetenschappelijk medewerker in zijn eigen bijdrage zegt dat “de teksten niet bedoeld zijn om de samenwerking tussen de verschillende Diensten Geestelijke Verzorging te frustreren, maar juist om deze te bevorderen”.⁵⁰ De protestante inhoudelijk medewerker zegt wel dat “het vanuit de protestante geestelijke verzorging niet passend is wanneer humanistische raadslieden meedoen aan kerkdiensten”.⁵¹ Maar tussen de regels door gelezen lijkt hij te vinden dat in algemene bijeenkomsten samenwerking wel geoorloofd is, mits de eigen identiteit gewaarborgd blijft. Wat zou kunnen is dat er bij de principiële overwegingen die in de bijlage van de RKGV gegeven worden een addertje onder het gras zit. Daar wordt bijvoorbeeld gesteld dat “de RKGV uitgaat van de regels die de Kerk stelt voor vieringen” en dat “regels voor oecumenische vieringen vastgelegd in het Oecumenisch Directorium door geen enkel beleidsstuk van de RKGV kunnen worden overruled”.⁵²

Het is vreemd dat er in het voorwoord van de nota door de Hoofden van Dienst gezegd wordt: “De nu volgende notitie en de bijbehorende regels stellen wij bij deze vast voor de DGV”⁵³, terwijl in de bijgaande brief door de secretaris van het College van Hoofden lijkt te worden aangegeven dat er nog ruimte is voor gesprek naar aanleiding van deze nota: “De hoop is dat deze tekst toch een goed aanknopingspunt biedt voor verder gesprek. Op- of aanmerkingen kunnen binnen de eigen dienst ter sprake worden gebracht.”.⁵⁴ Later in het voorwoord ontkrachten de Hoofden van Dienst in feite bovengenoemde uitspraak weer door aan te geven dat “dit document op zeker moment geëvalueerd en aangepast zal moeten worden”.⁵⁵ Elders in de nota wordt bovendien gezegd: “De in deze nota geadviseerde uitgangspunten en richtlijnen moeten opgevat worden als adviezen aan de Hoofden van Dienst. Na goedkeuring van de Hoofden van Dienst (die nu dus heeft plaatsgevonden, C.v.B.) moeten de uitgangspunten en richtlijnen gezien worden als bindende afspraken, waar alle geestelijk verzorgers zich aan houden.”⁵⁶ Het is dus niet helemaal duidelijk in hoeverre er nog over de

---

⁵⁰ Ibidem, p.11.

⁵¹ Ibidem, p.16.

⁵² Ibidem, p.11-12.

⁵³ Ibidem, p.2.

⁵⁴ Kronemeijer, 2009.

⁵⁵ Velema, Kronemeijer en Remmers, 2008, p.2.

⁵⁶ Ibidem, p.3.

nota in gesprek kan worden gegaan en in hoeverre het mogelijk is dat de in deze nota geformuleerde richtlijnen nog worden aangepast.

De onduidelijkheid wordt vergroot, doordat er een gezamenlijke nota wordt uitgebracht met een (schijnbaar) eenduidig standpunt met betrekking tot vieringen en bezinningen bij de DGVK, maar dat er in hetzelfde document nog drie bijlagen zijn opgenomen waarin respectievelijk de katholieke, protestante en humanistische visie wordt weergegeven. Naar mijn idee ontkracht dit de gezamenlijkheid van de opgestelde richtlijnen en uitgangspunten weer. In het voorwoord wordt over de drie bijlagen gezegd dat “dit niet de enige mogelijke visies zijn, maar dat ze elk op hun eigen manier wel zeer kenmerkend zijn voor de religieuze of levensbeschouwelijke stroming waar de auteur in staat” en verder dat (mede door deze bijlagen?, C.v.B.) “het wederzijds begrip kan worden bevorderd”.⁵⁷ Er wordt niet echt een verklaring gegeven waarom de bijlagen aan het document zijn toegevoegd.

Hoewel de notitie en de nota van een andere aard zijn, kunnen wel een aantal punten genoemd worden die in beide documenten terugkomen. Zo wordt in beide het belang van collegialiteit en van duidelijkheid m.b.t. de eigen identiteit onderstreept. Ook zijn er aspecten waar men het in mindere mate over eens is. Dit geldt met name voor de vraag of en in hoeverre de verschillende denominaties samen mogen werken met kerst en of GV'ers van een bepaalde denominatie meer recht hebben op het vieren ervan dan andere GV'ers. Op de, gezien mijn onderzoek, meest belangrijke punten lijken de schrijvers van de nota en Erwin Kamp het dus niet met elkaar eens te zijn.

---

⁵⁷ Ibidem, p.2.

DEEL 2

4. Respondenten over beleid, samenwerking en spanningen

Het beleid volgens de respondenten

Het valt op dat de respondenten over het algemeen vrij weinig weten over ‘het beleid’ ten aanzien van vieringen en bezinningen van de Diensten Geestelijke Verzorging bij de Nederlandse Krijgsmacht. Bij de respondenten die ik heb geïnterviewd voor februari 2009 (uitbrengen definitieve nota over vieringen en bezinningen) was het de vraag in hoeverre er een officieel beleid was, maar ook die vraag zorgde voor de nodige twijfel.⁵⁸ Aangezien men dus niet of nauwelijks op de hoogte was van ‘het beleid’, als dat er al officieel was, ging iedereen voor het uitbrengen van de nota zijn eigen gang. Meestal ging dat goed, maar soms ontstonden er problemen, omdat er geen richtlijnen waren ten aanzien van het samen vormgeven van vieringen. Enkele respondenten vinden het dan ook een goede zaak dat er beleid op gemaakt is, hoewel niemand het volledig eens is met het beleid zoals het nu is vormgegeven.⁵⁹

De respondenten lijken te denken dat de nota samenwerking tussen GV’ers van verschillende denominaties rondom vieringen verbiedt. Er staat echter nergens expliciet in de nota dat er geen samenwerking plaats mag vinden. In de inleiding wordt zelfs aangegeven dat men samenwerking op de werkvloer van levensbelang vindt, zeker als het gaat om gevoelige zaken als kerkdiensten en bezinningsbijeenkomsten.⁶⁰ Ook uit de vraagstelling blijkt mijns inziens al dat samenwerking niet op voorhand wordt verboden, omdat juist wordt gesteld: “Op welke wijze kunnen de diensten deze (vieringen e.d.) wel of niet samen vormgeven?”⁶¹ Wel wordt gezegd “tijdens specifiek denominatiegebonden aangelegenheden is de geestelijk verzorger van die specifieke denominatie primair verantwoordelijk voor de activiteit die wordt aangeboden en *hoeft hij of zij niet samen te werken met geestelijk verzorgers van andere denominaties*”⁶² en ook “hoe meer er sprake is van het centraal stellen van de eigen denominatie of geloofsinhoud, hoe meer er sprake dient te zijn van keuzevrijheid van de deelnemers en hoe minder inhoudelijke samenwerking tussen de DGV *vereist is*”.⁶³ In mijn interpretatie betekent dit dat samenwerking in sommige gevallen niet *hoeft*, maar wel *mag*. En dat iets *niet vereist is* houdt mijns inziens ook niet in dat het niet *mag*. De respondenten lijken de nota echter anders te interpreteren en denken dat samenwerking tussen de verschillende denominaties rondom het vieren van kerst door de nota verboden wordt. Daar hebben ze kritiek op:

---

⁵⁸ Interviewgegevens categorie Beleid en Staf.

⁵⁹ Interviewgegevens categorie Beleid en Staf.

⁶⁰ Velema, Kronemeijer en Remmers, 2008, p.2.

⁶¹ Ibidem, p.3.

⁶² Ibidem, p.8.

⁶³ Ibidem, p.8.

R4: *“Ik weet dat dat stuk van... alles moet geregeld worden en humanisten mogen niet meedoen of zo en iedereen moet zijn eigen viering... Niet gezamenlijk of zo... Ik denk gatverdarrige, daar kan ik niks mee, in de praktijk.”*

R8: *“Nu met die nota zouden er mensen van bovenaf op de vingers getikt kunnen worden die toch willen samenwerken, foei foei foei geestelijk verzorgers, jullie mogen dat niet meer...”*

Het is wel interessant om na te gaan waar de ideeën met betrekking tot het verbieden van samenwerking vandaan komen, vooral omdat het door meerdere respondenten wordt aangehaald. Wellicht is toch op enigerlei wijze het idee gewekt dat samenwerking uit den boze is. Volgens sommige respondenten verbieden de algemene regels van de katholieken de samenwerking tussen de GV'ers van de verschillende denominaties.⁶⁴

De verhouding tussen staf en werkvloer

Voorafgaand aan of tijdens het opstellen van de nota door enkele stafleden is - volgens de respondenten - geen onderzoek of navraag gedaan bij de mensen op de werkvloer over dit onderwerp. Sommige respondenten merken in het interview dan ook op dat ze het vreemd vinden dat er niet eerst op de werkvloer over dit onderwerp is gesproken of bij de mensen op de werkvloer is geïnformeerd, voordat men overging tot het ontwikkelen van een beleid.⁶⁵ Dit vormt meteen het eerste probleem, wat breder te trekken is dan de situatie rondom het vormgeven van vieringen op zich. De respondenten vinden het raar dat bepaalde dingen “op hoger niveau worden uitgevochten” zonder daar de mensen op de werkvloer bij te betrekken. Men zou er volgens de respondenten verstandig aan doen eerst navraag te doen bij de mensen op de werkvloer, voordat men tot een bepaald beleid komt.⁶⁶

R9: *“Als wij een commissie gaan maken die zich terugtrekt ergens op acht hoog op kamer 811 en daar het beleidsplan gaat maken en niet aan ons vraagt van, goh, hoe gaat het nou eigenlijk op die werkvloer een beetje bij jullie want we moeten daar toch iets zinnigs over schrijven, dan zul je altijd zien dat het beleidsplan te los staat van de werkvloer en de basis is altijd de plek waar het gebeurt, dus je kunt schrijven wat je wil, maar...”*

De respondenten zijn van mening dat de staf GV'ers als autonome professionals de ruimte moet geven om hun eigen beslissingen te nemen en dat de staf niet op alles beleid hoeft te maken. Daardoor beperkt de staf hen in hun werkzaamheden. De staf is er juist om de GV'ers te ondersteunen.⁶⁷

R9: *“...dan moeten zij erop vertrouwen dat het gewoon een prima viering wordt... dat ik niet de clown ga uithangen, dat ik verder de gedachten en de teksten serieus neem, mijn collega's serieus neem, dat het geen zootje wordt, daar moeten ze op vertrouwen...”*

---

⁶⁴ Interviewgegevens categorie Beleid en Staf.

⁶⁵ Interviewgegevens categorie Beleid en Staf.

⁶⁶ Interviewgegevens categorie Beleid en Staf.

⁶⁷ Interviewgegevens categorie Beleid en Staf.

R6: “Als je die kip met die gouden eieren gaat slachten door te zeggen van nu moet het alleen maar zoals wij het hebben voorgeschreven, ik denk dat je dan geen recht doet aan het humanisme, maar ook al helemaal niet recht doet aan de creativiteit van de raadslieden en daar zou ik tegen zijn, dat zou ik geen goed idee vinden. Ik denk dat het in sommige gevallen heel erg nodig is, maar dat ze in een heleboel gevallen ook zouden moeten kijken van waar maken we een punt van, het loopt daar goed, waarom moeten wij daar een ei over gaan leggen hè, zeg maar... Dus dan denk ik ja, ga je nou bezinnen op dat wat beter kan en dat wat goed is, laat maar rustig lopen, al is er dan geen beleid over, maar het loopt toch... Dat zou ik verstandiger vinden, dan heb je ook wat meer energie over om naar elkaar te luisteren.”

Men is wel bereid gehoor te geven aan de regels van de eigen staf en men wil niet zomaar iets doen wat niet mag. Maar over het beleid rondom vieringen zouden de meeste respondenten nog wel wat discussie willen voeren.

R3: “Als Marias⁶⁸ tegen mij zou zeggen het kan niet en je moet dat niet doen, dan hou ik mij daaraan, maar dan wil ik wel met hem de discussie aangaan... Kijk, hij is gewoon mijn baas, prima, en ik ga niet allemaal rare dingen lopen doen terwijl hij het daar niet mee eens is en dat ook niet kan verantwoorden.”

Zoals gezegd, gelden bovenstaande zaken niet alleen voor dit ene geval. Er is bij de respondenten een kritische houding ten opzichte van de staf. Men is er niet echt over te spreken hoe het er op dit moment in ‘Den Haag’ aan toe gaat. Men is van mening dat de staf van de verschillende denominaties bezig is elkaar te beconcurreren en ten gevolge daarvan niet goed samenwerkt met elkaar.

R3: “Het zou heel mooi zijn als er ook op hoger vlak weer eens gewerkt werd aan samenwerking en niet aan tegenwerking. En ik snap dat dat best lastig is, omdat daar waarschijnlijk belangen bij betrokken zijn waar ik helemaal geen kaas van heb gegeten en die belangen hebben niet te maken met het welzijn van mensen, die hebben meer te maken met het overeind blijven als instituut.”

Men begrijpt wel dat er bepaalde belangen een rol spelen, maar ondanks dat vindt men het niet professioneel dat de staf telkens weer blijkt niet op constructieve manier met elkaar te kunnen samenwerken.

R6: “Op hoger niveau moeten natuurlijk allerlei basisbesluiten genomen worden die met enige fantasie hun uitvoering moeten hebben op de werkvloer. En dan probeert iedereen zijn eigen toko zo veilig mogelijk te houden. En terecht, want daar worden ze ook goed voor betaald, ik bedoel, da’s hun werk...”

Bovendien is men het niet eens met de manier waarop de staf zich ten opzichte van de werkvloer opstelt. Men is het vaak niet eens met besluiten van de staf, maar men heeft het gevoel dat men daar toch niets tegen kan doen. Een aantal respondenten merkt op dat het gat tussen de staf en de werkvloer te groot is.

---

⁶⁸ Marias van Dorp, Hoofdkrijgsmachtsraadsman.

R6: *“En tegen de tijd dat het op de werkvloer is, is het al niet meer nodig of eh, we doen het toch gewoon op onze eigen manier. Dus ja, ik denk dat er een heel groot gat is tussen datgene wat hoog in de toren gebeurt en datgene wat, laat ik zeggen, op de werkvloer gebeurt.”*

Ook is er te weinig bekendheid over en weer tussen de staf en de werkvloer. Daar zou verandering in moeten komen.

De respondenten vinden het erg jammer dat er op de werkvloer de bereidwilligheid is om samen te werken bij een (kerst)viering, maar dat de staf dat verbiedt. Sommige respondenten zijn erg teleurgesteld in het feit dat zelfs de humanistische staf tegen samenwerking rondom kerst is en dat ze daar vanaf de werkvloer niets tegen in kunnen brengen.

R7: *“Dus het is een beetje een order geweest en ik heb het ook laten gaan, want ik dacht als ze dat op hogerhand besluiten en mijn hoofd doet er niks aan en mijn staf doet er verder niet zoveel aan, ja wie ben ik dan om daar een grote strijd in te gaan voeren, dat heeft niet zoveel zin... Met de hele dienst zou je wat moeten doen en dat gebeurt dus niet...”*

R5: *“Ik vind het een gekibbel om niks en ik vind ook dat humanisten hun eigen beleid daarin moeten voeren.”*

De staf wakkert volgens sommigen op dit moment de strijd tussen de verschillende denominaties aan, terwijl zij er juist op gericht zou moeten zijn om dingen te verbinden.

R9: *“En ik denk dat het beleid erop zou moeten zijn gericht om dingen te verbinden ook... Maar ja, dan zitten we misschien op het ogenblik in een klein dipje...”*

Samenwerking op de werkvloer

Bijna alle respondenten zijn zeer positief over de samenwerking op de werkvloer. Een enkeling heeft wel eens van problemen tussen GV'ers van verschillende denominaties gehoord, maar zelden hebben ze er zelf ervaring mee. Men kan over het algemeen goed met elkaar overleggen en soms is niet eens te merken dat collega's van een andere denominatie zijn. Respondenten kunnen goed samenwerken vanuit de gedachte dat het werk dat men doet in wezen hetzelfde is. Je werkt alleen vanuit een andere achtergrond. Maar juist omdat men verschillend is, kan men elkaar prima aanvullen. Het is wel van belang dat men bij eventuele samenwerking duidelijk blijft over de eigen identiteit.⁶⁹

Men moet elkaar de ruimte geven en met elkaar in gesprek blijven; dan kom je er best uit met elkaar volgens de respondenten. Men moet te allen tijde respectvol met elkaar omgaan, dan is er heel veel mogelijk. Het is soms lastig dat de katholieke GV'ers bepaalde regels krijgen opgelegd waaraan ze zich moeten houden. Maar ook dat moet men respecteren, hoewel het de samenwerking soms bemoeilijkt.⁷⁰

---

⁶⁹ Interviewgegevens categorie Samenwerking.

⁷⁰ Interviewgegevens categorie Samenwerking.

R2: “En dat betekent als de bisschop zegt ‘het is zwart’, terwijl het wit is, dan is het dus zwart voor die pater die op de werkvloer zit en ik zie dat daar heel verschillend mee omgegaan wordt. Maar d’r zijn paters die dan zeggen van ja het is zwart, mijn baas zegt dat het zwart is dus ’t is zwart, kan nie anders ehm... En als je daar dan, als je je dat niet bewust bent als humanistische collega bijvoorbeeld, of als dominee collega, dan kun je heel makkelijk in een conflictsituatie geraken, wat is dit voor een lijp, die ziet iets wits en die zegt dat het zwart is, die heeft ze niet op een rijtje... Nou dan is ‘t conflict geboren...”

Vrijwel alle respondenten geven aan dat, als de samenwerking een keer minder goed verloopt, dat doorgaans afhangt van de personen die met elkaar moeten samenwerken. Veel eerder is het zo dat karakters met elkaar botsen dan dat levensbeschouwingen met elkaar botsen.

R4: “Ik denk dat de samenwerking heel erg afhangt van hoe jij jezelf opstelt en dat heeft niets te maken met wat je identiteit is, of wat je zendende instantie is, of... Of je humanist bent, of protestant, of aalmoezenier... Ik denk dat dat niet de hoofdzaak is.”

Voor een goede samenwerking is het dus vooral van belang dat je elkaar ligt als persoon, als dat niet zo is, wordt samenwerken moeilijk tot onmogelijk.

R8: “Dat kan je wel willen, maar als de ander niet wil, dan houdt het op. Het is net als met een relatie, je kan iemand leuk vinden, maar als die ander jou niet leuk vindt, dan kun je heel angstvallig blijven sjoeren dat die ander jou wel leuk vindt, maar als het er niet in zit, dan zit het er niet in...”

Doordat men regelmatig wisselt van werkplek is het niet onoverkomelijk, als men het een keer niet zo goed met een collega kan vinden.⁷¹

Ook de katholieke en protestante respondent zouden liever zien dat er wel kon worden samengewerkt. Zij benoemen beide dat er nu te veel wordt uitgegaan van verschillen, terwijl men het volgens hen veel meer moet zoeken in de gezamenlijkheid.⁷² De protestante respondent vindt zelfs dat men zoveel mogelijk samen moet doen. Ze merken wel beiden op dat dit niet dé katholieke of dé protestante visie is: er zijn veel confessionele collega’s die er anders over denken.⁷³

Samenwerking rondom kerst

Alle respondenten zijn voorstander van samenwerking tussen GV’ers van de verschillende denominaties rondom kerst. Men kan er in ieder geval naar streven om samen te werken. Mocht dat niet lukken dan kan men nog altijd naar een andere invulling zoeken.

R5: “Op het moment dat ik een protestante of katholieke collega heb waarmee ik samen kan vieren, fantastisch! En op het moment dat het niet gaat, even goede vrienden. Want schijnbaar hebben we het dan niet met elkaar, nou prima...”

---

⁷¹ Interviewgegevens categorie Samenwerking.

⁷² Interviewgegevens categorie Beleid en Staf.

⁷³ Interviewgegevens categorie Samenwerking.

Door van tevoren goed te overleggen met elkaar kan men tot een viering komen die voor iedereen geschikt is. Men kan er ook voor kiezen om bepaalde delen samen te doen en de rest te verdelen. Als samenwerking echt niet gaat, moet men niet proberen om zich 'er tussen te wringen'. Dan kan men beter zoeken naar een alternatief.⁷⁴

De meeste respondenten vinden dat HGV'ers niet mogen voorgaan in een kerkdienst en dat men 'niets met gebed' mag doen. De katholieke respondent vindt dat men moet oppassen met wat wel of niet kan als men een viering houdt in een gewijde ruimte.⁷⁵ Veel respondenten vinden dat ze als HGV'er niet mee kunnen doen aan een kerkelijke viering. De protestante respondent is het daar niet mee eens: als men maar duidelijk is over de identiteit kan het best.

R4: "Als maar duidelijk is, maar dat is wel duidelijk, dat ie geen dominee is, want ie is geen dominee, hij is gewoon humanistisch raadsman, dat zeg je dan toch ook? Hij is gewoon gast of weet ik veel in die dienst, klaar."

Hij beseft wel dat niet veel van zijn confessionele collega's die mening met hem zullen delen.⁷⁶

Het idee van sommige GV'ers dat het vieren van kerst alleen een confessionele aangelegenheid is, zorgt voor een ongelijkwaardige verhouding tussen de verschillende denominaties. In de praktijk bij defensie moet men op een gelijkwaardige manier invulling kunnen geven aan het vieren van kerst. Dat wil zeggen dat de confessionelen, maar ook de humanisten, op hun eigen manier kerst moeten kunnen vieren. Bovendien moet het niet zo zijn dat GV'ers van andere denominaties gaan bepalen wat een GV'er wel of niet mag. Als er wordt samengewerkt is het wel van belang dat humanisten evenveel inbreng hebben als hun confessionele collega's.⁷⁷

R6: "Het liefste zou ik een hele dikke lijn willen waarbij we met z'n tweeën of met z'n drieën om de tafel zitten in november en gezamenlijk de muziek en gezamenlijk de tekst... Dat het ook voor ons een feestje is... Dat we er allebei lol in hebben en dat ik ook volwaardig deelneem... Als jouw vlag ook mag wapperen, dan ga ik rustig de vlaggenmast naast hun staan en dan wapperen we samen, zeg maar... Maar niet hij een grote vlag en ik een prikkertje met een vlaggetje..."

R8: "Mij werd gezegd 'ga jij maar je kersttoespraakje houden op de kerstmarkt', zo werd naar mij toe gecommuniceerd... Ik ben Gekke Henkie niet... En het kan ook niet zo zijn dat er gezegd wordt 'ja humanist jij gaat maar de boel aan elkaar praten bijvoorbeeld, want inhoudelijk heb jij over kerst niet zoveel te melden'."

Sommige respondenten vinden het niet eerlijk om al het werk dat er te doen is in de kersttijd aan de confessionelen over te laten. Dat is ook een reden voor sommige HGV'ers om met

---

⁷⁴ Interviewgegevens categorie Samenwerking kerst.

⁷⁵ Interviewgegevens categorie Beleid en Staf.

⁷⁶ Interviewgegevens categorie Samenwerking kerst.

⁷⁷ Interviewgegevens categorie Samenwerking kerst.

kerst wel wat te doen.⁷⁸

Ook volgens de katholieke en protestante respondent kan er met kerst prima worden samengewerkt en moet dat ook gebeuren.

R4: “Wij zijn bezig met die kerstviering en jij zegt als humanist van ‘ja ik trek me terug, want ik heb niks met kerst’... Daar zou ik dan wel even een discussie over willen hebben.”

De katholieke respondent merkt daar echter wel bij op dat men, als men samenwerkt, rekening moet houden met de plaats waar men de viering houdt en moet zorgen dat alle denominaties zich kunnen vinden in het thema.⁷⁹

Verschillende respondenten betreuren het feit dat GV'ers sinds kort worden beperkt in hun samenwerking rondom kerst. Vooral de katholieke GV wordt daar strikt aan gehouden. Over het algemeen zijn de ervaringen met het samen kerstvieren positief, dus het is jammer dat het nu niet meer mag.

R8: “Ik zou zeggen, noem mij een goede reden waarom het niet zou mogen, ik denk dan hoezo, we zijn met z'n allen, zes miljard mensen, op deze aarde en wij zijn zo dom om te gaan denken in hokjes, in de zin van dat is van mij en daar moet je vanaf blijven, we zijn allemaal mensen... Ik bedoel, wie bepaalt nou of iets wel of niet mag, ja mits je anderen geen leed berokkent... Maar zeker met een kerstgedachte, waar het gaat om vrede, samen zijn, het licht, betere tijden, laat mij alsjeblief vrij in de manier waarop ik dat wil vieren!”

Een aantal respondenten maakt de wens kenbaar dat in de toekomst samenwerking gewoon weer wordt toegestaan. Sommige respondenten zijn op zoek naar ‘gaten’ in de nota, dingen die niet expliciet worden verboden, zodat ze toch nog een mogelijkheid kunnen vinden om samen kerst te vieren. In ieder geval is het erg jammer dat de diensten meer gespleten zijn geraakt door het gebeuren rondom kerstvieringen.⁸⁰

Eén van de respondenten stelt voor confessionele collega's uit te nodigen om samen wereldhumanismedag te vieren. Op die manier laat men als HGV'er zien dat samenwerking tussen de verschillende denominaties rondom vieringen best mogelijk is. Wellicht opent het deuren om ook weer beter te kunnen samenwerken met kerst.⁸¹

Spanningen (en eventuele oplossingen)

Doorgaans kan men goed met elkaar samenwerken, maar er zijn ook wel eens spanningen tussen de GV'ers van de verschillende denominaties, of zelfs tussen GV'ers van dezelfde denominatie. Sommige respondenten geven aan dat deze spanningen worden veroorzaakt doordat mensen niet echt een beeld hebben van de verschillen in de diensten. Daardoor ontstaat onbegrip. Door meer met de verschillende aspecten van iedere dienst bekend te

---

⁷⁸ Interviewgegevens categorie Samenwerking kerst.

⁷⁹ Interviewgegevens categorie Samenwerking kerst.

⁸⁰ Interviewgegevens categorie Samenwerking kerst.

⁸¹ Interviewgegevens categorie Samenwerking kerst.

worden, zullen de spanningen verminderen.⁸²

Er worden nog een aantal andere oorzaken van de spanningen genoemd. Zo ontstaan volgens een meerderheid van de respondenten spanningen doordat er een belangenstrijd is rondom het aantal formatieplaatsen. Iedereen wil zijn eigen identiteit zoveel mogelijk behouden. Deze spanningen komen vooral op hoger niveau, bij de staf, naar voren.

R9: “Maar als het over poppetjes gaat, nou dan gaan we allemaal in onze eigen stelling zitten en dan gaan we schieten, want stel je toch eens voor dat zou blijken dat er iets meer behoefte is aan een raadsman of raadvrouw en iets minder behoefte aan de confessionele GV... Nou dan staan we op onze achterste poten, want dan verliezen we in één keer, ja wát eigenlijk? Voor de werkvloer verandert er volgens mij helemaal geen fluit hoor, ja voor ons is het dan verlies van status of zo...”

Daarbij worden er soms door de staf dingen ‘van boven’ opgedragen waaraan mensen zich ineens dienen te houden. Het beleid dat gemaakt wordt, sluit vaak niet aan bij de werkvloer. Ook dat zorgt voor spanningen.⁸³

R4: “Die spanningen worden veroorzaakt door zo’n oekaze van boven bijvoorbeeld, zo’n dit mag wel en dit mag niet... Daar is een makkelijke oplossing voor: niet meer van die stukken droppen.”

Soms ontstaan spanningen ook, omdat karakters van personen op de werkvloer met elkaar botsen. Dit kan worden opgelost door zich open te stellen voor collega’s, met elkaar in dialoog te gaan en elkaar te ontmoeten op persoonlijk vlak.⁸⁴

Minder vaak dan het botsen van karakters botsen levensbeschouwingen ook wel eens met elkaar. Ook daar moet meer helderheid over komen; dat zou een (gedeeltelijke) oplossing kunnen zijn. Het is van belang dat geestelijk verzorgers van verschillende denominaties een meer dan oppervlakkige kennis hebben van elkaars geloof of levensovertuiging, juist omdat in veel gevallen zo nauw wordt samengewerkt.⁸⁵

R2: “En ik merk dat er heel wat humanisten zijn die weinig van christelijke collega’s weten, maar er zijn ook christelijke collega’s die heel erg weinig van het humanisme weten. Het enige wat ze eigenlijk weten is van ‘oh dat zijn atheïsten en ze hebben een verdomde hekel aan alles wat christelijk is’.”

R3: “Want ik heb weleens het idee dat er gewoon heel veel opvattingen in de weg zitten, opvattingen die humanisten naar godsdienstigen hebben zeg maar, maar ook andersom weet ik wel zeker dat er van ons van alles gedacht wordt wat misschien ook wel helemaal niet klopt en dat is jammer... en dat zijn dingen die zitten in de weg, waardoor we elkaar dus niet vinden.”

---

⁸² Interviewgegevens categorie Spanningen.

⁸³ Interviewgegevens categorie Spanningen.

⁸⁴ Interviewgegevens categorie Spanningen.

⁸⁵ Velema, Kronemeijer en Remmers, 2008, p.4.

Tot slot is gebrek aan communicatie een oorzaak van spanningen. Ook dit kan worden opgelost door de dialoog met elkaar aan te gaan, maar de bereidheid om te communiceren moet dan wel van twee kanten komen.⁸⁶

Voorlopige conclusie

Voor het uitbrengen van de nota was er geen duidelijkheid over het beleid rondom het vieren van kerst. Er werd op de werkvloer besloten hoe er vorm werd gegeven aan het vieren van kerst. Volgens sommige respondenten was er behoefte aan richtlijnen, andere vonden dat niet nodig. Geen van de respondenten lijkt het echter eens te zijn met het beleid zoals dat nu vorm heeft gekregen.

Er bestaan veel frustraties ten opzichte van de staf. De vraag die dat in dit onderzoek oproept is of, los van dat respondenten het niet eens zijn met de inhoud, dat niet zorgt voor een te klein draagvlak van de nota. Omdat de staf niet echt in een gunstig daglicht staat bij de meeste mensen op de werkvloer, zou het kunnen dat er al weerstand is tegen de door de staf opgestelde nota op zich. Als er dan ook nog inhoudelijke bezwaren bij komen, wordt het draagvlak nog kleiner, waardoor je je kunt afvragen wat de nota nog kan bijdragen aan de problematische situatie in de praktijk. Er zou een meer open houding gecreëerd moeten worden, waarbij meer sprake is van tweerichtingsverkeer en minder van de hiërarchische structuur die nu bestaat. Wellicht helpt dat de verhoudingen tussen de staf en de werkvloer te verbeteren en zal men zich daardoor in de toekomst minder afzetten tegen de staf. Wat het nog kan veranderen aan de inzichten van de mensen op de werkvloer ten aanzien van deze nota, is de vraag.

In tegenstelling tot de samenwerking met de staf is men zeer positief over de samenwerking op de werkvloer. Het werk dat men doet lijkt op dat van collega's, al werkt ieder vanuit een andere achtergrond. Dat maakt de samenwerking wel gemakkelijker. En doordat men toch verschillend is, kan men elkaar ook goed aanvullen. Om goed samen te kunnen werken moet men zorgen voor een open houding naar elkaar toe en men moet met elkaar in gesprek blijven. Men moet bovendien te allen tijde respectvol met elkaar omgaan, ook met de katholieke collega's, die vaker te maken hebben met strengere regels van hun staf. Als de samenwerking niet goed verloopt, is dat vaak eerder afhankelijk van botsende karakters dan van botsende levensbeschouwingen. Men moet niet te veel uitgaan van de verschillen tussen de denominaties, maar het veel meer zoeken in de gezamenlijkheid.

Ook rondom het vieren van kerst is men voorstander van samenwerking tussen de verschillende denominaties. Na overleg is het heel goed mogelijk om tot een vorm van vieren te komen die voor iedereen geschikt is. Het is een drukke tijd, dus het is ook eerlijk om het werk over de verschillende collega's te verdelen. Als er wordt samengewerkt, moet dat wel op basis van gelijkwaardigheid gebeuren en moet ieder ongeveer evenveel inbreng hebben. Bovendien moet er duidelijkheid blijven over de identiteit van de GV'ers van de verschillende

---

⁸⁶ Interviewgegevens categorie Spanningen.

denominaties. Ook de katholieke en protestante respondent vinden dat er met kerst, afhankelijk van ruimte en thema, prima kan worden samengewerkt. Zij geven wel aan dat dat, helaas, niet de visie en de ervaring is van alle confessionelen.

Naast de wellicht foutieve interpretatie van de nota over vieringen, heeft men het idee dat men de laatste tijd wordt beperkt in de samenwerking rondom kerst. De respondenten betreuen dat, evenals het feit dat daardoor de diensten meer gespleten zijn geraakt. Men heeft voornamelijk positieve ervaringen rondom het gezamenlijk kerstvieren en hoopt dat het in de toekomst weer gewoon mag. Vooral de katholieke GV is erg gebonden aan de strenge regels van hun staf. Men probeert wel naar mogelijkheden te zoeken om kerst toch nog samen te kunnen vieren.

Het is vreemd dat er, ondanks de positieve houding van de meeste respondenten t.o.v. de onderlinge samenwerking, nog zoveel spanningen lijken te bestaan. Het is interessant om na te gaan waar die spanningen vandaan komen en hoe deze in verhouding staan tot de samenwerking onderling, die toch als voornamelijk positief wordt ervaren. Ten eerste worden spanningen veroorzaakt door onbekendheid met elkaars levensbeschouwing en onbekendheid met de verschillen in de diensten. Het is dus van belang helder te zijn over die zaken enerzijds en interesse te tonen in de levensbeschouwingen en diensten van collega's anderzijds. Ten tweede is er de belangenstrijd rondom het aantal formatieplaatsen. Deze zal altijd wel blijven bestaan volgens de respondenten: er is niet echt een oplossing voor. In de derde plaats zal het gat tussen staf en werkvloer verkleind moeten worden. Men moet zorgen dat het beleid beter aansluit bij de situatie op de werkvloer, dat zal de spanningen beperken. Ten vierde kunnen karakters die elkaar niet liggen soms spanningen veroorzaken: men moet zich open stellen voor collega's en met elkaar in dialoog gaan. Aansluitend daarop moet er in het algemeen beter gecommuniceerd worden met elkaar. Op die manier kan men wellicht tot een nog betere samenwerking komen.

5. Respondenten over de HGV te midden van de andere denominaties

Men kan volgens de respondenten niet spreken van één humanistische identiteit. Iedere humanist is anders, zoals iedere mens anders is, en dat maakt ook dat de humanistische identiteit per persoon verschilt.⁸⁷ Zoals ik in hoofdstuk twee al aangaf, is het moeilijk om een definitie van ‘de humanistische identiteit’ te geven. Dat beamen de respondenten.

R7: “Ja maar, dat is dus omdat het zo moeilijk te omschrijven is wat het nou wel is, dat je dan al gauw vervalt in wat het niet is. En dan snappen mensen het ook wel, maar we hebben echt nog een gat, vind ik, in het feit wat het nou wel echt is. Dat is echt lastig.”

Tegelijk vinden ze dat men wel helder moet zijn over die humanistische identiteit, anders blijft het begrip in een bepaalde vaagheid hangen. Humanisten zelf voelen misschien nog wel aan wat er onder verstaan wordt. Voor anderen en, misschien nog belangrijker, voor collega’s en cliënten, zal het echter vaag blijven, totdat humanisten daar zelf verandering in brengen. Eén van de confessionele respondenten is het hier echter niet mee eens.

R9: “Wij moeten het toch in de gaten hebben. Wij kiezen ervoor om te werken in een organisatie waar meerdere denominaties zijn, dus iedere sollicitatiecommissie moet mensen uithoren of iedereen bekend is met het humanisme en anders moet je dat nog even bijspijkeren... Wij moeten het weten, als je ons nog moet voorlichten, dan klopt er iets niet...”

Meer duidelijkheid over de humanistische levensbeschouwing en de functie van HGV’er kan de samenwerking tussen de verschillende denominaties wellicht bevorderen.⁸⁸

Respondenten geven aan dat humanisten meer vrijheid hebben dan confessionelen om zelf inhoud en vorm te geven aan hun eigen identiteit. Men heeft als HGV’er niet echt een traditie waar men op terug kan grijpen, maar er zijn genoeg bronnen en mogelijkheden die men kan benutten. Men geeft wel aan dat het moeilijk is om tot vaste rituelen te komen, omdat in het humanisme beweging en verandering centraal staan.⁸⁹

Het katholieke geloof biedt meer structuur en houvast. Daardoor lijkt het alsof katholieken meer in handen hebben. Maar door die structuur zijn ze ook juist gebonden. Humanisten hebben veel meer vrijheid en mogelijkheden; in die zin hebben zij weer meer in handen. Men hoeft zich als confessioneel, door de gedurende de vele jaren opgebouwde bedding, misschien minder te bewijzen dan als humanist.⁹⁰

Volgens sommige respondenten is er sprake van dat collega’s van andere denominaties zeggen meer rechten te hebben omdat ze langer bestaan. Niet alle respondenten hebben hier echter ervaring mee. De respondenten zijn het er totaal niet mee eens dat de confessionelen meer rechten zouden hebben, omdat ze als dienst langer bestaan. Iets is niet beter omdat het

---

⁸⁷ Interviewgegevens categorie Humanistische identiteit.

⁸⁸ Interviewgegevens categorie Humanistische identiteit.

⁸⁹ Interviewgegevens categorie Humanistische identiteit.

⁹⁰ Interviewgegevens categorie Legitimatie.

langer bestaat. Bovendien is volgens sommigen de humanistische traditie in essentie ouder dan die van de confessionelen.

R5: “Niemand heeft toch meer een typemachine sinds de computer ontdekt is? Ik bedoel, dan ga je toch niet meer werken met zo’n apparaat met van die linten waar je vieze vingers van krijgt? Dus ik vind het volkomen geen argument dat iets langer bestaat... Nou wil ik niet zeggen dat je van confessionele collega’s vieze vingers krijgt... Maar het is toch niet beter omdat het langer bestaat?”

Verder gaat het er niet om welke dienst ouder is, maar om welke dienst het meest nodig is.⁹¹

De verschillen tussen de drie denominaties zorgen in positieve zin voor het aanscherpen van de eigen levensbeschouwelijke visie.

R4: “... door samenwerking en door het contact dat je veel met humanisten en met de RK hebt, dat je dan ook veel meer bij je eigen identiteit bepaald wordt weer. Ik heb me nog nooit zo protestant gevoeld als hier.”

De verschillen zijn juist de reden van het individueel bestaan van elke denominatie. Volgens de Hoofden van Dienst, in het voorwoord van de nota over vieringen en bezinningen, is het voor het optimaal functioneren van de DGV cruciaal, dat de verscheidenheid van opvattingen en overtuigingen die onder de GV’ers aanwezig is, productief gemaakt wordt voor het welzijn van de dienst en de krijgsmacht in het algemeen.⁹² Dat wordt door verschillende respondenten beaamd. Het onderscheid tussen de verschillende denominaties wordt volgens de respondenten de laatste tijd wel wat moeilijker, omdat de confessionele levensbeschouwingen claimen zich ook steeds meer te richten op “de mens”.⁹³

Sommige respondenten vinden dat je duidelijk moet zijn over je identiteit als (H)GV’er. Andere respondenten leggen niet zo de nadruk op identiteit: zij vinden zichzelf meer een vertrouwenspersoon of een algemeen geestelijk verzorger.⁹⁴

Bezinning vs. kerkdienst

De respondenten kunnen zich wel voorstellen dat het prettig is als iemand een kerkdienst heeft als legitimatie van zijn of haar aanwezigheid. Maar als HGV’er kan men daar een bezinningsdienst tegenover zetten. Overigens is dit maar een klein onderdeel van het werk als GV’er. Men heeft nog veel andere taken waar men zijn of haar legitimatie uit kan halen. Als je naar het totaalpakket kijkt, heeft men als HGV’er evenveel in handen als een GV’er van een andere denominatie. Dat je er bent voor de mensen, dát legitimeert je aanwezigheid.⁹⁵

Het voordeel van een kerkdienst ten opzichte van een bezinningsbijeenkomst is volgens veel

---

⁹¹ Interviewgegevens categorie Legitimatie.

⁹² Velema, Kronemeijer en Remmers, p.2.

⁹³ Interviewgegevens categorie Humanistische identiteit.

⁹⁴ Interviewgegevens categorie Humanistische identiteit.

⁹⁵ Interviewgegevens categorie Legitimatie.

respondenten de vaste structuur. Dat maakt het gemakkelijker om er invulling aan te geven. Voor humanisten is het soms lastiger iets te verzinnen. Aan de andere kant hebben ze juist daardoor wel meer mogelijkheden. Soms kunnen een kerkdienst en bezinningsbijeenkomst elkaar deels overlappen: het zijn beide momenten van bezinning.

R3: “En voor de één die wil ook echt vieren dat God bestaat en dat Christus bestaat en dat die geboren is en de ander wil een kerkdienst om tot bezinning te komen. Dus afhankelijk van wat je zoekt in een kerkdienst kan een bezinning het wel of niet opvullen...”

Sommige confessionelen maken hun vieringen ook steeds ‘wereldser’ qua thema’s en muziek.⁹⁶

Militairen zijn meer bekend met een kerkdienst dan met een bezinning. Ze weten wat ze kunnen verwachten bij een kerkdienst. Dat maakt het soms gemakkelijker om er heen te gaan. Toch zijn er ook veel militairen die juist bewust een bezinningsbijeenkomst bezoeken in plaats van een kerkdienst.⁹⁷ Thema’s die naar voren komen bij bezinningen zijn: verbondenheid, warmte, betrokkenheid, bij elkaar zijn, even uit de realiteit stappen, nadenken over dingen. Men kan ook gebruik maken van bijvoorbeeld kaarsen; dat is niet per se iets godsdienstigs.⁹⁸

Positionering en profilering

Humanistisch geestelijk verzorgers kunnen (en moeten) een actieve houding aannemen om te kijken op welke manier ze zich kunnen profileren en positioneren. Bij profilering gaat het erom dat ze hun eigen specifieke karakter laten zien: wat zijn hun typerende kenmerken en waarin onderscheiden ze zich van anderen? Positionering, daarop aansluitend, gaat er om dat ze hun product, de Humanistisch Geestelijke Verzorging, onder de aandacht brengen door te laten zien wat de unieke kenmerken ervan zijn.

Volgens de meeste respondenten is het belangrijk te laten zien wie je bent en te laten zien waarin je functie verschilt van die van GV’ers van andere denominaties. Men kan al laten zien wie men is door gewoon het werk goed te doen. Maar ook door te schrijven of door in gesprek te gaan met cliënten of collega’s kan men zichzelf profileren. Sommige respondenten zijn van mening dat het juist averechts kan werken als men ‘te veel reclame maakt voor zichzelf’.⁹⁹

Bij een viering kan de eerste prioriteit nooit het profileren van je eigen functie zijn. De behoefte van de militair komt op de eerste plaats, volgens de respondenten. Als men zich daarbij profileert, is dat mooi meegenomen.

R6: “Dat is wat je moet doen en dat je je daardoor goed profileert, da’s mooi meegenomen,

---

⁹⁶ Interviewgegevens categorie Bezinning.

⁹⁷ Interviewgegevens categorie Bezinning.

⁹⁸ Interviewgegevens categorie Bezinning.

⁹⁹ Interviewgegevens categorie Profilering.

maar dat is niet waarom ik het doe... Dus als je het goed doet, is het gevolg dat je je goed profileert, maar het moet niet je doel zijn..."

R9: "Nee, dat lijkt me nou echt waardeloos. Als je met dat doel een viering of een dienst zou willen opzetten, nou dan moet je je echt achter de oren krabben hoor, dat lijkt me nou echt de dood voor dit soort dingen. Ik zou ook zelf nooit mijn dienst daarvoor laten gebruiken, als iemand zegt van 'stuur hem eens op want ik wil wel even weten wat wij gedaan hebben als dienst', ja rot 's op, zo werkt het niet..."

Volgens sommige respondenten profileert men zich automatisch door alles wat men doet, alleen al omdat je je gezicht laat zien.¹⁰⁰

R3: "Ja. Absoluut. Want dan ben jij ontzettend zichtbaar. Het is geeneens een vraag, want het gebeurt gewoon. Je profileert je hoe dan ook. Dat doe je altijd op het moment dat je naar voren stapt en dat je zichtbaar bent. Dan profileer je je en dan draag je iets uit. Ik zou niet weten hoe je dat niet zou kunnen doen."

Gezamenlijkheid

Alle respondenten die iets over dit onderwerp zeggen, zijn van mening dat men zich moet richten op het werken in gezamenlijkheid. Men moet zich meer richten op de overeenkomsten tussen de verschillende denominaties en niet zozeer op de verschillen. Men moet aanvullend op elkaar werken en niet gescheiden van elkaar. Het werk dat je doet lijkt uiteindelijk ook heel erg op elkaar. Men werkt vanuit een andere achtergrond maar men heeft hetzelfde doel. Daarom maakt het in sommige gevallen ook niet uit van welke denominatie iemand is.

Men vindt het jammer dat de recent uitgebrachte nota vanuit tegenstellingen is geschreven en niet vanuit overeenkomsten. Het is juist belangrijk om te kijken hoe de verschillende diensten in overeenkomst met elkaar kunnen samenwerken.

De helft van de respondenten pleit voor een gezamenlijke kerstviering. De protestante respondent vindt zelfs dat het niet alleen kán, maar ook móét. Eén respondent is voorstander van een model van een kerstviering waarin iedere denominatie zijn eigen stukje heeft, dus een humanistisch en seculier deel na elkaar. De meeste respondenten vinden echter dat je één en ander moet integreren.

Het is belangrijk om als DGV gezamenlijkheid uit te stralen naar de mensen voor wie men het werk doet. Anders loopt men het risico steeds meer draagvlak te verliezen onder de mensen voor wie men werkt. Men moet aan de buitenwereld laten zien dat de DGV als eenheid opereert.

R4: "Ik vind dat je op gelijkwaardig niveau van het begin af aan gezamenlijk daarover praat en het samen oppakt, die kerstviering... Als GV met z'n drieën en dat los je maar op. Je komt er maar uit! Want je, vind ik, moet daar staan. Die viering daar komen honderd mensen op af

---

¹⁰⁰ Interviewgegevens categorie Profilerings.

op een grote kazerne of zo... Dan is het toch raar dat er één van de GV'ers ontbreekt? Dat kan gewoon niet!”

Om diezelfde reden moet men, als de samenwerking niet goed gaat, elkaar ook niet gaan beconcurreren.¹⁰¹ Er lijkt een zekere angst voor identiteitsverlies te zijn bij sommige GV'ers als ze te veel gezamenlijk zouden gaan doen. Toch zijn de respondenten over het algemeen van mening dat men best iets gezamenlijks kan neerzetten met behoud van de eigen identiteit.

Men vindt het jammer dat men op de werkvloer meestal wel vanuit de gezamenlijkheid werkt, terwijl dat blijkbaar bij de staf niet lukt.

Voorlopige conclusie

Hoewel het moeilijk is om een uitputtende beschrijving te geven van “de humanistische identiteit”, is het wel belangrijk om meer duidelijkheid te scheppen over het humanisme en de functie van HGV'er naar bijvoorbeeld cliënten en collega's toe. Dat kan de relatie tussen de verschillende denominaties wellicht bevorderen.

Men heeft als HGV'er evenveel in handen als GV'ers van andere denominaties. Waar de confessionelen bijvoorbeeld hun kerkdienst hebben, kunnen humanisten een bezinningsbijeenkomst houden. Humanisten hebben meer vrijheid dan confessionelen om inhoud en vorm te geven aan hun vieringen. Het christelijke geloof biedt daarentegen meer structuur en houvast. Daardoor zijn confessionelen echter ook gebonden aan de invulling van een viering. Voor humanisten zijn er genoeg bronnen en mogelijkheden om te benutten.

Confessionelen hebben niet meer rechten omdat ze als dienst langer bestaan. Het gaat er eerder om welke dienst het meest nodig is op dit moment. Wel is het zo dat confessionelen minder het gevoel hebben zich te moeten bewijzen door hun gedurende vele jaren opgebouwde bedding. Militairen lijken meer bekend te zijn met een kerkdienst dan met een bezinning en dat maakt het wellicht gemakkelijker om naar een kerkdienst te gaan. Toch zijn er ook veel militairen die bewust naar een bezinningsbijeenkomst komen in plaats van naar een kerkdienst.

De verschillen tussen de drie denominaties zorgen voor het aanscherpen van de eigen levensbeschouwelijke visie en zijn de reden van het individueel bestaan van elke denominatie. Sommige respondenten leggen niet zo de nadruk op identiteit. Zij zien zichzelf meer als algemeen geestelijk verzorger.

HGV'ers moeten een actieve houding aannemen m.b.t. de profilering en positionering van hun eigen functie. Ze kunnen op verschillende manieren laten zien wie ze zijn en waarin hun functie verschilt van GV'ers van andere denominaties. Men moet echter niet te veel “reclame maken voor zichzelf”, want dat kan juist weer averechts werken. Men profileert zich automatisch door alle dingen die men als HGV'er doet; het kan echter nooit je ‘hoofddoel’

---

¹⁰¹ Interviewgegevens categorie Samenwerking.

zijn.

Volgens de respondenten is het van belang dat men vanuit gezamenlijkheid werkt en zich eerder richt op de overeenkomsten tussen de verschillende denominaties dan op de verschillen. Ze vinden dat men gezamenlijkheid moet uitstralen naar buiten toe en dat men moet laten zien dat men als eenheid opereert. Ook pleit de meerderheid van de respondenten voor een gezamenlijke kerstviering. Het is heel goed mogelijk om iets gezamenlijks neer te zetten met behoud van de eigen identiteit. Men vindt het jammer dat men op de werkvloer meestal wel vanuit de gezamenlijkheid werkt, terwijl dat blijkbaar bij de staf niet lukt.

6. Respondenten over de vraag van militairen en het aanbod van de GV

Behoeftte van de militairen

Een groot deel van het defensiepersoneel behoort niet tot een levensbeschouwelijke organisatie of religieuze gemeenschap. In de praktijk blijkt dat dit deel echter ook behoefte heeft aan Geestelijke Verzorging. Het behoort tot de taak van de Diensten Geestelijke Verzorging ook deze groep te begeleiden.¹⁰² Dit komt ook met nadruk naar voren in de interviews. Alle respondenten zijn van mening dat men moet kijken naar de behoefte van de militair op de specifieke werkplek en daar naar moet handelen. Het welzijn van de militairen moet voorop staan in het werk dat men doet.¹⁰³

R4: “Het gaat dus allemaal om die militair, die mens in die militair, achter dat uniform, die tot z’n recht moet komen...”

R6: “Weet je wat het is? Uiteindelijk zijn we allemaal aangenomen voor het welzijn van die mannen en die vrouwen die daar in die zandbak moeten gaan spelen en hier zitten... En ik denk dat we dat voor ogen moeten zien te houden met z’n allen... Als we dat vergeten, waarom waren we ook al weer op aarde... Dan is het einde zoek...”

Sommige respondenten zijn van mening dat het daarom ook niet goed is om alles in regels en beleid vast te leggen: het is juist belangrijk om flexibel te kunnen zijn en zich te kunnen aanpassen aan de behoefte van de militair, zonder dat er regels zijn die dat belemmeren.¹⁰⁴

R2: “Maar ga dit soort dingen alsjeblief niet regelen in Den Haag. Je moet flexibel zijn, je moet kijken wat de behoefte is van de militair.”

Ongeveer de helft van de respondenten vindt dat het mogelijk moet zijn om een niet-christelijke kerstviering te verzorgen als daar behoefte aan is. Het is belangrijk om met de kerstviering rekening te houden met de behoefte van militairen die in het publiek zitten.¹⁰⁵

R7: “Voor wie doe je het nou eigenlijk? Je doet het voor de mensen binnen defensie die komen luisteren en daar zit ook van alles bij... Mensen die gelovig zijn opgevoed, misschien mensen die helemaal nooit naar de kerk gaan maar wel kerstavond willen vieren, saamhorigheid willen ervaren, een kerstfeer willen proeven, voor die mensen doe je het...”

Bij GV’ers vinden militairen het vaak belangrijker wie ze als persoon voor zich hebben dan van welke denominatie deze is.

R1: “Ja, gewoon voor ogen houden dat je het uiteindelijk voor de militair doet, die dondert het gewoon helemaal niet of het nou... wat voor kleur d’r voor z’n neus staat...”

---

¹⁰² Velema, Kronemeijer en Remmers, 2008, p.4.

¹⁰³ Interviewgegevens categorie Behoeftte militairen.

¹⁰⁴ Interviewgegevens categorie Behoeftte militairen.

¹⁰⁵ Interviewgegevens categorie Behoeftte militairen.

R2: “... maar dat maakt voor de militair niet uit, want die zal het worst wezen, die kijkt van ‘hee, die vent bevalt, daar ga ik naartoe!’”

Verder vinden militairen het belangrijk dat de GV’ers als eenheid naar buiten treden.

Behoeftte van de militairen op uitzending of aan boord en het aanbod van de GV

GV’ers kunnen het zich in de praktijk niet permitteren alleen aan militairen van de eigen denominatie zorg te verlenen. Vooral tijdens oefeningen en uitzendingen, waar militairen doorgaans slechts op één geestelijk verzorger aangewezen zijn, is die geestelijk verzorger aanspreekpunt en vertrouwenspersoon voor alle militairen.¹⁰⁶ De meeste respondenten benoemen dit ook. Volgens hen is het in de meeste gevallen ook niet echt van belang van welke denominatie een GV’er is, als hij of zij het werk maar naar behoren doet. Ook rondom het vieren van kerst maakt het niet zoveel uit welke GV’er iets doet, als er maar iets gebeurt.

Het is meer nodig om een kerstviering te verzorgen op uitzending of aan boord dan als men gewoon in Nederland is.¹⁰⁷

R4: “Ja ik denk het wel, omdat je van huis bent, hè... Dat is sowieso al een hele aparte situatie... Dat je maanden van huis bent, ondanks de contacten via e-mail en telefoon, dat kan het toch niet vervangen: je bent echt weg... Dus ik denk dat het juist dan heel belangrijk is om kerst en oud en nieuw, speciale dagen, met elkaar te vieren.”

R9: “Nee, op uitzending moet je zeker iets doen, ja. Je kunt de mensen niet laten zitten, want ze zijn echt niet in hun optimale vorm op kerstavond... Vond ik zelf ook niet. Je zit er niet voor de lol, je weet dat de missie een doel heeft, en natuurlijk doe je het voor dat doel, maar dat wil niet zeggen dat je geen rotmoment hebt op kerst en oud en nieuw...”

Als ze in Nederland zijn hebben militairen ook de gelegenheid om ergens anders naartoe te gaan (bijvoorbeeld naar de eigen kerk), aan boord of op uitzending is die mogelijkheid er meestal niet. Dan moet men dus in ieder geval iets doen met kerst. Maar volgens sommige respondenten is het net zo belangrijk om kerst te vieren in Nederland op de kazerne.¹⁰⁸

R3: “Maar je hebt het net zo hard thuis nodig als dat je het op uitzending nodig hebt. En of het harder is... Ik denk dat veel mensen zullen zeggen ‘op uitzending is het harder nodig’. Maar ik kan me ook niet voorstellen dat het thuis niet nodig is...”

Het is van belang om tijdens uitzending of aan boord iets te doen, omdat mensen hun naasten niet om zich heen hebben. Daarom moet je een alternatief bedenken dat de sfeer en verbondenheid van thuis een beetje op kan roepen. Je moet het doen met de mensen met wie je bent; daarmee moet je proberen een saamhorigheidsgevoel te creëren. Bovendien is de kerstviering een mogelijkheid om even stil te staan bij de mensen die je moet missen.

¹⁰⁶ Velema, Kronemeijer en Remmers, 2008, p.4.

¹⁰⁷ Interviewgegevens categorie Uitzending / Aan boord.

¹⁰⁸ Interviewgegevens categorie Uitzending / Aan boord.

Sommige respondenten vragen zich af of het echt gaat om het kerstgebeuren inhoudelijk of om het feit dat er even iets anders is.

R5: “Alleen het feit al dat het anders is: je zal daar maar zitten in de woestijn, zes maanden lang iedere dag hetzelfde... Ja, het feit dat iemand dan de moeite neemt om een zaal een beetje te versieren, net te doen alsof er een kerstboom staat en gebak bij de koffie, ja, dat is al... Het grappige is overigens wel dat ik me afvraag of het de kerstviering is of het feit dat het even iets anders is...”

Sommige respondenten denken ook met kersttijd in Nederland aan de mensen die op uitzending zijn. Zij denken aan deze mensen in hun viering of sturen zelfs iets op naar de mensen in het uitzendgebied. Daarbij is het belangrijk dat niet alleen gedacht wordt aan de grote groepen, maar ook aan de mensen die ergens met een klein groepje of zelfs alleen zitten.

R6: “Als je één mens redt, red je de mensheid... Ik denk dat dat waar is... Als je de norm gaat stellen van: ‘meer dan honderd is belangrijk en daar beneden wat minder belangrijk’, nou dan pak maar in als je in je eentje bent... Dan ben je dus helemaal niet belangrijk. Ik vind dat wij iedereen belangrijk moeten vinden, nou dan kost dat in deze tijd maar iets meer... Als je geen geld hebt, moet je geen oorlog voeren.”

Men vindt het vreemd dat er nog steeds een confessionele GV'er aanwezig moet zijn in een uitzendgebied tijdens kerst. Of er een HGV'er zit, maakt niet zoveel uit; er wordt er in ieder geval geen ingevlogen. Dat zou gelijk getrokken moeten worden. In principe moet het zo zijn dat iedereen elkaar kan vervangen.¹⁰⁹

Toegankelijkheid van de viering

Alle respondenten vinden dat iedereen welkom moet zijn bij een viering. Sterker nog: men moet zijn dienst zo vormgeven dat iedereen zich ook welkom voelt. De helft van de respondenten merkt op dat het belangrijk is om je viering zo breed mogelijk te maken.

R4: “Ja, ja, ik denk het wel. Want van alles zit er hè? Gelovigen en niet-gelovigen, van nul procent tot honderd procent, dus dat zijn allemaal gradaties, hetero's, homo's, alles zit door elkaar, mannen, vrouwen, rijk, arm... Dus ik denk dat je er heel erg naar moet streven dat iedereen er zijn ei in kwijt kan...”

Men moet daarbij wel helder zijn in de woordkeuze.

Men kan zich ook niet echt een situatie voorstellen waarbij ze iemand zouden willen uitsluiten.

R4: “Een viering, een dienst, is gewoon voor iedereen toegankelijk, klaar. Ook voor de grootste misdadiger, de crimineel die daar zit, die is gewoon welkom! Judas zat ook gewoon

---

¹⁰⁹ Interviewgegevens categorie Uitzending / Aan boord.

bij Jezus aan tafel.”

R9: “Als er iemand zou zeggen van ‘iets drijft mij daar naartoe’, nou dan komt ie maar, da’s allemaal goed. En als God dat nou niet wil, dan komt er wel een bliksemschicht uit de hemel om hem weg te donderen. Ik zie het niet gebeuren...”

Wel zeggen sommige respondenten dat ze niet voor iemand anders kunnen bepalen of die iedereen toelaat of niet. Maar als er mensen uitgesloten worden, moet er wel een alternatieve viering zijn. Dit alles wel onder het voorbehoud dat mensen in het publiek zich niet ongevraagd moeten gaan bemoeien met het verloop of de inhoud van een dienst.

Een viering moet alleen al voor iedereen toegankelijk zijn, omdat je in opdracht van defensie werkt en een viering dus door defensie wordt bekostigd. Bovendien is het geloof niet bedoeld om mensen uit te sluiten; dus ook op grond daarvan moet iedereen welkom zijn.

De meeste respondenten vinden dat je ruimte moet geven aan mensen met een ander geloof in je viering. Dit is echter wel belangrijker aan boord of op uitzending dan gewoon in Nederland op een kazerne, omdat mensen dan ook andere mogelijkheden hebben. Het is niet alleen belangrijk dat humanisten zich thuis voelen in een confessionele viering, maar ook andersom.¹¹⁰

R9: “Nou, dat vind ik een uitstekend motief om aan te schuiven... Ik zeg toch niet tegen die vent van ‘wacht effetjes, we gaan wel bidden en ik heb ook nog een christelijk lied erin zitten... Het is geen bezinningsdienst, het is een kerkdienst’... Nee, dat doen we niet hoor... Dat ga ik toch niet vragen... Dus we moeten elkaar niet zo voor de gek houden daarin!”

Men kan als HGV'er niet zelf gaan bidden of in gebed voorgaan, vinden de meeste respondenten, maar er zijn wel andere creatieve oplossingen te bedenken. Men kan iemand anders vragen om voor te gaan in gebed, een moment stilte houden waarin ook ruimte is voor de mensen die willen bidden, of het gebed afdrukken in het boekje dat de mensen krijgen.

Eén respondent vindt dat, als militairen de keuze hebben waar ze heen gaan, de viering van de HGV'er 'echt' humanistisch mag zijn. Er hoeft dan volgens hem geen rekening te worden gehouden met mensen in het publiek die niet humanistisch zijn.

Vrijwel alle respondenten zijn het er over eens dat een viering van een bepaalde denominatie toegankelijk moet zijn voor collega GV'ers van een andere denominatie. Vooral de confessionele respondenten die ik heb geïnterviewd zijn daarin heel stellig.¹¹¹

R9: “Je kunt zeggen: ‘Jij bent een humanistische collega van mij, jij komt er niet in’. Nou dat kan echt niet... dan heb je het echt niet door, vind ik...”

Voor zover de respondenten dat aangeven, zijn ze ook nog nooit geweigerd. Men kan zich wel voorstellen dat het soms niet mogelijk of niet gewenst is om ook een inhoudelijke bijdrage te leveren aan de viering. Los daarvan zou het te allen tijde mogelijk moeten zijn om plaats te

---

¹¹⁰ Interviewgegevens Toegankelijkheid viering.

¹¹¹ Interviewgegevens Toegankelijkheid viering.

nemen bij en te luisteren naar een viering van een collega van een andere denominatie.¹¹²

R2: “Kijk eh, ik kan me wel voorstellen dat men zegt ‘er is een viering’ en de humanistisch geestelijke verzorging zegt ‘ik wil daar aan mee doen’, dat men zegt, ‘nee die viering die doen we alleen katholiek’, maar dat betekent niet dat je niet in de zaal mag zitten, dat je dus niet bij die viering aanwezig mag zijn. Maar dat je geen rol speelt in de viering, daar kan ik me wel iets bij voorstellen...”

Twee respondenten kiezen er vaak voor zich niet in het publiek van een viering van een andere denominatie te mengen, omdat hun aanwezigheid gezien hun functie als HGV'er eventueel verwarring op kan leveren bij de rest van het publiek.¹¹³

R5: “Omdat ik dan denk van: ik hoor daar niet op dat moment... Als ik op de KMA was, dan was ik functioneel daar, dus dan hoor ik niet in een kerstnachtdienst... Ondanks het feit dat ik het heel erg leuk had gevonden om sommige collega's daarin te zien voorgaan... Maar ik kan daar niet als neutraal persoon bij en dan moet ik daar dus ook niet zijn, dan breng je mensen in verwarring en dat wil ik niet...”

R7: “Ik vind dat ie moet zeggen dat ik mag komen, dat heeft ie ook gedaan, heeft ie ook gezegd... Ik weet niet of ik dat zou doen, ik denk dat dat verwarrend is en bovendien ga je dan... Ja, hoe zeg je dat... Dat je dienend in zijn dienst gaat zitten... Dat je het misschien eens zou kunnen zijn met wat hij zegt, ik denk dat dat verwarring kan scheppen naar de rest die jou dan kent als humanist...”

Voorlopige conclusie

Het welzijn van de militairen moet voorop staan in het werk dat GV'ers doen. De behoefte van de militairen moet de leidraad vormen waarnaar men moet handelen. Daarom is het van belang om flexibel te kunnen zijn en niet belemmerd te worden door regels waaraan men zich moet houden. Het is ook mogelijk om een kerstviering aan te passen op de behoefte van de militairen.

Tijdens uitzendingen en aan boord is er vaak maar één GV'er aanwezig. Het is dan des te meer van belang dat hij of zij zorg verleent en vieringen verzorgt voor militairen van andere denominaties. Zeker aan boord en op uitzending is het van belang dat er tijdens een viering ook ruimte is voor mensen met een ander geloof.

Volgens de respondenten vinden de militairen bij GV'ers de persoon vaak meer van belang dan van welke denominatie die is. Ook met kerst vinden ze het belangrijker dat er 'iets' gebeurt dan welke GV'er dat doet. Het is vreemd dat 'de staf' wel vindt dat er een confessionele GV'er aanwezig moet zijn tijdens kerst in een uitzendgebied, want in principe zou het zo moeten zijn dat iedereen elkaar kan vervangen.

---

¹¹² Interviewgegevens categorie Toegankelijkheid viering.

¹¹³ Interviewgegevens categorie Toegankelijkheid viering.

De meeste respondenten vinden dat het meer van belang is om 'iets' met kerst te doen op uitzending of aan boord dan gewoon in Nederland op een kazerne. Er is dan vaak geen alternatief: in Nederland kun je meestal ook naar een andere kerstviering, bijvoorbeeld in een kerk. Bovendien is het van belang om 'iets' te doen op uitzending of aan boord, omdat mensen hun naasten niet om zich heen hebben. Als men in Nederland is, is het ook belangrijk om rond kerst stil te staan bij de mensen die op uitzending of aan boord zijn en eventueel wat voor hen te doen.

Het is belangrijk om je viering zo breed mogelijk vorm te geven: ook mensen van andere denominaties moeten zich welkom voelen. De meeste respondenten kunnen zich er niets bij voorstellen dat er mensen worden uitgesloten van een viering. Mocht dat wel het geval zijn dan moet er in ieder geval een alternatief zijn. Een viering moet voor iedereen toegankelijk zijn, omdat deze door defensie wordt bekostigd en op grond daarvan iedereen het recht heeft om er bij aanwezig te zijn. Ook gewoon in Nederland op een kazerne is het goed om ruimte te geven aan mensen met een ander geloof in je viering.

Het is niet altijd mogelijk om een inhoudelijke bijdrage te leveren aan elkaars viering. Wel is het gebruikelijk dat een viering ook toegankelijk is voor GV'ers van een andere denominatie. Men moet wel goed nadenken over zijn of haar aanwezigheid, want die zou eventueel verwarring kunnen veroorzaken bij de militairen m.b.t. de eigen denominatie.

DEEL 3

7. Kerst inhoudelijk

In de voorgaande twee delen van mijn scriptie heb ik onderzocht in hoeverre er een mogelijkheid is voor humanistisch geestelijk verzorgers om te participeren in kerstvieringen. Het lijkt, weliswaar onder bepaalde voorwaarden, mogelijk om als humanistisch geestelijk verzorger “iets” te doen met kerst. Gegeven het feit dat participatie mogelijk lijkt te zijn, wil ik me in dit hoofdstuk richten op het andere deel van mijn vraagstelling: “Hoe kan een humanistisch geestelijk verzorger invulling geven aan het kerstfeest of een kerstviering met behoud van de humanistische identiteit?”. Ik zal eerst kort iets zeggen over de ontwikkeling van het kerstfeest. Hierna ga ik aan de hand van verschillende bronnen, waaronder de gegevens van de respondenten en de radio-uitzendingen, dieper in op de inhoud van het kerstfeest en de wijze waarop het door humanisten kan worden ingevuld.

De ontwikkeling van het kerstfeest: van het begin tot heden

Aan het begin van mijn onderzoeksproces heb ik me voor de beantwoording van dit tweede gedeelte van mijn vraagstelling vooral gericht op de geschiedenis van het kerstfeest. Ik was van mening dat de humanistische invulling ervan vooral op grond van de geschiedenis van het kerstfeest gelegitimeerd kon worden. Gedurende mijn onderzoek kwam ik er achter dat er juist ook hele andere zaken zijn die een humanistische invulling van het kerstfeest kunnen legitimeren. Ook door de respondenten werd aangegeven dat zij het vieren van kerst in deze tijd grotendeels los zien van de historische ontwikkelingen rondom het feest van de zonnewende.

Desondanks vind ik het wel van belang om in het kort de historie van het kerstfeest te schetsen. Dit omdat in de interviews wel een aantal keer benoemd wordt dat kerst van oorsprong een heidens feest is en dat confessionelen dus niet het alleenrecht hebben op het vieren ervan. Ook wordt in een aantal toespraken teruggegaan op de geschiedenis van het kerstfeest. Daarbij wordt in feite bij alle thema's rondom “licht en donker” en “nieuw begin” teruggegaan op het verhaal van de zonnewende. Gezien bovenstaande zaken vind ik het van belang om in het kort de historische achtergronden aan te stippen. Na de beschrijving van de geschiedenis van het kerstfeest wil ik kort ingaan op hoe het kerstfeest en bijbehorende waarden en activiteiten in deze tijd tot uiting komen.

In heel Europa is er, vanaf ongeveer het midden van de negentiende eeuw, een tendens waar te nemen die tot secularisatie van het kerstfeest heeft geleid: de christelijk religieuze elementen van het feest worden langzaam maar zeker verdrongen door heidense elementen. Volgens sommigen komt dit doordat men zich nooit helemaal heeft los kunnen maken van de gebruiken die aan het heidense feest, waarvoor de viering van de geboorte van Christus in de

plaats is gekomen, verbonden waren. Volgens anderen heeft het te maken met de algemene neiging tot humanisering van het christelijke geloof sinds het einde van de Middeleeuwen.¹¹⁴

Sinds ca. 400-300 voor Christus werd op 24 en 25 december het feest van de winterzonnepunt gevierd. Dit feest droeg een zuiver heidens karakter.¹¹⁵ De kortste dag was geweest en de dagen werden vanaf dan alleen maar langer. Het donker werd verdreven door het licht. Dit feest van de winterzonnepunt duurde voort tot ver na de geboorte van Christus. In de eerste 200 jaar na Christus werd namelijk helemaal geen kerst gevierd. Data over de geboorte en dood van Christus waren niet bekend. Dit komt mede doordat het vieren van verjaardagen volgens de vroege christenen een heidens gebruik was. Er werd geen behoefte gevoeld aan de viering van Christus' geboorte.¹¹⁶

Volgens verschillende bronnen werd het heidense feest van de winterzonnepunt gekerstend doordat de bisschop van Rome vaststelde dat de geboorte van Christus op 25 december moest hebben plaatsgevonden. Het is niet waarschijnlijk dat Christus rond 25 december geboren is, gezien een aantal aspecten uit het verhaal rondom de geboorte. Zo zouden herders niet midden in de winter 's nachts met hun schapen in het veld verblijven: ook in Israël is het op 25 december koud en nat. Daarbij zou een mobilisatie van een land als Israël om zich in te laten schrijven nooit in de wintertijd worden ondernomen, want de wegen waren dan onbegaanbaar. In feite wordt de geboortedag van Christus, en dus het kerstfeest, op de "verkeerde dag" gevierd.

In eerste instantie werd de geboortedatum van Christus ook niet als feest aangeduid, maar alleen als de historische datum en gedenkdag van Christus' geboorte. Sinds wanneer 25 december als feest werd gevierd, is niet duidelijk.¹¹⁷ Wanneer we echter het kerstfeest op deze historische manier bekijken, zou men kunnen zeggen dat het huidige kerstfeest is gebaseerd op heidense beginselen.

In de oudchristelijke kerstvieringen is het overvloedige licht het belangrijkste symbool. Met het feest dat voortkwam uit het feest van de winterzonnepunt vierde men de overwinning van het licht op de duisternis. Ofwel, in meer christelijke termen, de komst van de verlossing, ons gebracht door Christus. De oudste kerstpreken die we kennen zijn dan ook gebaseerd op deze lichtsymboliek.¹¹⁸

Hoe het kerstfeest onmiddellijk na de kerstening van het feest van de winterzonnepunt is gevierd, is helaas niet op te maken uit de uiterst schaarse gegevens die er over die periode bestaan. Pas in bronnen uit de late Middeleeuwen is sprake van een aantal gebruiken die niet uit het Christendom te verklaren zijn, zoals de uitwisseling van geschenken en een bijzondere maaltijd.¹¹⁹

---

¹¹⁴ Mak, 1948, p.3.

¹¹⁵ Ibidem, p.9-10.

¹¹⁶ Ibidem, p.12.

¹¹⁷ Ibidem, p.23.

¹¹⁸ Ibidem, p.97.

¹¹⁹ Ibidem, p.70.

Sinds de Middeleeuwen is het kerstfeest langzaam uitgegroeid tot het feest dat het nu is. Kerst is in deze tijd complex en heterogeen in zijn gebruiken. Deze gebruiken verschillen vaak per land en regio en zijn afkomstig van christelijke en niet-christelijke tradities uit verschillende delen van de wereld. Ook mensen met andere religies worden bij het vieren van kerst betrokken.¹²⁰ Sommige Hindoes en Moslims vieren bijvoorbeeld kerst met een intensiteit die niet verschilt van die van de christenen.¹²¹

Het eerste en belangrijkste wat opvalt is, zoals hierboven ook al aangegeven, dat er bij de meeste mensen steeds minder aspecten van het Christendom terug lijken te komen in het vieren van kerst.¹²² De meerderheid van de mensen ziet kerst eerder als een familieaangelegenheid dan als iets religieus. Bij familie en vrienden zijn vormt voor velen een zeer belangrijk aspect van het vieren van kerstmis: kerst wordt dan ook vaak in de familie- of vriendenkring gevierd.¹²³ Men eet een speciale maaltijd met elkaar, er worden cadeautjes gegeven, er worden spelletjes gespeeld: men is gezellig bij elkaar.

Ook kerstkaarten zijn steeds minder religieus getint. Het sturen van kaarten wordt niet echt meer geassocieerd met het Christendom.¹²⁴ Toch worden er nog steeds veel kaarten gestuurd met kerst. Het sturen van een kerstkaart is een mogelijkheid om relaties nieuw leven in te blazen. Je kunt een kaart sturen naar iemand die je al twintig jaar niet meer hebt gezien. De kaart is iets materieels om een vroegere of huidige relatie te symboliseren en veilig te stellen.¹²⁵

Wellicht paradoxaal, gezien de afname van de christelijke aspecten van het vieren van kerst, bezoeken veel mensen, ook niet-kerkelijken, met kerst een mis in de kerk. De nachtmis en de andere missen met kerstmis staan doorgaans open voor gasten. Veel mensen zijn niet gewend om door het jaar heen naar de kerk te gaan, maar willen wel kerst in een kerk vieren. In de mis wordt er vaak rekening mee gehouden, dat er een ander publiek zit dan normaal gesproken.

Sommige mensen zijn tegen het geven van cadeaus met kerst. De nadruk zou daardoor te veel liggen op materiële zaken en niet meer op de ‘daadwerkelijke bedoeling’ van het vieren van kerst. Toch is het geven van cadeaus ook iets om affectie mee uit te drukken in een persoonlijke relatie.¹²⁶ Cadeaus dragen een wens met zich mee, een intentie, die te maken heeft met liefde en geven om.¹²⁷ Bij het winkelen wordt een cadeau gekozen en het wordt getransformeerd van een object naar iets speciaals voor een bepaalde persoon.¹²⁸

Veel mensen zien kerst als een tijd voor andere waarden. Zo wordt “thuis” even belangrijker dan “werk”. Men zou even zo min mogelijk aandacht aan het werk moeten besteden; de

---

¹²⁰ Miller, 1993, p.5.

¹²¹ Ibidem, p.137.

¹²² Ibidem, p.182.

¹²³ Ibidem, p.157.

¹²⁴ Ibidem, p.181.

¹²⁵ Ibidem, p.177.

¹²⁶ Ibidem, p.55.

¹²⁷ Ibidem, p.168.

¹²⁸ Ibidem, p.63.

gedachten moeten worden verplaatst naar andere belangrijke dingen, zoals het gezin. Bovendien zou er in de kersttijd vrede moeten heersen en is kerst een tijd voor vrijgevigheid, zeker naar kinderen, ouderen, eenzame mensen en achtergestelden.¹²⁹

Een belangrijk gegeven in de ontwikkeling van het kerstfeest is dat het, na de kerstening van het heidense feest van de zonnewende, een tijd als christelijk feest werd gevierd, maar dat nu steeds meer commerciële en familiale elementen de kop opsteken. Het feest lijkt steeds minder beïnvloed te worden door het christendom. Het vieren van kerst blijft voor velen (ook buitenkerkelijken) echter wel belangrijk. En wellicht is juist daar een taak weggelegd voor humanisten. Zij zouden het kerstfeest op zo'n manier vorm kunnen geven dat "de mens van nu" zich er misschien weer beter in kan vinden.

De radiotoespraken

Bij het onderzoek naar de inhoudelijke kant van mijn vraagstelling, namelijk hoe kerst kan worden ingevuld op humanistische wijze, werd ik door een medewerker van het Humanistisch Archief gewezen op uitgeschreven teksten van radiotoespraken van het Humanistisch Verbond. Vanaf 20 januari 1946 werd elke zondag van 9.45u tot 10.00u de rubriek "Geestelijk Leven" uitgezonden. De zendtijd daarvoor werd ter beschikking gesteld door de VARA, omdat zij vonden dat ook het moderne, georganiseerde humanisme op de Nederlandse radio beluisterd moest kunnen worden. Vanaf oktober 1948 werden deze toespraken ook op schrift uitgegeven in "Het woord van de week".¹³⁰ De uitgave van "Het woord van de week" werd per 1 januari 1974 om financiële redenen gestaakt.¹³¹

De radio-uitzendingen bevorderden de contacten tussen buitenkerkelijken.¹³² Maar de radiotoespraken waren niet alleen voor leden van betekenis: ze hebben in sterke mate bijgedragen aan de bekendheid van het Humanistisch Verbond in de samenleving.¹³³ Bovendien heeft radio, samen met andere media als televisie en tijdschriften, een grote bijdrage geleverd aan de verdere verbreiding van het humanisme.¹³⁴

Ten tijde van de toespraken stond bij het Humanistisch Verbond nog vooral de strijd voor gelijkberechtiging van humanisten en buitenkerkelijken met christelijke groeperingen voorop. De bijdrage van de toespraken was daarin dus dat ze zorgden voor bekendheid van het Humanistisch Verbond en de humanisten in de samenleving. Het Humanistisch Verbond was in die tijd nauwelijks bezig met inhoudelijkheid en profilering van zijn ideeën. Men had nog niet echt één lijn getrokken in hoe men zich inhoudelijk wilde opstellen. Mijns inziens hebben we in de toespraken dus voornamelijk te maken met individuele ideeën van diegene die de toespraak houdt. Halverwege de jaren '60, toen het Humanistisch Verbond algemene

---

¹²⁹ Ibidem, p.167.

¹³⁰ Flokstra en Wieling, 1986, p.130.

¹³¹ Ibidem, p.139.

¹³² Ibidem, p.9.

¹³³ Gasenbeek en Derkx (red.), 2006, p.41.

¹³⁴ Flokstra en Wieling, 1986, p.12.

maatschappelijke erkenning had verworven, kwam de nadruk te liggen op de herkenbaarheid: het moest duidelijk worden wie de humanisten waren.¹³⁵ Pas vanaf 1967 werd gewerkt aan de ontwikkeling van een eigen gezicht.¹³⁶

Het was niet altijd gemakkelijk om een goede invulling te vinden voor de wekelijkse uitzending. Telkens moesten er mensen gezocht worden die geschikt en bereid waren een toespraak te houden. Meestal waren dit hoofdbestuursleden. Men zocht ook wel naar andere, nieuwe sprekers, maar het was doorgaans moeilijk om daar aan te komen: de meeste mensen stonden niet echt te dringen.¹³⁷

Humanisten en kerst – de radiotoespraken

Eén van de belangrijkste vragen waar de sprekers in hun radiotoespraken aan het eind van het jaar op ingaan, is of humanisten wel kerst zouden moeten vieren en waarom. J.C. Brandt Corstius, C.H. Schonk en G. Stuiveling hebben het in hun toespraken over deze vraag. J.C. Brandt Corstius, één van de oprichters van het Humanistisch Verbond, denkt dat er weinig humanisten zijn die helemaal niets doen met kerst; ze vieren op één of andere manier kerst mee met alle andere mensen. De kerstdagen zijn nu eenmaal anders dan normaal. Het zou vreemd zijn als humanisten zouden doen alsof het gewone werkdagen zijn.¹³⁸ In zijn toespraak van een jaar later bevestigt hij dat nog eens: “Ze [de kerstdagen] hebben iets dat van het gewone afwijkt, ze hebben iets van hun vaste volgorde verloren. Onze bezigheden volgen niet zo precies op elkaar als we altijd gewend zijn. Met kerst is er meer vrij, er is meer gezelligheid, er is meer feest en er is iets meer warmte.”¹³⁹ C.H. Schonk, ook een belangrijk persoon uit de beginjaren van het Humanistisch Verbond, is het met hem eens dat iedereen, christelijk of humanistisch, wel iets speciaals doet met kerst. Volgens deze twee sprekers is het dus niet vreemd dat humanisten ook kerst vieren. Het is een feest dat er ook voor hen gewoon bij hoort.

Sommige mensen vinden kerst echter een feest dat alleen door christenen gevierd kan en moet worden. Volgens J.C. Brandt Corstius komt dat doordat zij uitgaan van kerst in de vorm zoals dat jaren geleden werd gevierd: een typisch christelijk, godsdienstig, kerkelijk feest. Hij vindt dat we door deze verouderde vorm van kerst heen moeten kijken: de mensen van deze tijd mogen dan wel de voortzetters van het kerstfeest zijn, niet iedereen viert het feest op dezelfde manier en niet iedereen heeft bij het zien van hetzelfde symbool, namelijk het licht dat overwint van de duisternis, dezelfde gedachten.¹⁴⁰ C.H. Schonk vindt dat de viering van het kerstfeest een westerse traditie is geworden en dat humanisten daarom ook gewoon kerst kunnen vieren. Hij ziet ook niet in waarom ze daar mee op zouden moeten houden. Wat hem

---

¹³⁵ Gasenbeek en Derkx (red.), 2006, p.37.

¹³⁶ Flokstra en Wieling, 1986, p.10.

¹³⁷ Ibidem, p.133.

¹³⁸ Het woord van de week, 1952.

¹³⁹ Het woord van de week, 1953.

¹⁴⁰ Het woord van de week, 1952.

betreft kunnen humanisten net zo goed kerst vieren als ieder ander.¹⁴¹

G. Stuiveling, voormalig vice-voorzitter van het Humanistisch Verbond, geeft aan dat humanisten verschillende ideeën hebben over het vieren van kerst. Aan de ene kant hebben humanisten respect voor de godsdienstige kant van het kerstfeest, waardoor ze zich afvragen of en in hoeverre ze het feest mogen meevieren. Aan de andere kant is het kerstfeest aan verandering onderhevig en is het dus met de tijd een ander feest geworden dan alleen maar dat godsdienstige feest voor christenen. Wat dat betreft vinden humanisten dat het een feest is dat ook door hen gevierd mag worden.¹⁴²

P.N. Kruyswijk zegt in zijn toespraak nog dat sommige humanisten liever spreken van ‘midwinter’ of het ‘feest van de zonnwende’, omdat het woord ‘kerstmis’ van Christus is afgeleid. Andere humanisten vinden deze herinnering aan Christus geen bezwaar.¹⁴³

Humanisten en kerst – de respondenten

Volgens de respondenten kunnen humanistisch geestelijk verzorgers net zo goed kerst vieren als confessionele geestelijk verzorgers. Kerst is niet alleen voor christenen maar ook voor humanisten een belangrijk feest.

R2: “Ik vind niet dat een dienst kan zeggen: ‘Kerst is een katholiek feest, of een christelijk feest, dus daar hebben jullie als humanisten niets te zoeken’, daar ben ik het niet mee eens... Kerst vieren we al zolang er mensen zijn. Dat betekent dat het iets humanistisch moet zijn. Dus wees er niet vies van en vier!”

R6: “Ja, precies weet ik het niet, maar meer als duizend jaar geleden hebben die conventionele een heleboel met geweld en overredingskracht en omkoperij en weet ik wat allemaal hier gejat en ik jat het gewoon terug.”

Ook zonder terug te gaan naar de zonnwende en dergelijke: het is niet vol te houden dat kerst alleen een christelijk feest is. Sommige respondenten geven zelfs expliciet aan dat ze het onzin vinden om je legitimatie om kerst te vieren te halen uit historische verhalen, zoals het verhaal van de zonnwende. Volgens hen kan men het beter houden bij het hier en nu: humanisten hebben gewoon een bredere invalshoek met betrekking tot kerst dan de confessionelen.¹⁴⁴

Het vieren van kerst is, ook voor niet-christelijken, iets wat diep in onze cultuur verankerd zit. Als men kerst op deze manier ziet, als cultureel verschijnsel, kan een humanist heel goed participeren in het vieren ervan. Sterker nog, volgens de meeste respondenten móeten humanisten ook iets met kerst doen, omdat het iets is dat bij mensen past. Steeds meer wordt het vieren van kerst als de geboorte van Jezus losgelaten; het wordt steeds meer een feest van

---

¹⁴¹ Het woord van de week, 1954.

¹⁴² Het woord van de week, 1958.

¹⁴³ Het woord van de week, 1965.

¹⁴⁴ Interviewgegevens categorie Kerst inhoudelijk.

het licht, de hoop, de rust.

R3: “Kerst heeft, maar misschien ben ik, is dat mijn persoonlijke mening, kerst is veel meer dan alleen dat kindje dat geboren is en daar mag aandacht aan besteed worden, dat is gewoon goed voor je ziel en je gevoel en whatever waar het goed voor is, maar het is gewoon goed!”

Als humanist vertegenwoordig je een bepaald deel van de mensen binnen defensie. Als zij op niet-christelijke manier kerst willen vieren, moet men als HGV'er zorgen dat die mogelijkheid er is. Men is van mening dat het, zeker in de wereld van defensie, goed en passend is om iets te doen naast de christelijke manier van kerstvieren. Je kunt ook een ander moment nemen dan kerst zelf om iets te doen, bijvoorbeeld aan het begin van het nieuwe jaar. Humanisten moeten wel 'iets' doen met het einde (of het begin) van het jaar. Dat is volgens de respondenten een heel belangrijke periode om bij stil te staan.¹⁴⁵

Humanisten en kerst – overige bronnen

Net als een aantal respondenten, ageert ook H. Lips in de brochure van het Humanistisch Verbond over “Kerstviering in het humanistisch gezin” (1948) tegen het feit dat veel mensen het kerstfeest nog steeds zien als het heidense feest van de zonnewende. Het is in deze tijd een feest geworden met een heel andere betekenis. Humanisten moet zich losmaken van de geschiedenis en juist zoeken naar eigen en eigentijdse elementen om dit feest te kunnen vieren.¹⁴⁶

Lips geeft aan dat, om twee redenen, dit feest ook voor humanisten het kerstfeest is. Ten eerste omdat het ook voor humanisten van betekenis is dat door de invloed van het christendom dit feest meer is geworden dan de blijdschap om een natuurgebeuren. In het kerstfeest is de vraag aan de orde welke functie leed en vreugde in ons leven vervullen en welke samenhang en spanning er tussen beide heerst. Volgens Lips hebben humanisten ook binding met deze vraag en hebben ze er iets eigens over te zeggen. Ten tweede kunnen de humanisten, hoewel ze de Christusfiguur niet kunnen aanvaarden als Gods zoon, niet voorbijgaan aan de inhoud die de Jezus-figuur presenteert. Het humanisme zal niet aan een uit eigen beginselen verantwoorde interpretatie van voorbeeldfiguren als Jezus kunnen ontkomen. Daardoor zal steeds meer een eigen interpretatie van het oude kerstfeest ontstaan, afwijkend van de huidige christelijke visie.¹⁴⁷

---

¹⁴⁵ Interviewgegevens categorie Kerst inhoudelijk.

¹⁴⁶ Lips, 1948.

¹⁴⁷ Ibidem.

Voorlopige conclusie

Voor zover de humanistische sprekers het er in de radio-uitzendingen over hebben, is men van mening dat kerst ook door humanisten gevierd kan worden. Het kerstfeest is niet meer alleen het godsdienstige feest van vroeger, maar is ook (deels) een cultureel feest van de hele westerse bevolking geworden. In ieder geval vinden de sprekers dat de kerstdagen andere dagen zijn dan normale dagen en ook als andere dagen beleefd moeten en kunnen worden. Over de precieze invulling van die dagen zijn de meningen van de humanistische sprekers meer verdeeld. Hier ga ik later in dit hoofdstuk op in.

De respondenten zijn van mening dat kerst ook voor humanisten een belangrijk feest is. Dit niet per se omdat het kerstfeest vanuit de historie gezien heidens is, maar vooral omdat het een cultureel verschijnsel is waarin humanisten in deze tijd uitstekend kunnen participeren. Met name in de wereld van defensie, waar men te maken heeft met een groot deel niet-christelijken, is het goed en passend om als humanistisch geestelijk verzorger iets te doen naast de christelijke manier van het vieren van kerst.

H. Lips beaamt in zijn brochure over “Kerstviering in het humanistische gezin” dat men kerst meer los moet zien van het heidense feest van de zonnwende. Ook hij richt zich veel meer op de betekenis van het feest in deze tijd.

De belangrijkste conclusie die getrokken kan worden na het onderzoeken van bovenstaande bronnen, is dat men als humanist ook kerst kan vieren. Er is niemand van de sprekers of de respondenten die dat tegenspreekt. Ook volgens de enige andere bron die hierover iets zegt, namelijk de brochure van het Humanistisch Verbond, moeten humanisten het kerstfeest gewoon vieren. Het belangrijkste argument dat daarvoor wordt aangehaald, is dat het vieren van kerst een cultureel verschijnsel is van de hele westerse bevolking. Als men kerst op die manier bekijkt, hebben humanisten dus ook alle recht op het vieren van kerst. Sommige respondenten zeggen daarbij expliciet dat ze het in de wereld van defensie nodig vinden dat de HGV zorgt dat er “iets” is naast de christelijke manier van het vieren van kerst. In zowel de toespraken, de interviews als in de brochure van het Humanistisch Verbond wordt benadrukt dat het niet zo is dat het feit dat kerst van vroeger uit een heidens feest is de (enige) legitimatie voor het vieren van kerst door humanisten is. Men richt zich eerder op waarom en hoe kerst in deze tijd door humanisten gevierd kan worden.

Kerstthema's en invulling – de radiotoespraken

In de uitzending van “Het woord van de week” rond de kersttijd van 1948 wordt het kerstfeest door Mr. Dr. J. in 't Veld bestempeld als ‘feest van het licht’. De jaren na de Tweede Wereldoorlog waren moeilijke tijden in Nederland. In letterlijke en figuurlijke zin moest er weer van alles worden opgebouwd en dat ging niet altijd zonder slag of stoot. In 't Veld noemt als metafoor voor deze situatie dat de duisternis telkens probeert het licht te verdrijven, maar dat het licht de duisternis steeds opnieuw afweert. De kerstgedachte blijft de uitdrukking van het verlangen naar het licht en van de zekerheid dat het licht het toch telkens weer van de

duisternis winnen zal. Daaruit blijkt de hoop op betere tijden in de jaren na de oorlog. Aan de spanning tussen licht en duister in het wereldgebeuren koppelt hij de spanning tussen licht en duister in de ziel van de mens.¹⁴⁸

Ook in de uitzending van 1949 gaat het over kerst als het feest van het keerpunt van de donkere naar de steeds lichtere dagen. De terugkomst van het licht heeft een symbolische betekenis. Het feest van het terugkerende licht is voor de mens een feest van de vrede. Zoals we het licht zien als tegenstelling tot de duisternis, zo is de vrede de tegenstelling tot alle kwade dingen die mensen bedreigen.¹⁴⁹

Hoewel begin jaren vijftig de welvaart in Nederland weer redelijk snel toeneemt, blijft “het licht dat het duister overmeestert” nog steeds een belangrijk thema in de toespraken. Eén en ander lijkt echter wel in een wat ander daglicht te komen staan. Waar eerst de nadruk lag op het verlangen dat het duister het licht zou overwinnen, de nadruk op de hoop op betere tijden, wordt het licht dat het duister overmeestert nu meer als vaststaand gegeven aangenomen. Men ziet dat het beter gaat en wil dat vieren.

In de uitzending van 1952 wordt aangegeven dat “het licht dat het duister overwint” een symbool is waar geen levensbeschouwing of godsdienst het alleenrecht op heeft. Het is iets dat door alle mensen gevierd mag worden.¹⁵⁰

Ook in de uitzending van 1953 zien we terug dat men steeds meer vertrouwen krijgt in een betere toekomst. Volgens Dr. J. C. Brandt Corstius is het kerstfeest, hoe ook opgevat, altijd het feest van een nieuwe mogelijkheid. Het is een uiting van de mens steeds opnieuw te willen beginnen, de uitdrukking dat men zijn grote dromen niet los kan laten. Het kerstfeest gaat daarom ook humanisten sterk aan. Bezinning met kerst geeft kracht het leven opnieuw de baas te worden, te sturen naar onze wil.¹⁵¹

Vanaf het midden van de jaren vijftig komt in de toespraken de nadruk meer te liggen op wat kerst voor humanisten betekent en op de verschillen tussen het humanisme en andere levensbeschouwingen. Zo wordt in de uitzending van 1954 het thema van het licht in een humanistisch perspectief gezet. Het gaat er om dat ‘licht’ rond kerst van belang is, maar dat het verschillend is wat men onder ‘licht’ verstaat. Voor de Germanen was het het licht van de zon, voor de Christenen het bovennatuurlijke licht van Christus en voor humanisten is het het licht dat door mensen zelf kan worden verspreid. Volgens humanisten kan de duisternis in de mensenwereld, voor zover zij te verdrijven valt, alleen door de mens zelf worden verdreven. Er wordt ook genoemd dat humanisten het vieren van kerst een eigen inhoud en karakter kunnen geven.¹⁵²

In de uitzending van 1958 heeft Stuiveling het over de viering van het keerpunt van de jaargetijden, van het dieptepunt van het licht, van de nieuwe belofte. De zelfvernieuwing van

---

¹⁴⁸ Het woord van de week, 1948.

¹⁴⁹ Het woord van de week, 1949.

¹⁵⁰ Het woord van de week, 1952.

¹⁵¹ Het woord van de week, 1953.

¹⁵² Het woord van de week, 1954.

het licht en het leven vormen voor de humanist de zin van het kerstfeest en geven hun glans aan deze, letterlijk en figuurlijk, donkere dagen.¹⁵³

In 1960 heeft Dr. D.H. Prins het over het licht van de geest en de duisternis van de wereld van de mensen. Wil er in die donkere wereld iets van dit licht doordringen, dan moeten er mensen zijn die het in zichzelf hebben ontdekt. Het gaat om de ontdekking in het eigen innerlijk. De kersttijd en de stemming van de jaarwisseling maken het wat gemakkelijker om tot zelfinkeer te komen. Hij vergelijkt een merkwaardige bijzonderheid uit het kerstverhaal met dit innerlijke proces: namelijk dat alles zich in het verborgene afspeelt. Er zijn veel mensen in de stad, maar niemand van hen vermoedt dat achteraf in een stal iets zeer bijzonders gebeurt. Alleen de herders, de uitgeworpenen der Joodse samenleving, en de wijzen, drie dwazen die een droombeeld najoegen, komen het te weten. Hij koppelt daarmee het kerstverhaal aan een meer humanistisch perspectief op de gebeurtenissen rondom de kersttijd: het kerstverhaal is een symbolische verwijzing naar een gebeurtenis die zich in het verborgene, in het innerlijk van de mens, voltrekt en die voor hem van grote betekenis is.¹⁵⁴

In zijn uitzending van 1962 is P.N. Kruyswijk op zoek naar de humanistische stijl van het vieren van kerst. Humanisten maken geen keuze uit de vaststaande vormen. Het is humanistisch om open te staan voor een gemeenschappelijke voorbereiding. Iedereen mag komen met zijn eigen smaak, zijn geloof en zijn actieve inbreng.¹⁵⁵ In aansluiting daarop noemt Kruyswijk in zijn toespraak van een aantal jaar later het belang van verdraagzaamheid ten opzichte van anderen met kerst. Men zou elkaar van harte moeten gunnen dat men verschillend is en men zou meer belangstelling moeten hebben voor elkaars inzichten. Dat er spanningen ontstaan is hiermee niet uitgesloten. Maar het aanvaarden van spanning en vrijheid, van gemeenschap en verschil, typeert juist de humanistische inbreng. Veel meer dan dat humanisten zouden moeten staan op een vaste keuze van symbolen en gebruiken. In veel gevallen zullen humanisten samen met christenen kerstmis vieren. Conflict en discussie horen niet thuis op het kerstfeest. Daarom is het goed om van tevoren een bespreking te houden waarin ideeën kunnen worden uitgewisseld. Men moet wat geven en nemen om tot een zo goed mogelijk geheel te komen.¹⁵⁶

In de twee laatste uitzendingen, van midden jaren zestig, gaat het over de manier waarop humanisten kerst kunnen vieren en waarin dat verschilt van de manier waarop gelovige mensen kerst vieren. Volgens Kruyswijk is kerst voor humanisten vooral een moment van bezinning: middenin het winterse werkseizoen een gelegenheid om tot jezelf te komen en beschikbaar te zijn voor elkaar. De steeds donker wordende maanden van het najaar staan in het teken van toenemende huiselijkheid. De zon trekt zich terug en daardoor moeten wij mensen het hebben van de warmte en het licht die wij zelf voortbrengen. Niet gebonden aan de bijzondere openbaring, maar aan deze menselijkheid, kunnen humanisten volgens

---

¹⁵³ Het woord van de week, 1958.

¹⁵⁴ Het woord van de week, 1960.

¹⁵⁵ Het woord van de week, 1962.

¹⁵⁶ Het woord van de week, 1965.

Kruyswijk het feest in volheid vieren.¹⁵⁷

In 1966 verwoordt J. C. Brandt Corstius het als volgt: ‘Voor die vele ongodsdienstige mensen heeft de christelijke kerstmisviering geen innerlijke betekenis. Dat wil allerm minst zeggen dat de gedachte aan een verlossing van de mensheid ons onverschillig laat. Maar wij menen dat de mensheid zichzelf moet verlossen. Wij menen dat zij tot die zelfverlossing de mogelijkheid in zichzelf heeft.’¹⁵⁸

Kerstthema’s en invulling – de respondenten

In de radio-uitzendingen wordt de inhoudelijke kant van kerst belicht en worden een aantal thema’s met betrekking tot kerst genoemd. Ook in de interviews die ik heb afgenomen, ging een belangrijk deel over de inhoudelijke kant van het vieren van kerst. Hieronder wil ik dan ook dieper ingaan op de onderwerpen van een kerstviering en de invulling ervan aan de hand van de gegevens van de respondenten.

Bij de organisatie van een kerstviering komt volgens de respondenten heel wat kijken. Er moeten allerlei dingen gebeuren die men tussen het gewone werk door moet doen. Als je geluk hebt, is er een ondersteuner die je daarbij kan helpen. Defensie betaalt en er is ook een plan met wie je wat moet regelen voor de grotere kerstvieringen. Defensie helpt zelf meestal goed mee met bijvoorbeeld het regelen van een ruimte, stoelen, geluidsinstallatie, hapjes en drankjes. Men moet zelf het initiatief nemen, maar daarna zijn er wel veel mensen bereid om mee te werken.¹⁵⁹

Men moet volgens de respondenten allereerst goed stilstaan bij de definitie van ‘kerstviering’. Men kan het woord ‘kerstviering’ op verschillende manieren uitleggen. Als gelovige viering die een kerkelijke invulling heeft, maar het kan ook een viering zijn met een algemene invulling. Als christenen het een dienst of een mis noemen, is er meer duidelijkheid. Je kunt met kerst als humanist geen kerstdienst verzorgen, dat is iets christelijks. Een kerstnachtviering is iets wezenlijk anders dan een kerstnachtdienst. Een kerstnachtviering is veel breder: daar kunnen ook humanisten aan meewerken. Een dienst is iets voor de confessionelen. Maar hoewel de focus bij een humanistische kerstviering niet ligt op de geboorte van Christus, kan Christus eventueel wel een aandeel in de viering hebben. Dat kan men ook door iemand anders laten doen.

Als humanistisch geestelijk verzorger is het van belang dat je het vieren van kerst iets wereldser maakt. Er gaan steeds minder mensen naar de kerk en mensen zijn steeds meer bezig om zelf inhoud, zin en vorm aan hun leven te geven. Daar moet je je kerstviering op aanpassen.¹⁶⁰ Daarom is het ook belangrijk om als (humanistisch) geestelijk verzorger een kerstviering zo laagdrempelig mogelijk te maken, zodat iedereen zich er thuis voelt. Je moet

---

¹⁵⁷ Het woord van de week, 1965.

¹⁵⁸ Het woord van de week, 1966.

¹⁵⁹ Interviewgegevens categorie Kerst inhoudelijk.

¹⁶⁰ Interviewgegevens categorie Kerst inhoudelijk.

het zo organiseren dat het past bij de mensen voor wie je het doet. Men moet nagaan wat men in deze tijd als HGV'er voor mensen kan betekenen. Vooral op uitzending moet de invulling zo breed mogelijk zijn.¹⁶¹

Het typische van een humanistische viering is dat je er telkens een eigen invulling aan kunt geven. Zo heb je als humanist dus ook oneindig veel mogelijkheden om het vieren van kerst in te vullen. Volgens de katholieke respondent onderschatten humanisten wel eens de mogelijkheden die ze hebben. Ook is hij van mening dat humanisten met een beetje creativiteit het vieren van kerst gemakkelijk los kunnen maken van de confessionele inhoud.¹⁶²

Omdat er oneindig veel mogelijkheden zijn voor het invullen van een humanistische kerstviering en de onderwerpen die daarin aan bod kunnen komen, is het onmogelijk deze allemaal te noemen. Toch wil ik wel aangeven welke onderwerpen bij mijn respondenten aan bod kwamen. De periode rond kerst is de tijd waarin men reflecteert op het afgelopen jaar en vooruit kijkt naar het toekomstige jaar. Deze tijd van het jaar is een natuurlijk moment van bezinning. Kerst is de perfecte tijd voor bezinning, reflectie, en om na te denken over allerlei zaken. Kerst is een rustperiode waarin je met elkaar naar dingen kan kijken, aangename dingen kan doen, saamhorigheid kan ervaren. Met kerst keren we ons naar binnen. Het is de tijd van het jaar waarin mensen elkaar opzoeken en waarin verbondenheid centraal staat. Veel respondenten gebruiken onderwerpen die hiermee te maken hebben voor hun viering.¹⁶³ Zoals hierboven al genoemd, gaat kerst ook om de terugkeer van het licht en dat staat symbool voor het teruggaan naar de goede tijd. Dat is een universeel beeld dat je met z'n allen kunt vieren. Kerst gaat over het einde van de donkere dagen. Ook dit thema wordt door veel respondenten gebruikt.¹⁶⁴ De onderwerpen die je aan bod laat komen tijdens een kerstviering, kunnen ook te maken hebben met de situatie waarin mensen op dat moment zitten, de actualiteit. Soms móét je volgens de respondenten zelfs inspelen op de actualiteit. Onderwerpen zijn goed zolang ze maar dicht bij de mensen staan. In een kerstviering kan men proberen dingen aan te raken die mensen op dat moment bezighouden, men kan ruimte geven om daar bij stil te staan.¹⁶⁵

R5: "Terwijl juist mens mogen zijn, even aandacht, even een knipoogje, even ruimte om aan je familie te denken, even iemand die zegt 'hoe gaat het met je', dát... Consumptiemaatschappij en zo..., daar zitten mensen helemaal niet op te wachten op dat moment. Ze zitten te wachten op 'goh, het is klote dat je hier zit en dat je familie daar zit en dat'..."

Tenslotte is het volgens veel respondenten erg belangrijk om in de kerstviering aandacht te hebben voor de mensen die op uitzending of aan boord zijn in de kersttijd.¹⁶⁶

In bijlage 2 is een uitgebreide lijst met kersthema's die door de respondenten werden

---

¹⁶¹ Interviewgegevens categorie Kerst inhoudelijk.

¹⁶² Interviewgegevens categorie Kerst inhoudelijk.

¹⁶³ Interviewgegevens categorie Kerst inhoudelijk.

¹⁶⁴ Interviewgegevens categorie Kerst inhoudelijk.

¹⁶⁵ Interviewgegevens categorie Kerst inhoudelijk.

¹⁶⁶ Interviewgegevens categorie Kerst inhoudelijk.

genoemd te vinden. In bijlage 3 staan verschillende ideeën die door respondenten werden genoemd ten aanzien van het vormgeven van kerst of een kerstviering.

Kerstthema's en invulling – overige bronnen

Er wordt in verschillende bronnen teruggegaan op de geschiedenis van het kerstfeest en daaraan verwante onderwerpen. Zo zien we bijvoorbeeld het thema “licht en donker” veelvuldig en op verschillende manieren terugkomen.

Zoals gezegd, werden kerstpreken uit de oudchristelijke periode vaak gefundeerd op lichtsymboliek. Maar ook in meer recente toespraken komt het thema ‘licht en donker’ vaak naar voren. Ik wil hieronder een aantal van die kersttoespraken noemen. Deze toespraken heb ik deels op internet gevonden, deels heb ik ze gekregen van de humanistisch geestelijk verzorgers zelf. Buiten de toespraken die ik aanhaal zijn er ongetwijfeld nog veel meer toespraken die ingaan op het thema “licht en donker”. Omdat ik deze niet allemaal uitgebreid in deze scriptie kan beschrijven, beperk ik me tot een mijns inziens goede afspiegeling van recente toespraken rondom de symboliek van “licht en donker”.

In een kersttoespraak van Anton Koolwijk, humanistisch geestelijk verzorger in een socialistisch verzorgingshuis te Amsterdam, wordt op een redelijk basale manier gerefereerd aan het feest van de zonnewende dat door de traditionele socialisten werd gevierd: de kortste winterdag was weer voorbij, de lente en het leven waren weer in aantocht. Later wordt één en ander met het hier en nu verbonden door aan te geven dat, ook door socialisten van deze tijd, kerst wordt gezien als feest van hoop en leven.¹⁶⁷

Hielke Bosma heeft het in zijn kersttoespraak over de duisternis en het licht. Hij legt er de nadruk op dat de donkerte maakt dat mensen zich meer terugtrekken en de wereld om hen heen kleiner maken. De kersttijd is een donkere tijd waarin men de mensen opzoekt bij wie men zich goed voelt en die men vertrouwt. Ook gaat zijn toespraak over de donkerte in jezelf: als er iets negatiefs gebeurt in je leven, vrees je vaak dat je er niet meer uit komt. Je gaat op zoek naar dat kleine lichtpuntje, iets waar je je aan vast kan houden. Maar dat lichtpuntje is niet gemakkelijk te vinden, net zo moeilijk als het licht in het kerstverhaal: dat werd ook alleen door de wijzen en de schaapherders gevonden. Er is volgens hem moed en zachtheid nodig om in je eigen donkerte op zoek te kunnen gaan.¹⁶⁸

Fons van der Meulen verbindt in zijn kersttoespraak deze donkere periode in het jaar met het thema ‘vertrouwen’. In deze donkere periode kunnen we ons onbehaaglijk voelen. De kou, de vochtigheid en de korte dagen wekken in ons een verlangen naar een andere tijd. Om compensatie te vinden voor de onbehaaglijkheid gaan we gezelligheid om ons heen creëren, organiseren we een gezamenlijke maaltijd, zoeken we eendracht en saamhorigheid en menselijke warmte bij elkaar. En toch blijft het verlangen naar meer licht en warmte. Ook hier wordt weer de koppeling gemaakt naar de duisternis in onszelf. De duisternis wordt

---

¹⁶⁷ Koolwijk, jaartal onbekend.

¹⁶⁸ Bosma, 2007.

veroorzaakt door het gebrek aan vertrouwen. We moeten in onszelf gaan zoeken naar het sluimerende vuur dat het licht van vertrouwen kan doen opvlammen.¹⁶⁹

Ook Marieke van Veen heeft het in haar toespraak voorafgaand aan een kerstlunchconcert in 2006 over het zoeken van warmte en licht bij familie, vrienden en/of collega's in de donkere tijd rondom kerst.¹⁷⁰

Erwin Kamp ziet, in zijn toespraak van 2005, kerstmis als het feest van het licht dat doorbreekt in een wereld die soms onvoorstelbaar somber en wreed kan zijn. Mensen zoeken in deze tijd intimiteit bij degenen met wie zij zich verbonden en bij wie zij zich vertrouwd voelen. Kerst is een tijd waarin men stil staat bij de mensen die zijn overleden, maar vooral bij de verbindende kracht van de geboorte. Veel mensen vieren met kerst dat God zijn zoon naar de aarde heeft gezonden, de geboorte van Jezus Christus. Zijn komst op aarde bracht licht in de duisternis. Ook andere religies en levensbeschouwingen vieren de komst van het licht als symbool voor een nieuw begin. Hindoes vieren bijvoorbeeld Divali: het goede verdrijft het kwade, donker moet wijken voor licht. Maar ook moslims, boeddhisten en joden hebben vieringen waarin het licht een grote rol speelt. De geboorte van een nieuw leven is echter niet alleen symbolisch te begrijpen: het is ook het tastbare bewijs dat het leven wordt doorgegeven.¹⁷¹

In de toespraak van Erwin Kamp van 2006 wordt het thema van het licht kort aangestipt. Hij heeft het daarin over verlangen: verlangen is onbegrensd en veranderlijk. Behalve het verlangen naar het licht, dat rond kerst sterker is dan ooit: dat is constant. Het verlangen naar het licht verwijst volgens hem naar een waardig samenleven, in gerechtigheid, medemenselijkheid en waarheid. In het feest van het licht en het leven lijkt de kloof tussen verlangen en vervulling even overbrugd te worden. Wat dat betreft zou het van hem altijd kerstfeest mogen zijn.¹⁷²

Andere thema's die terugkomen in toespraken van HGV'ers zijn bijvoorbeeld vriendschap, respect en verdraagzaamheid.

Zo gaat het in twee kersttoespraken van Jacqueline Verploegh Chassé over het thema vriendschap. In haar toespraak getiteld "De vriendschapsengel van het licht" behandelt ze vriendschap als het licht en de liefde in het leven. De kerstgedachte wordt aangegrepen om de wens uit te spreken dat iedereen in het vervolg op vriendschappelijke manier met elkaar om zal gaan. In een andere toespraak gaat het over zorgzaamheid voor elkaar, zuinigheid op (contacten met) elkaar en vriendschap. Ook hier wordt de kerstgedachte gebruikt om aandacht te vragen voor de dingen die belangrijk zijn in het leven van mensen en in hun omgang met elkaar.¹⁷³

---

¹⁶⁹ Van der Meulen, 2005.

¹⁷⁰ Van Veen, 2006.

¹⁷¹ Kamp, 2005.

¹⁷² Kamp, 2006.

¹⁷³ Verploegh Chassé, jaartal onbekend.

In zijn kersttoespraak van 2005 grijpt Erwin Kamp de gelegenheid aan om aandacht te vragen voor respect en verdraagzaamheid ten opzichte van andere levensbeschouwingen en religies: treed met elkaar in gesprek en zoek naar wegen waarbij vrede een duurzaam karakter krijgt en van blijvende waarde is.¹⁷⁴

In zijn kersttoespraak van 2006 heeft Erwin Kamp het, behalve het hierboven al aangehaalde verlangen naar het licht, nog over een ander soort verlangen: met materiële en immateriële verlangens streven we er naar om gelukkig te worden. In de kersttijd lijken de materiële verlangens naar achter te worden geschoven. Men heeft meer aandacht voor wat we in het leven werkelijk belangrijk vinden. Mensen hebben rond kerst meer aandacht voor bezinning en spiritualiteit. Kerst staat voor een nieuw begin, voor het verlangen naar een wereld waarin vrede geen ideaal is, maar realiteit.¹⁷⁵

Voorlopige conclusie

Een thema dat in de radio-uitzendingen rondom kerst veel naar voren komt is “licht en donker”. Kerst vormt een keerpunt: de dagen worden weer langer, het licht overwint de duisternis. Daarmee wordt de hoop op betere tijden gesymboliseerd, voornamelijk in de jaren net na de oorlog. De spanning tussen licht en donker vindt echter niet alleen plaats in de wereld, maar ook in de ziel van elke mens. Kerst is het feest van de nieuwe mogelijkheden, van een nieuw begin.

In de radio-uitzendingen gaat men ook in op het humanistische perspectief van het vieren van kerst. Dit blijft echter bij een zoektocht. Er worden wat ideeën geopperd, maar - en dat is wellicht ook eigen aan humanisten - men komt niet tot vaste vormen wat betreft het invullen van kerst op een humanistische wijze.

Ondanks het feit dat er niet echt een vaste invulling is voor het op humanistische wijze vieren van kerst, vinden alle sprekers wel dat humanisten kerst kunnen vieren op hun eigen, ongodsdienstige manier. Kerst is hoe dan ook een moment van bezinning. Bepaalde christelijke aspecten van kerst (de verlossing, de geboorte van Christus) kunnen op humanistische wijze worden geïnterpreteerd.

De respondenten hebben het ook over de invulling van het vieren van kerst, maar zij komen evenmin tot vaste vormen voor het vieren. Wel wordt benadrukt dat humanisten oneindig veel mogelijkheden hebben om invulling te geven aan kerst.

Volgens de respondenten is het van belang om als HGV'er je kerstviering zo laagdrempelig en werelds mogelijk te maken, zodat zoveel mogelijk mensen zich er welkom voelen. Onderwerpen moeten dicht bij de mensen staan en, als het kan, moet men inspelen op de actualiteit.

Kerst is een moment van bezinning: men reflecteert op wat is geweest en kijkt vooruit naar

---

¹⁷⁴ Kamp, 2005.

¹⁷⁵ Kamp, 2006.

wat komen gaat. Verbondenheid met andere mensen staat centraal. Ook het thema van de terugkeer van het licht als symbool voor het teruggaan naar de goede tijd komt veelvuldig naar voren in de interviews.

Net als sommige sprekers van de radio-uitzendingen vindt een aantal respondenten dat bepaalde christelijke aspecten ook een onderdeel kunnen zijn van een humanistische kerstviering.

Ook in de recentere toespraken van HGV'ers komt het thema "licht en donker" op verschillende manieren naar voren. Maar er zijn ook andere thema's die aan bod komen, zoals vertrouwen, verbondenheid, verlangen, respect en verdraagzaamheid.

Uit onderzoek van bovenstaande bronnen blijkt dat zowel de mensen die toespraken hielden in het midden van de 20^e eeuw als de respondenten die ik recent heb geïnterviewd, er een aantal vergelijkbare ideeën op na houden rondom het vieren van kerst. Zo was, is en blijft het thema "licht en donker" een belangrijk thema, hoewel het op diverse manieren wordt geïnterpreteerd. Ook in de recentere toespraken komt dit thema veel naar voren.

Net als de sprekers van de radio-uitzendingen vinden de respondenten dat humanisten heel goed kerst kunnen vieren op hun eigen, ongodsdienstige manier. Wel is het mogelijk om bepaalde christelijke aspecten van kerst op een humanistische manier te interpreteren en deze te gebruiken in de viering.

Er wordt aangegeven dat er veel mogelijkheden zijn voor het vieren van kerst door humanisten, maar men komt, zowel in de radio-uitzendingen als in de interviews, niet tot vaste vormen voor de humanistische kerstviering.

8. Conclusies en aanbevelingen

Na het onderzoeken van de notitie over vieringen van Erwin Kamp en de nota getiteld “Vieringen en bezinningen Diensten Geestelijke Verzorging bij de Krijgsmacht” lijkt het voor humanisten onder bepaalde voorwaarden mogelijk om te participeren in een kerstviering. De nota blijft echter wat vaag over of en in hoeverre samenwerking tussen GV’ers van de verschillende denominaties rondom het vieren van kerst mogelijk en/of gewenst is.

Volgens sommige respondenten was er behoefte aan richtlijnen met betrekking tot het vieren van kerst. In die zin is het goed dat men een nota over dit onderwerp heeft geschreven. Ze zijn het echter niet eens met de manier waarop de nota tot stand is gekomen: ze hebben naar hun idee te weinig inspraak gehad. Ook bij de inhoud ervan zetten ze de nodige vraagtekens. Daardoor wordt het draagvlak van de nota erg klein en kan men zich afvragen wat de nota kan bijdragen aan de problematische situatie in de praktijk.

In de nota wordt samenwerking tussen GV’ers van de verschillende denominaties nergens expliciet verboden. De respondenten denken, of veronderstellen, echter dat de nota samenwerking wel verbiedt. Het is wellicht interessant na te gaan waar deze ideeën vandaan komen.

Er bestaan bij de humanistische respondenten veel frustraties ten opzichte van de staf van hun dienst. Ook de katholieke en de protestante respondent beamen dit. Uiteraard bevordert dit de samenwerking tussen staf en werkvloer niet. Bovendien worden de GV’ers daardoor niet echt gemotiveerd de regels die van “boven” worden opgelegd na te leven. Over de samenwerking tussen de GV’ers op de werkvloer zijn de respondenten zeer positief. Ook rondom het vieren van kerst is men voorstander van samenwerking tussen de GV’ers van de verschillende denominaties. Dit echter onder voorwaarde dat er samen wordt gewerkt op basis van gelijkwaardigheid en dat er duidelijkheid blijft over de identiteit van de verschillende GV’ers.

De respondenten betreuren het dat de staf andere ideeën heeft over het gezamenlijk vieren van kerst en dat ze daardoor worden beperkt in de samenwerking. Men probeert naar mogelijkheden te zoeken om toch nog samen kerst te vieren en hoopt dat de richtlijnen rondom samenwerking met kerst in de toekomst weer wat minder streng zullen zijn.

Hoewel men in de interviews positief is over de onderlinge samenwerking, lijken er toch de nodige spanningen te bestaan. Uit mijn onderzoek is naar voren gekomen dat openheid naar elkaar toe, duidelijkheid over de identiteit van de GV’ers van verschillende denominaties en goede communicatie bijdragen aan het voorkomen en/of oplossen van de spanningen. Wellicht is het zinvol om hier, bijvoorbeeld in het kader van een ander (afstudeer)onderzoek, dieper op in te gaan en te onderzoeken waar de spanningen vandaan komen en hoe ze eventueel kunnen worden opgelost.

Als het gaat om het invullen van een (kerst)viering hebben humanisten volgens de respondenten evenveel in handen als GV’ers van andere denominaties. Humanisten hebben zelfs meer vrijheid en meer mogelijkheden dan confessionelen om inhoud en vorm te geven

aan hun viering. Daarentegen bieden de christelijke GV'ers weer meer structuur en houvast. Het is van belang om zoveel mogelijk samen te werken en om als verschillende diensten gezamenlijkheid uit te stralen.

Het welzijn en de behoefte van de militairen moeten de leidraad vormen waarnaar men als GV'er moet handelen. Ook bij een kerstviering is het belangrijk dat men zich afvraagt wat het publiek eigenlijk wil. Juist om deze reden moet men als GV'er flexibel kunnen zijn en wat dat betreft vormen de regels van de staf soms een belemmering.

Op uitzending is het zeker van belang om "iets" te doen met kerst. Vaak is er maar één GV'er, van één bepaalde denominatie, ter plaatse. Hij of zij zal moeten zorgen dat alle aanwezigen zich welkom voelen bij de kerstviering. Maar ook als men gewoon in Nederland is, is het belangrijk om de viering zo breed mogelijk te houden.

Het is niet altijd mogelijk om een inhoudelijke bijdrage te leveren aan elkaars viering. Wel moet een viering ook toegankelijk zijn voor GV'ers van een andere denominatie. Het is echter raadzaam om van tevoren na te denken over je aanwezigheid: het zou verwarring kunnen veroorzaken met betrekking tot je eigen identiteit als GV'er.

Net als de respondenten vinden de humanistische sprekers van de radio-uitzendingen dat men als humanist ook kerst kan vieren. Het vieren van kerst is namelijk een cultureel verschijnsel van de westerse bevolking. Als men kerst op die manier bekijkt, hebben humanisten dus ook alle recht op het vieren van kerst.

Als humanist moet je zorgen dat je kerstviering zo laagdrempelig mogelijk is: iedereen moet zich er welkom voelen. Er zijn veel mogelijkheden om invulling te geven aan een kerstviering door een HGV'er. Het kan een moment van bezinning zijn, men kan inspelen op de actualiteit en er zijn nog verschillende andere vormen te bedenken. Ook zijn er veel thema's die gebruikt kunnen worden als onderwerp van de viering. In bijlage 3 en 4 zijn thema's en verschillende vormen voor het vieren van kerst verzameld.

Hoewel er veel verschillende manieren worden genoemd waarop men het vieren van kerst kan invullen, lijkt men niet echt tot vaste vormen te komen. Enerzijds is het natuurlijk eigen aan het humanisme dat men zoekende blijft en dat er geen vaste vormen gevonden worden voor het vieren van kerst. Anderzijds ontbreekt het daardoor aan traditie, aan 'degelijke' bronnen waaruit men kan putten. Er bestaan erg weinig bronnen waarin iets wordt gezegd over de inhoudelijke kant van het vieren van kerst door humanisten. De radio-uitzendingen en een aantal recentere toespraken zijn in feite het enige wat er op papier te vinden is. Ik verwacht eigenlijk dat er bij individuele HGV'ers meer materiaal zal liggen. Dat heb ik helaas niet kunnen onderzoeken, omdat ik het, na verschillende pogingen te hebben ondernomen, niet heb kunnen bemachtigen.

Naar alle waarschijnlijkheid hebben HGV'ers die werkzaam zijn bij defensie genoeg persoonlijke ideeën en (wellicht) ook materiaal om een kerstviering vorm te kunnen geven. Dat is ook gebleken uit de interviews die ik in het kader van mijn scriptie heb afgenomen. Op één of andere manier is men er echter nooit toe gekomen de ideeën die er zijn en het materiaal

dat er is te bundelen of op een andere manier door te geven aan collega's. Ook de pogingen die ik, in het kader van mijn scriptie, heb ondernomen om ideeën en/of materiaal te verzamelen hebben relatief gezien niet veel opgeleverd. Zouden HGV'ers niet sterker in hun schoenen staan wat betreft het vieren van kerst als men de krachten op dit gebied zou bundelen en dus zou bouwen aan een bepaalde vorm van traditie? Men maakt zich druk om de samenwerking tussen de GV'ers van de verschillende denominaties, maar hoe staat het met de samenwerking tussen HGV'ers onderling? Is het wellicht wijsheid om daar wat betreft het vieren van kerst meer energie in te steken en dus bijvoorbeeld materiaal en ideeën uit te wisselen? En waarom gebeurt dit dan niet? Is het de angst dat door een te intensieve samenwerking de eigenheid van de individuele HGV'ers in het geding komt? Is een traditie proberen te laten ontstaan en dus proberen te komen tot vastere vormen van het vieren van kerst niet humanistisch genoeg? Of komt het misschien gewoon door de werkdruk in het algemeen? Mijns inziens zou het voor de HGV'ers bij defensie raadzaam zijn eens met elkaar om de tafel te gaan zitten en te bedenken hoe een goede samenwerking onderling zou kunnen bijdragen aan de positie van HGV'ers rondom het vieren van kerst bij defensie. Er zou al wat winst geboekt kunnen worden door het materiaal dat in het bezit van individuele HGV'ers is en ideeën die HGV'ers hebben rondom het vormgeven van een kerstviering te verzamelen en te bundelen. Op deze manier kan men elkaar aanvullen en kunnen HGV'ers ideeën opdoen voor het invullen van hun eigen kerstviering. Er ligt dan in ieder geval iets aan traditie waar men op terug kan grijpen. Enerzijds zijn er genoeg mogelijkheden voor humanisten om invulling te geven aan hun kerstviering, dus in feite is het niet erg als er steeds opnieuw gezocht wordt. Maar aan de andere kant zou het mooi zijn als er een traditie met betrekking tot het op humanistische wijze vieren van kerst zou worden opgebouwd.

Samenvatting

In deze afstudeerscriptie heb ik onderzoek gedaan naar de mogelijkheden tot participatie van humanistisch geestelijk verzorgers in kerstvieringen bij de Nederlandse krijgsmacht en de mogelijkheden om deze vieringen op humanistische wijze invulling te geven.

Na het onderzoeken van de notitie over vieringen van Erwin Kamp en de in opdracht van defensie uitgebrachte nota getiteld “Vieringen en bezinningen Diensten Geestelijke Verzorging bij de Krijgsmacht” lijkt het voor humanistici bij defensie onder bepaalde voorwaarden mogelijk te zijn om te participeren in kerstvieringen. Het blijft echter wat onduidelijk in hoeverre de samenwerking tussen GV’ers van verschillende denominaties bij defensie gewenst is. De GV’ers die ik heb geïnterviewd lijken te denken dat de eerder aangehaalde nota deze samenwerking verbiedt. Zelf zijn de GV’ers erg positief over de samenwerking op de werkvloer en de samenwerking rondom het vieren van kerst. De respondenten betreuren het dat de staf andere ideeën heeft over het gezamenlijk vieren van kerst en dat ze daardoor worden beperkt in de samenwerking. Men probeert naar mogelijkheden te zoeken om toch nog samen kerst te vieren en hoopt dat de richtlijnen rondom samenwerking met kerst in de toekomst weer wat minder streng zullen zijn.

Volgens de respondenten en de sprekers in de radio-uitzendingen “Het woord van de week” kan kerst prima worden gevierd door humanisten en zijn er veel mogelijkheden om kerstvieringen op humanistische wijze in te vullen. Het is van belang dat men de behoefte van de militairen als leidraad neemt en dat men de viering zo breed mogelijk houdt: iedereen moet zich er welkom voelen. Hoewel er veel verschillende manieren worden genoemd waarop men het vieren van kerst kan invullen, lijkt men niet echt tot vaste vormen te komen. Wellicht is het raadzaam om de ideeën die er nu zijn rondom het vieren van kerst en het materiaal dat bij zo’n viering gebruikt kan worden te verzamelen en te bundelen. Op deze manier zou men een begin kunnen maken met een humanistische traditie die wellicht zou kunnen bijdragen aan het versterken van de positie van HGV’ers met betrekking tot het vieren van kerst.

Literatuurlijst

- Aalten, B. van (2005). *Basishandleiding zoeken met Google*. Utrecht.
- Alma, H. (2008). Religie en Humanisme. In M. ter Borg (red.). *Religies in Nederland*, p. 309-323.
- Berkel, C. van (2008). *Essay voor de module 'Geestelijke Begeleiding: Organisatie en Beleid'*. Nuenen.
- Bosma, H. (2007). *Kersttoespraak "kerst"*.
- Brabers, J. (2006). *Van pioniers tot professionals*. Utrecht.
- Brabers, J. en W. Kuijman (red.) (2004). Veertig jaar Dienst Humanistisch Geestelijke Verzorging bij de krijgsmacht (1964-2004). *Humanistisch Erfgoed 6*, Utrecht.
- Buijs, F. (2000). *Contouren van een nieuw beleid*. Utrecht.
- Cliteur, P. en D. van Houten (red.) (1993). *Humanisme theorie en praktijk*. Utrecht.
- Derkx, P. (2008). Inclusief humanisme. *Tijdschrift Geestelijke Verzorging 50*, p. 59-64.
- Flokstra, T. en S. Wieling (1986). *De geschiedenis van het Humanistisch Verbond*. Utrecht.
- Gasenbeek, B. en P. Derkx (red.) (2006). *Georganiseerd humanisme in Nederland: geschiedenis, visies en praktijken*. Amsterdam.
- Gasenbeek, B. en P. Winkelaar (2007). *Humanisme*. Kampen.
- Humanistisch Verbond (1948-1972). *Het woord van de week*. Uitgeschreven radio-uitzendingen.
- Informatiebrochure Sollicitatieprocedure Dienst Humanistisch Geestelijke Verzorging bij Defensie (2007)
- Kamp, E. (2005). *Kersttoespraak "De verbindende kracht van het kerstfeest"*.
- Kamp, E. (2006). *Kersttoespraak "Kerst en verlangen"*.
- Kamp, E. (2007). *Notitie "Samen werken, samen vieren"*.
- Koolwijk, A. (s.a.). *Kersttoespraak*.
- Kronemeijer, M. (2009). Bijgaande brief bij "Nota vieringen en bezinningen DGVK".
- Lips, H. (1948). *Kerstviering in het humanistisch gezin*.

- Mak, J. (1948). *Het Kerstfeest. Ontstaan en verbreiding. Viering in de Middeleeuwen*. Den Haag.
- Meulen, F. van der (2005). *Kersttoespraak "Over vertrouwen"*.
- Miller, D. (1993). *Unwrapping Christmas*. Oxford.
- Remmers, H. (2008). Voorlichting Hugo Remmers tijdens college Geestelijke Begeleiding: Organisatie en Beleid.
- Soudijn, K. (1991). *Scripties schrijven in de sociale wetenschappen*. Houten.
- Veen, M. van (2006). *Kersttoespraak*.
- Velema, A., M. Kronemeijer en H. Remmers (2008). *Nota Vieringen en bezinningen Diensten Geestelijke Verzorging bij de Krijgsmacht*.
- Verploegh Chassé, J. (s.a.). *Kersttoespraak "De vriendschapsengel van het licht"*.
- Verploegh Chassé, J. (2007). *Kersttoespraak "De kerstengelen: zorgzaamheid, zuinigheid en vriendschap"*.
- Vogels, M. (2004). Als het er op aankomt. Humanistisch Geestelijke Verzorging voor, tijdens en na uitzending. *Humanistisch Erfgoed nr. 6*, Utrecht.
- Vries, I. de (2005). *Religieus humanisme: vreedzame samenklank of contradictio in terminis*.
- Wijk, J. van (2007). *Succesvol afstuderen*. Groningen.

- Dorp, M. van (2005). *Van 'luis in de pels' tot 'normatieve professionals'*. Gevonden op 3 juli 2008 op <http://www.humanistischverbond.nl/diensten/artikel200502.html>
- Website Humanistische Alliantie (n.d.). *Dienst Humanistisch Geestelijke Verzorging in de Krijgsmacht*. Gevonden op 20 juni 2008 op <http://human.omroep.nl/index.php?pg=org&orgid=38>

Bijlage 1

Richtlijnen en uitgangspunten met betrekking tot vieringen en bezinningen bij de DGVK, zoals geformuleerd in de nota.

1. Het recht op het organiseren van levensbeschouwelijke of religieuze bijeenkomsten

Elke geestelijke verzorger heeft te allen tijde het recht om een religieuze, levensbeschouwelijke viering, bezinning, bijeenkomst of ritueel te organiseren voor alle betrokkenen die (in vrijheid) aan deze activiteit willen deelnemen, zolang de rechten van de andere diensten onaangetast blijven en de onderlinge samenwerking in de DGV en het imago van de GV hierdoor niet geschaad worden. Geestelijk verzorgers zijn hierbij gebonden aan de richtlijnen van de eigen Zende Instantie en Hoofd van Dienst.

2. Collegiale ondersteuning in plaats van concurrentie

Niet alleen militaire leidinggevend en personeelsofficieren dienen de voorwaarden hiervoor zoveel als redelijkerwijs mogelijk veilig te stellen, maar vooral ook collega GV'ers dienen er zorg voor te dragen dat zulks te allen tijde mogelijk is. Dat betekent concreet dat de collega geestelijk verzorger zich collegiaal opstelt en indien nodig assisteert bij het vinden en gebruiksklaar maken van een passende ruimte. Bij het bekendheid geven aan de bijeenkomst dienen geestelijk verzorgers elkaar de ruimte te geven en zich dus niet op te stellen als de concurrent van hun collega.

3. Verzwarende omstandigheden

Met name wanneer het gaat om een activiteit die vanuit een specifieke religie of levensbeschouwing een 'verplichtend' karakter heeft voor de gelovige, dient hier ruimte voor gecreëerd te worden (denk aan het gebed voor moslims, het vieren van religieuze feestdagen, het wekelijks kerkbezoek, etc.). Ook wanneer de existentiële en levensbeschouwelijke nood hoog is, is er sprake van 'verzwarende omstandigheden'.

4. Herkenbaarheid en duidelijkheid

Daar staat tegenover dat de geestelijk verzorger die deze activiteit organiseert duidelijk dient te maken dat het gaat om een specifieke religieuze dan wel levensbeschouwelijke activiteit en niet om een bijeenkomst met een algemeen, bezinnend karakter. Betrokkenen dienen goed geïnformeerd te worden, zodat ze weten waar ze aan toe zijn.

5. Keuzevrijheid en geen misleiding, zendingsdrang of opgedrongen rituelen

De denominatiegebonden activiteit / ritueel met een zeer ééndimensionaal levensbeschouwelijk of religieus karakter mag niet samenvallen met een (doorgaans 'militaire') activiteit die bedoeld is voor alle militairen dan wel alle aanwezigen.

Bijvoorbeeld: een gezamenlijke militaire activiteit of ceremonie mag niet plotsklaps overgaan in een specifiek levensbeschouwelijke bijeenkomst, waarbij een specifieke religieuze of levensbeschouwelijke boodschap of zending wordt uitgedragen. Oftewel, het is uitgesloten dat marinepersoneel, zojuist terug van een aantal maanden varen, na het gezamenlijke appel geconfronteerd wordt met een katholieke hoogmis, een humanistisch welkoms-ritueel of met een hindoeïstische meditatie, terwijl daar niet om gevraagd is door de aanwezigen.

Vanzelfsprekend kan een van de denominaties in dit soort situaties een activiteit organiseren, maar men dient zich terughoudend op te stellen ten aanzien de eigen zending en ten aanzien van denominatiegebonden rituelen. Van geestelijk verzorgers mag in dit soort situaties verwacht worden dat zij rekening houden met de diversiteit aan levensbeschouwingen en achtergronden van de aanwezigen. Militairen min of meer verplichten deel te nemen aan een specifiek denominatiegebonden activiteit of ritueel is in strijd met de scheiding tussen kerk en staat en met de preambule van de verklaring In Vrijheid Verbonden ("Wij verklaren gezamenlijk dat niemand tot het belijden van geloofs- of levensovertuigingen mag worden gedwongen").

6. Kennismaking met de Geestelijke Verzorging tijdens opleidingssituaties

In het kader van kennismaking met de geestelijke verzorging mag wel een specifiek religieus of levensbeschouwelijk aanbod gedaan worden in opleidingssituaties (NLDA, KMS, KIM), echter alleen onder voorwaarden dat vooraf helder wordt uitgelegd dat het gaat om een kennismaking. Overwogen kan worden om na afloop van dit soort bijeenkomsten een evaluatief gesprek aan te bieden.

7. Religieuze en levensbeschouwelijke noden en behoeften zoveel mogelijk honoreren

Daarnaast dienen geestelijk verzorgers de religieuze en levensbeschouwelijke wensen en behoeften van militairen serieus te nemen en er zorg voor te dragen dat er redelijkerwijs aan voldaan kan worden. Dit punt is vooral van belang als de betrokkenen gedurende langere periode slechts kunnen terugvallen op één geestelijk verzorger, in plaats van op meerdere geestelijk verzorgers van verschillende denominaties. Bijvoorbeeld tijdens uitzendingen, vaarperiodes en langdurige oefeningen.

Bij existentiële nood (bijvoorbeeld bij zware verwondingen of tijdens een stervensproces) dient de beschikbare geestelijk verzorger alles in het werk te stellen om een geestelijk verzorger van een andere denominatie in te schakelen (in te laten vliegen), als betrokkene daartoe behoort of daaraan om andere redenen behoefte heeft.

8. Gezamenlijk naar buiten toe communiceren

De Diensten Geestelijke verzorging worden door de buitenwacht (manschappen en militaire leiding) als één organisatie waargenomen. Dit vereist dat geestelijk verzorgers hun communicatie naar buiten toe op elkaar afstemmen, zodat duidelijk wordt dat geestelijk verzorgers collega's en geen concurrenten van elkaar zijn. Het uitdragen van interne meningsverschillen en frustraties is niet professioneel en schaadt het imago van de DGV. Het is evenmin acceptabel dat de militaire leiding wordt betrokken bij interne meningsverschillen, ongeacht of deze praktisch of inhoudelijk van aard zijn. Deze behoren altijd aan de Hoofden van Dienst te worden voorgelegd.¹⁷⁶

---

¹⁷⁶ Velema, Kronemeijer en Remmers, 2008, p.6-8.

Bijlage 2

Topic list interviews scriptie

Beleid en regels

Vraag 1: Wat weet je over het beleid rondom kerstvieringen bij de Dienst Geestelijke Verzorging? Welke rol is daarin weggelegd voor de Humanistisch Geestelijke Verzorging?

Vraag 2: Zijn er bij de Dienst Humanistisch Geestelijke Verzorging bepaalde (geschreven of ongeschreven) regels met betrekking tot het vormgeven van een kerstviering?

Vraag 3: Vind je het een goede zaak dat er een beleid is voor dit soort zaken? Is het goed dat het 'gelijkgetrokken' wordt? Of zou je het liever wat flexibeler zien?

Samenwerking met GV van andere denominaties in het algemeen

Vraag 4: Hoe ervaar je de algemene samenwerking met GV'ers van andere denominaties? Hoe ervaar je die samenwerking op jouw werkplek (of voormalige werkplekken) en hoe is dat op werkplekken van collega's?

Vraag 5: Tijdens mijn stage heb ik gemerkt dat de samenwerking tussen de verschillende denominaties soms niet goed verloopt. Zo vinden sommige katholieken en protestanten dat de humanisten 'niets in handen hebben'. Sommige confessionelen vinden ook dat ze meer rechten hebben, omdat ze als dienst langer bestaan. Hoe kijk jij daar tegenaan?

Vraag 6: Hoe worden volgens jou de spanningen tussen de verschillende denominaties veroorzaakt en hoe kunnen ze worden beperkt?

Vraag 7: De spanningen zouden (deels) kunnen worden veroorzaakt door onbekendheid met het humanisme en de functie van HGV'er. Het is dan dus zaak te zorgen voor meer bekendheid en het helder maken van de humanistische identiteit. Hoe kan dat worden aangepakt?

Vraag 8: Kunnen de verschillende opvattingen niet juist gebruikt worden om elkaar aan te vullen en niet als reden om elkaar tegen te werken?

Samenwerking met GV van andere denominaties rondom kerst / kerstvieringen

Vraag 9: Is er samenwerking mogelijk tussen de geestelijk verzorgers van de verschillende denominaties wat betreft het houden van een kerstviering?

Vraag 10: De slogan luidt: 'Samen doen wat samen kan, apart wat apart moet.' Lijkt het je zinvol / leuk / goed om een kerstviering te organiseren in samenwerking met GV'ers van de andere denominaties? Bijv. een gezamenlijke kerstviering waarin elke denominatie zijn deel heeft (dus met behoud van de eigen identiteit)?

Kerstvieringen

Vraag 11: Vind je dat humanistisch geestelijk verzorgers 'iets' moeten doen met kerst of niet?

Vraag 12: In theorie mag een humanistisch geestelijk verzorger met kerst een viering of bijeenkomst organiseren, maar hoe wordt daar in de praktijk tegenaan gekeken (door bijv. collega's van de andere GV)?

Vraag 13: Heb je zelf wel eens een kerstviering / -bijeenkomst georganiseerd? Hoe heb je dat aangepakt (inhoudelijk en organisatorisch)?

Vraag 14: Hoeveel is het de HGV waard om zijn plek te bevechten rondom het vieren van kerst?

Vraag 15: Is een kerstviering meer nodig op uitzending en aan boord dan gewoon in Nederland op een kazerne?

Vraag 16: Moet een viering van een bepaalde denominatie voor iedereen toegankelijk zijn (zowel voor GV als voor cliënten)?

Vraag 17: Je kunt mensen niet dwingen om naar een viering te gaan, maar mag je mensen wel uitsluiten?

Vraag 18: Moet je als GV'er tijdens een (kerst)viering rekening houden met de diversiteit aan levensbeschouwingen en achtergronden van de aanwezigen? Een concreet voorbeeld: moet een humanistisch geestelijk verzorger tijdens een bezinningsbijeenkomst ruimte bieden aan de mensen die willen bidden?

Vraag 19: Mag je een dergelijke viering, direct of indirect, gebruiken voor de profilering van je eigen functie?

Vraag 20: Een reden om 'iets' te doen met kerst als humanisten zou kunnen zijn dat het een aanleiding is om stil te staan bij levensbeschouwelijke en existentiële thema's.

Vraag 21: Hoe zie jij een humanistische invulling van kerst en/of een kerstviering? Welke waarden zijn daarin belangrijk?

Vraag 22: Hoe kan een kerstviering die wordt georganiseerd door een HGV'er eruit zien? Wat zijn mogelijke onderwerpen die volgens jou in een viering aan bod kunnen komen?

Bijlage 3

Kerstthema's

In de toespraken, interviews, radio-uitzendingen en in de literatuur komen veel thema's aan bod die op één of andere manier worden gerelateerd aan kerst. Hieronder een uitgebreide lijst. Uiteraard is deze lijst niet volledig en kan hij altijd worden uitgebreid met andere thema's die aan het vieren van kerst verbonden kunnen worden:

Saamhorigheid

Samen vieren, samen zijn met familie en vrienden, bij elkaar zijn

Harmonie

Oog hebben voor de ander

Aan wie denk je in deze dagen

Dingen die je niet meer nodig hebt laten vallen om ruimte te maken voor nieuwe dingen

Het goed hebben met elkaar

Geven

Hoop

Een vooruitblik op wat er komen gaat

Tegenstellingen als licht en donker, goed en kwaad

Na donker komt weer licht, van donker kun je ook iets moois maken, donker heeft waarde

Mensen warmte laten voelen

Liefde

Verlangen

Het goede leven

Nieuw begin, een betere tijd

Vrede

Verantwoordelijkheid

Mens zijn

(Mede)menselijkheid

Verbondenheid met de natuur

Gerechtigheid

Levensbeschouwelijke verdraagzaamheid

Tolerantie

Gelijkwaardigheid

Het verlangen naar intimiteit

Het verlangen naar samen zijn

Gezelligheid

Rust

Warmte

Verbondenheid

Gezamenlijkheid

Vriendschap

Verdriet

Eenzaamheid

Kerst als tijd van stress

Kerst als tijd van inkeer

Kerst als tijd van plezier

Bijlage 4

Ideeën voor het vormgeven van een kerstviering

Kerstvieringen kunnen er heel divers uitzien: van een brief aan de mensen die op uitzending zijn tot aan een grote happening met livemuziek. Het zou leuk zijn als de ideeën die verschillende HGV'ers hebben ten aanzien van het vormgeven van kerst gedeeld kunnen worden, zodat andere mensen er ook gebruik van kunnen maken. Daarom in de bijlage bij deze scriptie een aantal voorbeelden die door de respondenten werden genoemd.

- Het gezamenlijk nuttigen van een (saamhorigheids)maaltijd
- Een kampvuur met een viering daar omheen
- Met elkaar in gesprek gaan of elkaar verhalen vertellen aan de hand van muziek of een bepaald thema
- Een collecte houden voor een goed doel
- Een mogelijke vorm van een kerstviering als je met een confessioneel collega samen viert, is om het geheel in een aantal blokjes te verdelen en dan om en om een blokje te doen.
- Je kunt een bijeenkomst houden waarin mensen een gedicht kunnen kiezen en dat voor kunnen lezen.
- Je kunt een toespraak houden, bijvoorbeeld tijdens een saamhorigheidsmaaltijd of een kersttoespraak tijdens het diner.
- Je kunt een toespraak houden over licht doorgeven en daarbij aan iedereen een kaarsje uitdelen.
- Een thema van een kersttoespraak kan zijn: het is nu niet de tijd om goede voornemens te maken, men kan die beter over een paar weken in de lente maken. Kerst is de tijd van overdenken wat je los kan laten, wat je niet meer nodig hebt in het leven. Dan komt er weer ruimte voor iets nieuws.¹⁷⁷
- Je kunt ook iets 'op afstand' doen voor de mensen die op uitzending zijn, bijvoorbeeld een in een A-4tje verpakte kerstdienst. Een thema was bijvoorbeeld de Loesje-spreuk: "Als je 's avonds naar de sterren kijkt, knipoogt er altijd wel één terug.". Het is belangrijk dat er ook aan die mensen wordt gedacht.
- Op uitzending heeft één van de respondenten ooit een kerstviering gehouden in een grote tent. Hij had kaarsjes neergezet en wierook en is muziek gaan maken via I-tunes.

---

¹⁷⁷ Interviewgegevens categorie Kerst inhoudelijk.

Met muziek kun je stemming sturen; aan de hand daarvan kwamen er vanzelf gesprekken op gang. Het was heel vrijblijvend, maar daardoor juist heel mooi.

- Een openbare kerstviering ergens in het bos, met kaarslichtjes, een band of een koor, toespraken, glühwein, kampvuren: een humanistische kerstviering waar iedereen welkom is en waar iedereen aan mee mag doen.
- In plaats van een ‘viering’ kun je ook een laagdrempelige kerstbijeenkomst houden. Een avond met een hapje en een drankje, wat muziek en verhalen of gedichten bijvoorbeeld. Je kunt dan gesprekken voeren met mensen (naar aanleiding van de muziek, verhalen en gedichten) en met elkaar in dialoog gaan. Humanisten kunnen ook invulling geven aan kerst door een ander soort ontmoeting dan een viering.
- Het is leuk en belangrijk om mensen te activeren om iets samen te doen: samen iets voelen, naar elkaar luisteren, mensen een keer op een hele andere manier ontmoeten. Het is ook leuk om met mensen in gesprek te gaan en er achter te komen wat kerst voor hen betekent, of om andere mensen te betrekken bij het vormgeven van de viering.¹⁷⁸
- Men kan als HGV’er ook een eigen kerstverhaal maken of zoeken, of de symboliek van het eigenlijke kerstverhaal gebruiken om er iets mee te doen. Het kerstverhaal leent zich ook voor heel wat andere insteken. Men heeft ook de mogelijkheid om iemand anders het kerstverhaal te laten voorlezen. Voor een viering kan men ook een algemener kerstverhaal gebruiken, zoals dat van Herman van Veen. Dat zal vaak beter aansluiten bij het publiek.¹⁷⁹
- Je kunt met kerst iets met muziek (bijvoorbeeld kerstliedjes of Imagine van John Lennon) doen, met versiering, met licht of met beelden. Verder kun je zorgen voor chocolademelk, kerstbrood, hapjes, glühwein, kaarsen en een kerstboom. Je kunt ook iets met rituelen doen. Deze kunnen eeuwenoud zijn, maar het is ook leuk om nieuwe dingen te verzinnen. Men mag best kaarslicht gebruiken; dat is niet per se iets christelijks. In de kerk geeft men elkaar soms een hand. Dat is een mooi gebaar, omdat er iets in zit van aanraking of contact. Daar kun je ook wel iets mee volgens de respondenten.¹⁸⁰
- Als er een lopend buffet is, is het lastig om een toespraak te houden. Een respondent heeft dat opgelost door met de diensten gezamenlijk te zorgen voor kerstkaarten met een wens erop die ze dan op tafel neerzetten.
- Een andere vorm is de volgende: vanaf zeven uur ’s avonds werden er kerstliederen gezongen op het exercitieterrein. Om acht uur opende de HGV’er de avond. Hij hield een inhoudelijk praatje over kerst en waarom hij het belangrijk vond om kerst te vieren. Daarna werden de klokken geluid en kwamen de pater en de dominee op het

---

¹⁷⁸ Interviewgegevens categorie Kerst inhoudelijk.

¹⁷⁹ Interviewgegevens categorie Kerst inhoudelijk.

¹⁸⁰ Interviewgegevens categorie Kerst inhoudelijk.

podium. De avond werd afgesloten met een lopend buffet met krentenbrood, chocolademelk en glühwein. Je maakt dan dus onderscheid in een seculier en een christelijk deel, maar je bent wel samen bezig.

- Op de werkplek van één van de respondenten is het gebruikelijk om met kerst iets gezamenlijks te doen door en voor de collega's van de GV.